

మాకు నరసింహరెడ్డిగారును ఉపాధ్యక్షులు, దేవులపల్లి రామానుజరావు
 గారును, ప్రధాన కార్యదర్శి పులిడాల సూనుమంతరావుగారును, నాహృద
 యహ్నుకమై నీ కృతజ్ఞతలనుబట్టిగా స్వీకరించియిట్టి సహాయమునే తది
 లి విషయము లందునుగూడ దేయించు సకలసంపదలలోనున్న
 చోర్తరాధిపత్యగా నియామకి సారస్వత పరిషత్తు నింకను అభివృద్ధికి
 దోహదముగాక తదని నాయుష్షదైవతమును ప్రాధారమముమూర్తిని
 ప్రార్థించును.

అనువాది పుత్రుడు

దేవాలయ పేంగళా చార్యులు

న్యాయశాస్త్రము

అనందగోప ఆగ్రహారము

గుంటూరు.

పాఠ్య : పాఠ్యశాల పాఠ్యములు)
 1855. ఆంధ్రము.)

శ్రీః

ఆంధ్ర కావ్యాలంకార సూత్రోపన్యస

—; ప్రథమాధికరణమున ప్రథమాధ్యాయము :—

ప్రణమ్య పరమంజ్యోతిర్వామనేన కవిప్రియా ।

కావ్యాలంకార సూత్రాణాం స్వేషాంవృత్తిర్విశీయతే ॥

కావ్యమలంకారమున గ్రాహ్యంబు ౧ సూ.

కావ్యమనునది యుపాదేయమగుట కలంకారమావశ్యకము. గుణాలంకార సుభగములగు శబ్దార్థములు కావ్యమనబడును. కాని యిచట కేవలశబ్దార్థములే యుపచారవశమున గావ్యమని గ్రహింప బడును.

ఇచట నుడువబడిన యలంకారమేమన ?

స్థాందర్యమలంకారము ౨ సూ.

—: సౌగంధ్యమలంకారము :—

అలంకృతియను ధాత్వర్థమే యిచట నలంకార పదమున కర్థము. అనగా సౌగంధ్యనిపర్యవసానము. అలంకరించు సాధనము అనునర్థమున నుపమాదుశీకర్ణముచే చెప్పబడును.

అదిదోష గుణాలంకారముల హానాదానముల నేర్పడును ౩ సూ.

దోషములవిడిచియు గుణాలంకారముల స్వీకరించియు గవులు పైజెప్పిన సౌగంధ్యమును కావ్యమునకు గూర్చగల్గుదురు.

శాస్త్రమున నవి యెఱుగనగు ౪ సూ.

ఈదోషగుణాలంకారముల , హానాదానముల ఈనుడువబోవు శాస్త్రమున నెఱుగనగును. శాస్త్రముల నెఱిగిగదా దోషముల విడువ వలయును. అట్లే గుణాలంకారముల స్వీకరింపవలయును.

♦ వ్యా॥ హానాదానములు, హానము = విడుచుట, ఆదానము = స్వీకరించుట, క్రమముగ దోషములవిడుచుట గుణాలంకారముల స్వీకరించుట యని యర్థము.

ఇట్లు శాస్త్రములనెఱచి దోషములవిడిచి గుణాలంకారముల స్వీకరించి కావ్యమునకు సాగనుకూర్చినచో నట్టి కావ్యమువలన గలుగు ప్రయోజనమేమి ? యనినచో.

✦ అందమగు కావ్యము ప్రీతికీర్తనల కారణమగుట

దృష్టాదృష్టార్థము ✦ సూ.

సాగనైన కావ్యమును వినునపుడు పలువురకు దానియందు ప్రీతి యొదవును. కావుననిది దృష్టప్రయోజనము, అట్లుప్రీతులగు లోకులందరు నాకావ్యకర్తను కీర్తింతురు. అతీర్తి స్వర్గసాధనము. అట్టికీర్తి యదృష్టమగు ప్రయోజనము.

గీ॥ కావ్యజంభమ్మది ప్రతిష్ఠ గనుటచిత్తి ।

నరణి, యట్టులకుకవచ్చై ర్తియపయ ।

శంబు తద్ధతికీరితి స్వర్గఫలము ।

చిరముకాలము దుష్కీర్తి నరకమాతి ॥

గీ॥ స్వర్గఫలమగు కీరితి సంగ్రహింప ।

నరకమాతిక దుష్కీర్తి పరిహరింప ।

సాధ్వలంకార శాస్త్రంబు సంగ్రహించి ।

విశదపఱచుట కవి పరివృత్తులపనియ ॥

ఇయ్యది

కావ్యాలంకార సూత్రవృత్తియందు శారీరమను ప్రథమాధి ॥

కరణమున పృథమాధ్యాయము

✦ ఇట్లుశ్రమవిఘ్నములగు ప్రయోజనములకు కూర్చుండు సీకావ్యమునకు అలంకారము కూర్చవలసినదేకదా! అది లేదేని కావ్యము నలుపునకుపాదేయమగుటెట్లు?

—: రెండవ యధ్యాయము :—

కావ్యప్రయోజనము స్థాపితమైనది. ఇక నధికారి నిజాయము.

ఆరోచకులు సత్పితృభ్యవహారులును కవులు ౧ సూ.

కావ్యప్రసంగమున కవులిరు తెఱగులనుందురు. ఆరోచకులు, సత్పితృభ్యవహారులు. ఈరెండు శబ్దములును గాఢార్థకములు. వివేకమును, అవివేకమును ఆర్జుము.

యెవ్వరైనా వివేకులు కావున కాననియులు ౨ సూ.

ఆరోచకులు వివేచనశీలురు కావున నుపవేకమున కిర్వులగుదురు.

తద్వ్యతిరేకమువలన నితరులకారు ౩ సూ.

తద్వ్యతిరేకమువలన=వివేచనశీలములేకపోవుటజేసి. ఇతరులు—సత్పితృభ్యవహారులు, కిష్టులుగారు.

ఇట్లయిన శాస్త్రము సర్వానుగ్రహకము కాకపోవునను శంకచే చెప్పచున్నాడు.

శాస్త్రమద్రివ్యములందు సార్థకముగాదు ౪ సూ.

అద్రవ్యములందు=అవివేకులందు. శాస్త్రము ప్రయోజన వంతము కాకపోయినను దోషములేదు. దృష్టాంతము చెప్పచున్నాడు.

కతకంటు బురదను శుభ్రపరుపదు ౫ సూ.

చిల్లగింజ నీటినిదేర్చునట్లు బురదనుదేర్చుటకు సమర్థముకాదు కదా ? అధికారుల నిరూపించి రీతుల నిశ్చయించు చున్నాడు.

రీతికావ్యమునకాత్మ ౬ సూ.

శరీరమున కాత్మవలె రీతియనునది కావ్యమునకాత్మ. రీతి స్వరూపమును చెప్పచున్నాడు.

విశిష్టమగు పదరచనరీతి యనంబడు ౭ సూ.

మంచి విశేషముగల పదములకూర్పురీతియనదగును, అవిశేష మేమనగా.

విశేషము గుణరూపము ౮ సూ.

సుమనోవృత్తి గుణస్వభావమే విశేషము.

అది "వైదర్భి, గౌడ, పాంచాలి" యని మూడువిధములు ౯ సూ.

అరీతి వైదర్భి, గౌడ, పాంచాలి యని మూడువిధములు. ఈరీతు లందు దేశవశమున నేదైన గుణములు, ద్రవ్యములందువలె నేర్పడునా? లేకపోయినచో దేశవిశేషములతో వీనినేల జేర్కొందురు? అట్లుగాదు.

విదర్భాదులందు కనబడును గావున నాపేరు ౧౦ సూ.

విదర్భ, గౌడ పాంచాల దేశములందుండు కవులు వానిని వివిక్త స్వరూపములతో గవిపెట్టిరి గావున నాపేరు గలిగినది. అంతేకాని దేశవశమున గావ్యముల కుపయోగమేమియులేదు. అరీతులు గుణ ముల భేదముచే వేరగు ననుచున్నాడు.

అన్ని గుణములున్నచో వైదర్భియగు ౧౧ సూ.

ఓజస్సు ప్రసాదము మొదలగు గుణములన్నియు నున్నచో వైదర్భియనురీతి. ఈవిషయమున ప్రాచీనులకారిక.

గీ॥ లేశమేనియు దోషములేకయన్ని ।

గుణములను గుంభితంజయి కొమరుమిగిలి ।

కలవిపంచీమృదుస్వరకలన సుభగ ।

మైనరీతిని వైదర్భియనగదగును ॥

ఆవైదర్భిని కవులిట్లు నుతింతురు.

గీ॥ ఉండుకాకేమి కవితయునుండుగాక ।

యర్థముంగూడ నటులె శబ్దానుశాస ।

నమ్మువలుకులు తేనెల జిమ్మవేది

లేకపోయిన నదియొక్క లీలగలదు ॥

ఉదాహరణము :

* ఆవాలుంగనుదోయి, యనగు మొగంబగుబ్బ పాలిండ్లపెంపా ।
వేణీభరమాతనూవిలసనంబా యొప్పులే చెప్పినన్ ।
తైవారంబగుగాదె, కేవలశిరఃకంపంబు కల్పించి ।
యాహోపుట్టింపదె యిట్టధన్వనకు నయ్యబ్జాక్షి నీక్షించినన్ ॥

కళాపూర్ణోదయము.

ఓజఃకాస్తులు కలది గొడియగు ౧౨ నూ.

కలదియనుటచే ప్రచురముగా నోజఃకాస్తు లిందుండవలయు నని భావము. ఇందుమాధుర్యము సౌకుమార్యమునుండవు. మిక్కిలి సమానములును అత్యుల్బణములగు పదములు నుండును. ఈవిషయమున పద్యము.

గీ॥ భూయసాసమస్తోద్భట భూరిపదయు ।
బ్రవసదోజస్సు కాస్తైవిభ్రాణితమ్ము ।
నై సరీతిని రీతి విజ్ఞానులెల్ల ।
తీవిగా జేరుకొందు గొడియయనుచు॥

ఉదాహరణము :

. నీ. చిత్రకూటమణి విచిత్రకూట సుభేట
చిత్రకూట స్థలాసీనుడగుచు
దండకాశరభ వేదండ కాసరిముఖో
ద్దండకాననమృగ ధ్వంసియగుచు
మానవారిత పూజ్య మానవాసక్రాధ
మానవాదహిమోగ్ర భానుడగుచు
దానవాగ్నిభిదాని దానవారభయప్ర
దానవాకృతిక్షుప్త మౌనియగుచు

* వ్యా॥ “ఆవాలుంగనుదోయి” యని.

“ఆయొప్పులే చెప్పినన్” యిట్టధన్వనకు నయ్యబ్జాక్షి నీక్షించినన్ ॥ ఇచ్చట గాఢబంధవ్యయస్మిది. కావున నోజస్సుననుగుము “ఆయొప్పులే చెప్పినన్” తైవారంబగుగాదె” ఇచ్చట ఒంధిగాఢత్వైల్లములు కూడియన్నవిగావున ప్రసాదము. అనగు

మాషకాలాప చర ధర మాషకామ
 రేషణ ద్వేషణా నికలోషణాతి
 షేషణాని షోషణాద్వేషణాత్త
 పోషణాదుషించే విముఖం. భూషణంజు.

మాషకృపాకుమార్యములు కలసి పాంచాలియగును నట నట.

మాషకృమ పాకుమార్యము నను రెండుగుణములు ప్రచు
 రముగా నుండునది పాంచాలియగును. ఇంద్రజన్మండమ గావున
 బంధము శిథిలముగానుండుటయు, బదములు జ్ఞప్తిలములు కాకపోవుట
 వలన (కాంతిలేకపోవునుగాన) మిసిమిలేకుండుటయు సంభవించును.

ఈ విషయమున పద్యము

గీ. అంతటను బంధనై ధిల్య మలవరించి
 ప్రాతగిల్లిన చామల వాలు విడియు
 మధురమై సుకుమారమౌ విధిని గవులు
 పేరుకొందురు పాంచాలి పేరుతోడ.
 ఉవాహరణము.

మొగంబు" అనుచోట బంధమంతయు విడిపించును. మృదువులు అస్థిభూక
 సమాసములు నగు పదములతో నుపక్రమించిన వార్తలు సుమార్పక యట్లే నిర్వహించెను
 గావున సమత. "అవాలంగనుచోయి" యని యారంభించిన క్రమముతో రెండవదగ
 ణము తుదివరకు నిర్వహించెను గావున మార్గాభేదమువలన సమత. "అవాలుకో"
 అనుచోట నారోహము, కనుచోయి' యనుచోట నవరోహము. ఇట్లే యారోహ
 వరోహక్రమము స్థలాంతరములగూడ స్ఫురించును గావున సమాధి. 'యాహా పుట్టింపదె
 యిత్తుడన్వనకు' అని పదములు విడివిడిగా నుపయోగించబడినవి గావున మధుర్యము.
 'కేవలశ్చరకంపంబుకల్పించి' యనుచోట బంధముపారమ్యము లేనిదిగావున సౌఖ
 మార్గము. 'అనగుమొగంబాగుబ్బు పాలిండ్ల వెంపు' అనుచోటబంధము వికటముగా
 నుండుటవలన నుదారత. ఈపద్యమున ఒపములన్నియు నుజ్వలములు గావున గాంతి;
 అర్థము సుఖముగా నభివ్యక్తమగును గావున సర్వస్యక్తి యనునణము. ఇట్లు నకలగునా
 సరిపన్న యగుటవలన నాతీత వైదర్భియనగును.

ఉ. వల్లభుడేగు దుర్లభుడు వానియొక్క వసులూని యిట్లు మై
దల్లడమందెదేల యచితస్థితికిఁ నీనుబాపజూచినక
దల్లియు బంధువర్గమును దండ్రీయునేమను వారెఱుగిరే
నుల్లమ నికునిట్లుతగునో? తగదో పరికించిచూడుమా.

రేఖలలో చిత్తరువువలె ఈమూడురీతులలోను కావ్యము ప్రతిష్ఠి
తమగును.

సర్వగుణములుండుట వైచిత్రియే గ్రాహ్యంబు ౧౪ సూ.

స్వల్పగుణములుండుట కదమవి గ్రాహ్యంబులు గావు ౧౫ సూ.

గొడియందు మాధుర్యము సౌకుమార్యమును పాంచాలియం
దోజఃకాన్తులును నుండవుకదా! కావున నవి గ్రహింపదగవు.

తదారోహమునకై యితరము లభ్యసించవలయునని

యొకరు ౧౬ సూ.

అవై దర్శినిరచింప కలుటకే గొడియపాంచాలీరీతుల యభ్యాసమని
కొందరి మతము.

అదిసరికాదు; అతత్త్వశీలునకు తత్త్వముసిద్ధింపదు ౧౭ సూ.

అవాస్తవికమగు పరిశీలన మొనర్చినంతమాత్రమున వాస్తవిక
స్వరూపము సిద్ధించుట యెన్నదై నాకలదా. అతత్త్వమును గైకొను
వారికి దత్త్వమెప్పటికిని సిద్ధింపదు.

నిదర్శనము నిరూపించుచున్నాడు.

జనుపనారదారము నేతనేర్చినంతనే సన్ననినూలు దారము

నేతనేర్పురాదు. ౧౮ సూ.

జనుపనారతో గోనెలునేయు సాలెవాడు సన్నని నూలునేతలో
నేర్పును బొందగలడా?

సమాసములు లేనిచో నది శుద్ధవై దర్శి. ౧౯ సూ.

ఏమాత్రమును సమాసములు లేకున్నచో నది శుద్ధవై దర్శి
యనబడును.

అర్జునజనంపద యట నాస్వాద్యమగు. ౨౦ సూ.

పెనుకటి వైదర్భియందు శర్ణగుణములగుడ సమగ్రముగా నుండును. ఇందు సమాసములు లేకపోవుటచే శర్ణగుణములగు నోజు ప్రసాదస్థేషములుండవు. కాని యర్జునములు మాత్రము సమగ్రముగా నుండును. అవిహడ సమగ్రముగా లేకున్నచో నిది యసలు వైదర్భియెట్లగును? అన్నిగుణములున్నగదా. వైదర్భి (౧౧ సూ.) కావున సూత్రములోని “సంపద” యను పదమునకు “సాకల్యము” లేక “సామగ్ర్యము” యనియర్థము. అనగా నిందర్థగుణములన్నియు నుండి యాస్వాదనీయత కల్పించునని భావము.

అదికైకొనిన నర్థగుణలేకమైనను నాస్వాద్యంబగు. ౨౧ సూ.

అవైదర్భిరీతిని గ్రహించుచో నర్థగుణము లేకమైనను ఆస్వాద్యమగునుగదా. ఇక నర్థగుణసంపద యాస్వాద్యమగుటకేమి యబ్బురము. పెన్లులకూడ నిట్లే చెప్పుచున్నార.

* మ. సరియినియిట్లు లంచనగజాలని పబ్బులకల్కి తస్కుకు ల్కురవన కొంచమైన నటకొంచముగా గనుపట్టదయ్యదే సరసుల కర్ణమార్గముల జాల్కొనుచున్నమృతమ్మువానగా గురిసినయిట్లు బల్లములకున్నుద మెక్కుడు గూర్చుచుండుచో. అదియు తాత్ప్ర్యమున వైదర్భియే. ౨౨ సూ.

* వ్యా. ‘సరియి’ యని. ఇచట వాణీవిరాస ప్రెస్సువారు వ్యాఖ్యానములోని ‘జీవచ్ఛదార్థ పరిరంభణమంతరే’ యనునది పూర్వార్థమని తిప్పభూపాల వ్యాఖ్యానసారమున వ్రాసిరిగాని యనిపారబాటు. ఏల? ఇచట సమాసశాస్త్రయగు తుద వైదర్భిని ప్రశంసించు పద్యముగదాయె. ఇది వృత్తికనురూపముగా సంపదలయును. ఇంతకుపూర్వము నిరూపించినవృత్తిప్రశంసాస్థలములలోని పద్యములుగూడ నాయా వృత్తులకు కనుగుణము గానే తత్తల్లక్షణములకు సరిపడియున్నవి. అచోటులయనుభవము ననుసరించి ‘యిచటగూడనట్లే యితడట్టిశ్లోకమునే వ్రాసియుండవలయును’ అనికదా మనము నిర్ణయింపవలయును. ఇక ప్రకృతపు శ్లోకార్థముపైలక్షణమునకు దగినట్లులేదు. ఇందుకొంచెము సమాసడంబరము కన్పట్టుచున్నది చూడుడు. ‘జీవచ్ఛదార్థపరిరంభణ మంతరే’ శబ్దాశ్చిద్భవతి నస్ఫురణేన సత్యం’ అర్థవ్యక్తియు సరిగా నెంటేలేదు. మరియు గీతలుపెట్టిన స్థలములఁదికించినచో గాఢంబంధతస్ఫురించుచున్నది ఇట్లుండుట

ఆయర్థగుణసంపదము కాత్యేష్ఠ్యమువలనఁ దైదర్భియనబడును. అదైదర్భిరీతియందుండును గావున నీయర్థగుణసంపదము దైదర్భియనబడును. “మంచెలు కేకవేయుచున్నవి” అనుచోట “మంచెలు” అను పదము మనుజులను బోధించుటకు గారణము వారు మంచెలయందుండుటయేగదా; ఇవటకాత్యేష్ఠ్యముపచారమునకు సంబంధము. “మంచెలు” అనుపదము మంచెలనున్న పురుషులయందెట్లో యట్లే

శుద్ధదైదర్భి కనుచితముగదా. ఇందు సమాసాభావముండుననుటచే గాఢబంధాదులు గూడ నిరాకృతములేకదా. అట్లేగాక యవిగూడఁబడుచో నిట సర్గగుణసంపదయే యాస్వాద్యమగుటేమి? శబ్దగుణసంపద తేకపోయినదా? కావున సమాసములుండవనుట వలన నోజప్రసాదోదారతలుండవనుట తెల్లమైనదియని మనమంకిరింపవలయును. అప్పుడే ‘పురాణచ్చాయయాన్వితామ్’ అనుచోట సంభవించును. అందువలననే బంధమునకు విచ్ఛాయతయేర్పడును. కావుననేయిచట సర్గగుణసంపద అనగా తత్త్వానుగ్రహమే యాస్వాద్యమని వామనుడు నుడిచెను. ఇక మనము సవిమర్శకముగా పరికించినచో నిర్ణయముగలదునునది ‘ఆనందయత్యైకచక్రభంధప్రయాతా చేతస్సతా మమృత పృష్ఠిరివప్రవిష్టా’ యనునదియే సరియైనపాఠముగా నోమమన్నది. ఇందు శుద్ధదైదర్భికి ఆనుగుణ్యమున్నది. పదములన్నియు మృదువుగాను విడివిడిగాను నుండి మధుర్య సౌమహర్యములతో నీకూర్చొప్పుచున్నది. కర్ణపథం, అమృతపృష్ఠియనునవి లెక్క పెట్టదగినంతటి సమానములుగావు. కావున ననుశ్లోకము ఇట్లుండుట యుక్తమని మన మూహింపవచ్చును. ‘కింత్వస్తికా చిదపరైవ పదానుపూర్వీ యస్యాంసకించిదపికించివా వభాతి॥ ఆనందయత్యైకచక్రభంధప్రయాతా చేతస్సతా మమృతపృష్ఠిరివప్రవిష్టా’ ప్రధమచరణమున ‘పదానుపూర్వీ’ యనునదియు నొకసమానముగా స్ఫురింపబోదు. కావున వాణీవిలాససగవారిది పూణిఁ గాపారబాటే. అథవా నిర్ణయసాగరముద్రాల యమువారికన్న నేమైనవిశేషము తమరచ్చనేయు గ్రంథమున జూపవలెనని తలంచి యైన నిట్లు సవరించియుందురు. ఇకవ్యాఖ్యాతకో, యుత్తరార్థము దొరకకుండుటచే నేదేనొకదానిని కూర్చెను. అందును ‘కింతు’ అని కనబడుచున్నది గావున దానికిదగు నట్టుగా బూర్వపక్షరూపమగు నభిప్రాయముగల యొకపూర్వార్థక మితోడుకల్పించు కొనవలసివచ్చినది. మేము అలంకారశాస్త్రాను గుణమును గ్రంథకారుని శైలీసంభావిత

జాబ్బి కొవ్వొలింకొర సూత్రవృత్తియందు సుపచారమున వ్యవహరింప
బడునని యెఱుగవలయును.

జాబ్బి కొవ్వొలింకొర సూత్రవృత్తియందు శారీరమును
మొదటి యధికరణమున రెండవ యధ్యాయము

మును ననుబద్ధి ననుసరించి వివర్ణించితిమి. మాకు పైనికావసాగరమువారిదే సమం
జసముగా నున్నది. కావున దానిని సరించియే యిందు తెలుగువ్రాయబడినది.

—: మూడవ యధ్యాయము :—

అధికారివిచారమును, రీతులతత్వమును నిరూపించి కావ్యాంగముల స్పష్టపరచుచున్నాడు.

లోకము, విద్యయు, ప్రక్షిప్తమును, కావ్యమున
కంగములు. ౧ సూ.

పేర్కొనిన వరుసనె దీనిని తెలియజెప్పుచున్నాడు,
లోకమునడవడి లోకము. ౨ సూ.

స్థావరములగు వృక్షపాషాణాదులును, జంగమములగు నర
పశు సరదాదులును లోకమనబడును. వానివాని స్వభావోచితమగు
ప్రవతనమే నడవడి.

* శబ్దస్మృతి, అభిధానకోశము, ఛందోవిచితి, కళా కామ
శాస్త్రములు, దండినీతి, మున్నగునవి విద్యలు. ౩ సూ.

శబ్దస్మృత్యాదులు వీనిలో మొదటివగుటలో, కావ్యనిర్మాణము
లందు మొదట నపేక్షింపబడునవి యగుటయే కారణము. అవి
కావ్యాంగము లెల్లగునో తెలియజేయుచున్నాడు.

శబ్దస్మృతినుండి శబ్దశుద్ధి. ౪ సూ.

శబ్దస్మృతినుండి:- అనగా వ్యాకరణమునుండి శబ్దములశుద్ధి,
సాధుత్వ నిర్ణయమొనర్పదగును. వ్యాకరణముచే సాధువులుగా
నిర్ణీతములగు పదములనే కవులు నిశ్శంకముగా ప్రయోగించుచుందురు
గదా !

* వ్యా|| 'శబ్దస్మృతి' యని.

అలంకారశాస్త్రముగూడ కావ్యాంగములలోని ధైవము ప్రథమాధ్యాయము
లోనే నాలవసూత్రమున నది కావ్యాంగమగుట స్పష్టపరుపబడినది. కావున మజల
చెప్పలేదు. 'వీనిలో మొదటివగుట' అనగా మొదటశబ్దము నెఱుగుటయు పైనదాని
యర్థనిశ్చయమును, అపైన రచింపదలచిన పద్యముల ఛందస్సు నెఱుగుటయు సామాన్యముగా నుండునవి కావున వానిక్రమమున మొదట వ్యాకరణము, పిమ్మట నిఘం
టపు, అపై ఛందశ్శాస్త్రము, అనుక్రమము సూత్రమున నాదృశమైనది.

అభిధానార్థమునుండి పదముల యర్థనిశ్చయము. ౫ సూ.

సీతెన నిక పదముల వద్య నిర్మాణమున గూర్పదగునని వాదించుచు కల యాపదమున కర్థమేదియో సరిగా తెలియకపోవుట వలన స్వీకరింపరాదు, విడువనుజాలదు. ఇట్లుచోలాయమానమానను పదములన కావ్యనిర్మాణమునకు విఘ్నమొదవును. కావున నిఘంటువులనుండి యర్థనిశ్చయము సంపాదించదగును.

ఆవుడు కావ్యనిర్మాణము నిర్విఘ్నముగ జరుగును. కాని కొంతమంది కోరి పదముల వెదకుటకు నిఘంటువుల నుపయోగింతురు. అదిమాత్రము నిఘంటువుల ప్రయోజనమని భ్రమనొందకూడదు. ఇదివరకు కవులెవ్వరును ప్రయోగింపని పదముల నిప్పటి వారును ప్రయోగింపరాదుకదా ! ఇక నవి కావ్యనిర్మాణమున కంగము లగుట యెట్లు ? “ప్రయోగించినవానినే ప్రయోగించుచో నిక పదముల నర్థసంశయ మెట్లాడివును ? అర్థసంశయ మున్ననేగదా నిఘంటువులు కావ్యనిర్మాణముల కుపయోగించును.” అని యనుట సరికాదు. ఆప్రాచీన ప్రయోగముల గ్రహించునపుడు సామాన్య రూపమున నర్థముబోధపడును “అలక” శబ్దమునకే వెండ్రుకలు చెప్పబడునని యొకరియుద్దేశము. అవి ముందు వెంట్రుకలా ? వెనుక వెంట్రుకలా ? యను సందేహము, “అలకాఘృతకుంతలాః” యను నమరసిఘంటువునుజూచి ముంగురులనే యలకలందురను నిశ్చయముకల్గు పర్యంతముండును. కాన నిఘంటు వావశ్యకము.

అయితే యిదియెట్లు ?

శా. ఆకాశంబున జీఱుకాడె సోగినై యాషాఢ యోషానితం
వాఙ్మాలికజాలకంబులన పాయల్ పాయరై మేఘములై
రాకాచంద్రివిలాసముల్ ముసుగువారన్ నై ల్యమాల్యంబులై
ప్రాకెన్ జీకటి చెట్లసోయగవు పూరంగుల్ దిశాంతమ్ములకై.
“మేఘము-జడకుచ్చలు” (రామప్రోట సుబ్బారావు.)

ఇందలి ప్రయోగమునకు పొరబాటుగాని యుపచారముగాని మూలమైయుండును.

ఛందోవిచితినుండి వృత్తముల సంశయము తొలుగును. ౨ సూ.

సామాన్యముగ కావ్యముల నభ్యసించుట వలననే వృత్త స్వరూపజ్ఞాన మభ్యాసకునకు గల్గును. కాని మాత్రావృత్తములు ఉపజాతులు మొదలగువానియం దొక్కొక్కయెడ సంశయముకలుట కవకాశమున్నది. అప్పుడు ఛందశ్శాస్త్రముపయోగించును.

కళాశాస్త్రములనుండి కళలదత్తము సరిగదెలియును. ౩ సూ.

గీతము, నృత్యము, చిత్రలేఖనము మొదలగునవి కళలు. విశాఖిలుడు మొదలగువారు వ్రాసిన కళాశాస్త్రములు వానిని దెలుపునవి కాన వానినుండి కళాతత్త్వమును సరిగా తెలియనగును. అల్లెరుగనిచో గళావస్తువును గావ్యముల జక్కగాకూర్చ చేతగాదు గదా:

కామశాస్త్రమునుండి కామోపచారము. ౪ సూ.

“సరిగ దెలియును” అని వెనుకటి సూత్రమునుండి అనువర్తించును.

కామోపచారము కామశాస్త్రమునుండి సరిగ తెలియనగును.

కావ్యములోని * వస్తువు కామోపచార బహుళముగదా :

దండనీతినుండి నయావనయములును ౫ సూ.

ఆర్థశాస్త్రమునుండి నీతిని దుర్నీతిని సరిగ నెరుగ నగునని యర్థము. షాగ్గణ్యమును సరిగా బ్రయోగించుట నయము. దానికి విపరీతమైనది యపనయము. వానిని సరిగా దెలియక పోయినచో నాయక ప్రాతినిధ్యముల నడవడిని కావ్యమున గూర్చుటకు వీలు గాదుగదా :

దాన నితివృత్తము † కుటిలతయు. ౬ సూ.

ఇతిహాసాదులే యితివృత్తము. అదియేకావ్యశరీరము. అది దండనీతివలన గుటిలమగుట సంభవించును. దుర్బలులు మొదలగు

* ‘వస్తువు’ ఇతివృత్తము.

† ‘కుటిలత్వము’ :- ఇది దృష్టాంతరూపమున స్పష్టపరిపూడును. రామాయణమున పణింపిన లెఱగున శ్రీరామచంద్రచరిత్రము నాటకమున వానియొనఁ

వానియందు శీత్రయోగమును జక్కచెలియుట కదియే కదా మూలము. ఇట్లే యివరకవృత్తుగూడ గావ్యనిర్మాణమున యథోచితముగ నుపయోగము చెప్పవలయును.

లక్ష్మము నెఱుగుట, యథయోగము, వృద్ధిసేవ, అవేక్షణము, ప్రతిభ, యవధానము, ప్రక్షిర్ణము. ౧౧ సూ.

దానిలో లక్ష్మములనెఱుగుట యనగా, గావ్యపరిచయము ౧౨ సూ.

లక్ష్మముల నెఱుగుటయన నితరుల కావ్యములందు పరిచయము. అందువలన గావ్యనిర్మాణమున జక్కని వ్యుత్పత్తి గల్గును.

కావ్యబంధమున నుద్భవమథయోగము. ౧౩ సూ.

కావ్యబంధమనఁ గావ్యరచన, దానియందు దుష్టమమనగా మాటి మాటికి విడువక ప్రయత్నించుట యథయోగ మనవలెను. దానివలన కవి కుత్కర్షణము సంభవించును.

నాటకము పంచసంఖ్యముగాను నందిముగాను, ప్రయోగమునందు గర్భమస్యములు నరగానేర్పవలెను. ఒకమనుషుడు పుట్టెను. పెరిగెను. చదివెను. పెండ్లాడెను. భిక్షమునాజీకారమును. అని కావ్యనాటకములవ్రాయునో నది మానవసామాన్యజీవిత మాత్రమే యగుట నందు చమత్కారమేమియు లేకపోవుటయేగాక విశేయులకు నేర్పవలసివచ్చుచున్నది యేమియునుండదు. ఆగర్భము పాకకుల కనాదరణీయమగును. ఇక నదియే యతనిజీవితములోని యేమిట్లునందో యచుకూల ప్రతికూల శస్త్రుల సమావేశ మొనర్చి యొకకొంతచరిత్రము కావ్యనాటకములనె డంభించినది యిత్యుత్తరై చిత్రై పాదకమగుటచే చమత్కారావహమగుటయే గాక యాయాశస్త్రుల యానుహిత్య పాత్రకూల్యములు హాసోపాదాసములకై విశేయులకు విశ్లేయముగగును. అట్టియును కూల ప్రతికూల శస్త్రులసమావేశమే గర్భవిమర్శ సంఘటందు ప్రసక్తియనును. కావున శ్రీరామాయణ చరిత్రసర్వసమున నాటకముల గర్భవిమర్శ సంఘట నిరూపించబడినవి మహాకవులు రాజనీతి ప్రకారముల నాశ్రయించిరి. అప్పుడు శ్రీరామ రావణుల వృత్తమును జయ పరాజయ సాధనముగా వర్ణించుటకు పీటవేరినది. ఆయిత్యుత్తరై చిత్రై చరమరామాగమనము మొదలుకొని హృదయాస్పాద్యమగు నై చిత్ర్యము (కాటిల్యము) నొందినది. ఇట్లునై చిత్ర్యసాధనము దండనీతియేగావున నది యిచట నట్లునిరూపించ బడినది. ఫలనిర్వహణమున కనుకూల ప్రతికూలములగు శస్త్రుల సమావేశవిశేషమున నేర్పడు నొకకథానై చిత్ర్యమేకపటిలత్వము. అంతయుకాని కాటిల్యము మొదలగునది కాని యెరుగునది.

కావ్యముల నుపదేశించు గురువులకు చూపిషజేయుట

వృద్ధనేప. ౧౪ సూ.

ఇందువలన కావ్యవిద్య సంక్రమించును.

పలుకునుంచుటయు, దొలగించుటయు నవేక్షణము. ౧౫ సూ.

ఈవిషయమున బిద్యములు :-

గీ. మనసటుయ్యెల చూగెడుదనుక పదము

జేయుటయు దీయుటయు సంభవించుచుండు

దానికి నిష్టైర్యమే స్థాపితంబయినను

నమ్మయదియే సరస్వతి యబ్బుటనగ.

గీ. పదములే కూర్పునను మారుపాటులేమి

యును సహింపనెసహియింపననుభవమున

పలుకులను బొందికగ గూర్పుగలుగువార

లదియిపో శబ్దపాకంబటందు రెవుడు.

ఉదాహరణము:-

క. మాకొలది జానసదులకు

నీకవనపుతీని యబ్బునే కూపనట

దేవుకములకు గగనధునీ

శీకరములచెమ్మనందిసింగయతిమ్మా.

(ముక్కు తిమ్మనమీది చాటుధార)

ఇందు “ గగన ” యనుపదము నీపద్యరచయిత కూర్చెను. తరువాత శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారి పద్యమునువిని “ గగన ” యను పదమును దొలగించి “ నాక ” యను పదమునుగూర్చిరి.

మొదటికూర్పులో గగనపదము * మారుపాటును సహింప గల్గినది. ఈరెండవకూర్పులో “ నాక ” పద మట్టిమారుపాటును

* మారుపాటును — ఇచటి తత్త్వమిది.

ఇది ముక్కు తిమ్మన్నగారి కవితాప్రశంస. ఇందు “ కూపనటదేవుకములకు ” అను పదము తర్వాత “ గగనధునీ ” యను పదమును గూర్పుచో పద్యపునడక కుంటు

నమోపదేయ. కావున ననుభవపండితులగు శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు మొదటిదిగల్గి పాకముగా నట్లును, రెండవదిశబ్దపాకముగను నిర్ణయించిరి.

కవితకు వీజము ప్రతిధానము. ౧౬ సూ.

వెనుకటి జన్మమునుండి వచ్చిన యొకవిశిష్ట సంస్కారమే ప్రతిధానము. అనగా నిది వెనుకనిరూపించిన సాధనముల నేర్పడునది కాదు. ఇదిలేకున్న కావ్యమేర్పడదు. ఒకవేళ రచించినను నల్వరచే పరిహసించదగినదే యగును.

అట్లుండుచు. వెనుకపడియును జరుపునపుడుండు వినుచు 'గగనధునీ' యనుటలో నేమిత్తనును కనబడునోపుటచేగాక పద్యము తొట్టుకొనదున్నట్లును, నడక పుండుండుట్లును వోమను. పోనిండు : ఇటు వెనుక నాలోహమును 'గగనధునీ' యనుచోట నాలోహమును కారావా? అని అనుభవించు చుటమేకాదా! యని యందురు? అట్లుగానేదు. 'నాహంజాల' అను పీఠికాగర్వక్షర సమాజేశాస్త్రీక మగు నాలోహమునెండి పొన్నునర్చునానేరాత్మకమగు 'మహిషా' యను నవరోహ మున్నదిగానైన నెట్లు 'నాహంజాల' కనకాకారమున్నది. ఇట్లే 'అపాలక' అను నాలోహము నెండి 'నినివోయి' అను నవరోహము కొల్పబడినది గావున నది యచటనుండి మే. పరికృతమున 'కూపరటద్వేకములను' అనుచోట ననలాలోహ మేని? ఇందు దీప్తికలముల నననకమేలేను. దీపూక్షరపారింధమై యించు మించుగా పట్టిమత్తనముల యధ్వంసించి సమాజేశ మున్నదా యారోహమగును. మరియు 'దేకములకు' అనుచోట మొదట దీపూక్షరమును ఆనెంటునే హాస్యాత్మ రములు నయరామముగా నున్నవిగదా! ఇక నాలోహమేని? కావున నిటు నాలోహోప రోహ పరిసంగములేదు. ఇంకొకవిషయము. ఇట్లే కూర్చున్నచో నుత్కృష్టముగా పుచ్చుచు నెక్కింకడచుచోట గెత్తెము మంటువంటులయు నపకృష్టముగా పన్ను పర్వ న పరికరణమున కవిత్వము నపక ధారాశముగా దోచుటయు నవి రచనా పాస్వియపు లోటును జూపును. రచన యెచ్చడును వర్ణనా గుణముగా నుండవలయుట నాలం కారికులేగాక మహాకవులును విమర్శకులునుగూడ సంగీకరించియే యున్నారు. కావుననే సకలాంశభూషణోపజీవ్యుడగు నన్నయభట్టారకుడు సభాపర్వమున భీముని పరిశీలన.

ఉ. ధారుణి ర్వాసంపదమందును గోమలి కృష్ణశూచి రం
భోరునితోరుజేశమున నుండగఁచిన యింద్రరామ్ము దు
ర్వార మనీయ బాహుపరివతీకాత చండగదాభీమాత భ
గ్నోరుతరోరు జేఁప సుయోధను నుగ్రజాంతరంబునన్,

మనసున కేకాగ్రత యవధానము. ౧౭ సూ.

విషయాంతరములనుండి మనసు మరలుట యేకాగ్రత. అట్టి యేకాగ్రత్వముండిననేగదా మనసు రథనీ యములగు నర్థములను చక్కగా గ్రహింపగలదు.

అది దేశకాలమువలన నగు. ౧౮ సూ.

ఆయవధానము దేశకాలములవలన నేర్పడును.

అని యీతియైన వెల్లడించెను. ఇందు దుర్వ్యోధనుని దుశ్శేష్స్థితమును నల్పము నభ్యులకును విశదపరచు ప్రకరణమున మాటలు విడివిడిగా గూర్చుటయు నతనియందు గల భీముని క్రోధమును వెల్లడించునెడ సమానగుంభేతము నోజుకాంతి దీప్తియుకము నగు కూర్పును నిరసనీయతను వెల్లడించుటకై నిర్విశేషణముగ 'సుయోధను' అనియు, కౌర్యజవద్గు నోచితమగు స్థలమును, నత్యల్పకాలమున దుర్వ్యోధననాశ సూచకముగా వణికించుచో 'నుగ్రరక్షాంతరమ్మనన్' అని ఈమత్సరమున సంఘటనమును నన్నయ భట్టారకుని రచనానైర్ద్యమును వెల్లడింపకమానవు. ఇట్లే స్థలాంతరముల కూడ నూహించునది. ఇక ప్రకృతమున వర్ణ్యానుగుణము గాకపోవుటవలన వెనుకటి 'గగన' యను కూర్పు గ్రాహ్యముకాదనుట స్పష్టమే. ఈవిషయమంతయు పూర్వకాలమున శ్రీకృష్ణజేషరాయలువారి సమయమున సాహితీసూధానముద్ర తరంగముల నేలలాడు నందరికును ప్రముఖజేద్యమే. ప్రకృతకాలమున సాహిత్యము దురవస్థాపన్నమై యుండుటచే నింతదూరము వివరింపవలసి వచ్చినది. ఇక 'నాక' యను పాకమునగల గుణమును విచారితము. ఈ 'నాక' పదము వెనుకనున్న 'భేక' పదముతోను ముందున్న 'శీకర' పదముతోడను చక్కగా నానురణ్యమునొంది కూర్పులో నెగుడు దిగుడును పోగొట్టి శయ్యాపాకములను సమకూర్చును. అపుడు చదువగనే 'భేకములకు నాకధు నీశీకరముల' యనుటలో ననుప్రాససంఘటనమువలన వెనుకటి వినురు, ఉయ్యలలోని యొకవింతవినరువలె క్రొత్త సాగనునొంది స్ఫురించును. చక్కనియూపాకటి యనుభవైక వేద్యమైనది స్ఫురించితిరును. ఈతిరునసూపు పాదాంతముల ముక్తపదగ్రస్త యమకములలోగూడస్ఫురించును. వర్ణ్యానుగుణముగు ధారాశుద్ధియు నిచట సహజముగనే స్ఫురించును. కాన నిచట 'నాక' పదమును మార్చుటకు వీలులేదు. మార్చిన, మరియేపదమునుగూడ నిచట నట్టి పాకమున బడజాలదు. కావున నిచట శబ్దపాకమని సిద్ధాంతము. ఇట్లే యర్ధపాకము విషయముగూడ గ్రహింపవలయును. ఇచటనే యదికూడ తెలిసికొనవగును. 'గగనధునీ' యనుటలో గగనపుష్పాది స్ఫురణ కలిగి వివక్షితమగు పశంసయం దవాస్తవికతనుచోపజేయును. 'నాకధునీ' యనుటలో నట్టి యవాస్తవిక పస్తుస్ఫురణ లేకపోవుటయేకాక కేశాభావసముల స్ఫురణ కలి

అదేశకాలములను చెప్పుచున్నాడు.

వివిక్తమగు ప్రదేశము. ౧౯ సూ.

నిష్ఠనమగుష్టల మేకాగ్రతను గలిగించును.

రాత్రి చతుర్థయామము కాలము. ౨౦ సూ.

రాత్రియొక్క నాలవజామున మనసు బాహ్యవిషయముల నుండి యుపరతమై ప్రసన్నముగానుండి యవహితము కాగల్గును.

ఇప్పటికి కావ్యాంగముల బ్రదర్శించుటయైనది. ఇక గావ్య విశేషముల నెరుగజేయుచున్నాడు.

గించి శ్రవణబోధనములందు సుఖశ్రవ్యత, యర్థవృత్తి, హృదయానందకత, మొదలగు సద్గుణముల స్ఫూర్తికా నొందింపజేయును.

కావున నిచట 'నాక' యను శబ్దార్థముకూడ పాకమునబడినదని గొప్పింప వలయును. ఇక పాక వైగుణ్యమున కుదాహరణము నిచ్చినచో నిదియింకను స్పష్టము కాగలదని వ్యతిరేకోపాహరణములు చూపబడుచున్నవి.

ఉ. అంచితమైన బందుగులయందరి ముందరజెప్పి నిన్ను మెచ్చించెద గుంతిచేత కవిచేత నిజంబని నీకు సామ్యమి
ప్పించెద ఫలన ప్రముఖవీరులు గొల్లగ నెల్లభూమి యే
లించెద నన్నకీర్తి విమలీకృత స్వనిరంతరబాణక.

ఇచట 'నిన్ను నెల్లదన నచేయనిపించెద హందరించెద' లేక 'ఎల్లవారలు సరే యనునట్లుగ మందరించెదక' అని నిర్దేశలయును. ఇందు యీతువినహస మధాననుకూలమగుటయే గాక వైసుండితత్వమును సాగనును భగ్న మొనర్చుచున్నది. 'ఇట్లు చేయించెద' 'ఇట్లు చేయించెద' అని మాటలన్నియు మొదటనుండియు చెఱుపముక్కుల వలె నుండగ నీచివరసమాసము దానిలో నేహాత్రముకలయక బ్రాహ్మణపరిషత్తులో చండాలునివలె నున్నది. ఇది పోయినచు పద్యమునగ్గు లోపమేమియు లేదు. ఇంకొకటి :-

ఉ. కామముచేతగాని భయకంపితచిత్తముచేత గాని యీ

భూమి సమస్త మేలుకొను పూనిక చేతనుగానియిట్లు నా
నేమమెగోరి చుట్టముల స్నేహితులక విహనాడి నేడు మ
త్స్యమి సుయోధనునిగొడచిత్తునె వచ్చినమెత్తురేజనుల్.

ఇచట 'భయముచేతగాని' యనుట బాగుగా నడుచును. మొదట కామముచేత ననుచు భయకంపితచిత్తమును సమానమును వర్ణ్యమగు భయమున కనుగుణము కాని దానిని పూర్వపు యసంగతముకాదా! ప్రాచీనకవుణ్ణి సందర్శమున :-

గద్యము, పద్యమును కావ్యము. ౨౧ సూ.

గద్యమున గురు లఘు నియమాదులు సుఖముగా గుఱేతిన రావు. కావున నది రచించుట చాలకష్టము. ఈవిషయమును సూచించుటకే గద్యమును మొదట చెప్పినది. గద్యమును గురించి పెద్దలిట్లు చెప్పుచున్నారు. “గద్యమది కవులకును వికషమృతండు”.

అదిమూడువిధముల నేర్పడినదని చూపుచున్నాడు.

గద్యము, వృత్తగంధి, చూర్ణము, ఉత్కలికాప్రాయమును. ౨౨ సూ.
వాని లక్షణములను జెప్పుచున్నాడు.

పద్యభాగముకలది వృత్తగంధి. ౨౩ సూ.

పద్యముయొక్క భాగములు స్ఫురించుచుండు గద్యము వృత్తగంధి యగును. ఎట్లన; “నేనెన్నిజెప్పినను విదిమానవుగా, నామనోరమా, వినరాదా”——

అనావిద్ధ లలితపదము బూర్ణము ౨౪ సూ.

అనావిద్ధములు = దీర్ఘకావ్యములుగూర్పనివి. లలితములు = ఉద్ధతములుకానివియు, మృదువులునగు పదములు గలుగు గద్యము చూర్ణము.

ఉదాహరణము :

పెద్దలయెడ వినయమును, పిన్నలయెడ వాత్సల్యమును, గురువులయెడ భక్తియు, నేరువదగినవి నేర్చుటయు, విడువదగినవి తప్పక వీడుటయును, మనుజున కుచితములు. అవి లేవేని మనుజుడగుట యెట్లు ? నలుపురిలో దగుననిపించుకొనుటగదా మనుజుని జన్మమునకు ఫలము.”

కా. కామోత్కంఠ గోపికలో భయమునన్దంసుండు వైరక్రియా
సామగ్రి శిశుపాలముఖ్యస్పృహతుల్ సంబంధులై వృష్ణులు
ప్రేమక మీరలు భక్తి సేమునిడె చక్రింగంటి మెట్లైనను
ద్వామధ్యాన గరిష్ఠుడైన హరిజెండక వచ్చు సురీశ్వరా.

(భాగవతము. సప్తమస్కంధము. ౧౮ పద్యము.)

ఏతద్విషయేన ముత్తలికా ప్రాయము. ౨౫ సూ.

దీక్షాసమాసములు కలవియును, నుద్భతములునగు పదములుండిన గద్యముత్తలికా ప్రాయము.

ఉదాహరణము :

“కులిశభిరభరనభరప్రదయ ప్రచండచపేటపాటిత మత్తమాతంగ కుంభస్థల గలన్మదచ్చటాచ్చురిత చారుకేసరభారభాసుర ముఖే కేసరిణి.”

పద్యము పలుతెలుగులుకలది. ౨౬ సూ.

పద్యము, నమవృత్తములు, అర్ధసమవృత్తములు, విషమవృత్తములు, నింకనిట్టివేయగు ననేకభేదములు కలిగియుండును.

అది నిబద్ధము, అనిబద్ధమును. ౨౭ సూ.

అదియన పైజెప్పిన గద్యపద్యాత్మకమగు కావ్యము. ఈ రెండు విధములును ప్రసిద్ధములేకావున లక్షణమనవసరము.

స్రగుత్తంసములవలె నవి క్రమముగ సిద్ధించును. ౨౮ సూ.

మొదలు విడిగా పద్యములను గద్యములను రచించుట నభ్యసించుచు దానియందు నేర్పుగుదిర్చికొనదగును. అది కుదిరినపిమ్మట గ్రంథరచనము సిద్ధించును. పూవుల మొదలొక దండగాగూర్చుట నేర్చినచో పిమ్మట తలలోబెట్టుకొను స్రగుత్తంసము కూర్చుట సిద్ధి

చక్కగా పరిశీలించినచో నీరచనాలోపము బాగుగా నగపడును. ఇక సర్వ పాశమునకుగూడ సచటనే వ్యతీకేకోదాహరణము నిరూపించబడును. మొదటి పద్యమున నాతుని సమాసార్థమనంగతమగుటయు, నిర్దేశకమగుటయుకాక సమాప్తపునరాత్మత్వమును దోషమునుగూడ దీసికొనివచ్చి పెట్టుచు నదివరకుపాగుగనుండిన యర్థమును గూడ బాడుచేయుచున్నది. ఈప్రబంధముల నీదోషమునకంతగా ప్రసక్తిలేకున్నను నాటకమలందు తప్పకయది ప్రసక్తించును. ఈసమాసమున సర్థమే మంచిపాశమున బడలేదు ఇది యాచార్యమునుండి తొలగినను కలుగు లోపమేమియు లేదు. ఈయర్థమేమైనను ప్రకృతపక్షవ్యార్థమునకు పోషకము కాదు. పోష్యమును గాదు. విశేషాధాయకమునుగాదు. ఉపత్యక్తాధాయకమునుగాదు. లోపపూరికమునుగాదు. ఇట్లే రెండవపద్యములోని ‘కంపితచిత్తము’ అనుపదయు గ్రహింపదగును.

చునుగదా. కొందరు విడిపద్యములను గద్యములను పట్కటయందే పర్యవసితలైరి. వారిని నిరాకరించుచున్నాడు.

అనిబద్ధము తేజఃపరమాణుచౌకటివలె ప్రకాశంపదు. ౨౯ సూ.

గ్రంథరూపమున కూర్పబడనిది ప్రకాశవంతము కాజాలదు. తేజఃపరమాణువై నను నొక్కటి వెలుగొంద గలగదు. ఈవిషయమున పద్యము నుదాహరించుచున్నాడు.

గీ. గ్రంథరూపమునను గూర్చుకలుగచేసి
కావ్యముల కెటిచారుత కలుగబోవు
తైజసములగుగాక మొత్తమునువీడి
వేరయిన పరమాణులు వెలుగగలవె.

సందర్భముల దశరూపకము శ్రేష్ఠము. ౩౦ సూ.

సందర్భముల=ప్రబంధములలో, దశరూపకము=నాటకాదులు మంచివి. ఏలనన;

విశేష సమగ్రము గావున చిత్రవస్త్రమువలె నది

చిత్రముగదా. ౩౧ సూ.

అందు విశేషములు సంపూర్ణముగా నుండును గాన నాదశరూపకము రంగులద్దిన వస్త్రమువలె నింపుగొల్పును.

దాననుండి భేదాంతరకల్పనము. ౩౨ సూ.

ఆదశరూపకము నుండియే భేదాంతరములు కల్పితములు. కథ, అభ్యాసక, మహాకావ్యము ననునివి నాటకాదుల * పరిణా

* పరిణామములే :—ఆని; ప్రవేశకి విష్కంభచూళికాదులతో గలిసిన నాటకాదులనే శ్రవ్యరూపమున రచించినచో మహాకావ్యము, కథ, మొదలగునవియగును. ఉదాహరణము :—కాళిదాసని ఆశ్విజ్ఞానశాంతలము నాటకము పిల్లలమగ్రి పినవీరభద్రుని శృంగారశాంతలమును ప్రబంధమైనది. ఇట్లే శూద్రకమహాకవి మృచ్చికటికము నెట్టి లక్ష్మీపురిసింహముగారి వనంతసేనయను నాఖ్యాయిక యొకది. మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి సంస్కృతనాటక కథలునాటకములు కథాపర్యవసితములగుట మదాహరణముగా గైకొనవచ్చును.

మమురేగదా. ఆకళాభ్యాయకా మహాకావ్యముల లక్షణమెక్కుడు
మహాభారతముకాదని వ్రాయ నుపేక్షింపబడినది. అది మరియొక
చోట నెరుంగనగును.

ఇయ్యది

ఆంధ్ర కావ్యాలంకార సూత్రవృత్తియందు శారీరమను
ప్రళమాధికరణమున మూడవ యధ్యాయము.
శారీరమున ప్రళమాధికరణము ముగినెను.

—: ద్వితీయాధికరణము :—

కావ్యశరీరము స్థాపితమైనది. ఇక కావ్య సౌందర్యమును భంగపరచుటకు హేతువులగు దోషములు, విడుచుటకై తెలియదగి యున్నవి. కావున దోషదర్శనమును రెండవయధికరణమును మొదలించుచున్నాడు. అందు మొదట దోషస్వరూపము చెప్పబడుచున్నది.

గుణముల విపర్యయమే దోషముల స్వరూపము. ౧ సూ.

గుణములు మున్ముందు నిరూపింపబడును. వాని విపర్యయమే దోషముల స్వరూపమగును.

దోషజ్ఞాన మర్థసిద్ధమే. ౨ సూ.

గుణముల స్వరూపము నిరూపింపగనే తద్విపర్యయ స్వభావములగు దోషముల నెరుగవచ్చును. కావున నీవిషయమున శబ్దప్రయోగమేల చేయవలసివచ్చెను? అనుచుంకను వారించుచున్నాడు.

విస్తరణము సుఖభోధార్థము. ౩ సూ.

దోషముల పేర్కొని లక్షణములవలన నిరూపించినచో సుఖముగా భోధపడునుగదా!

పదదోషముల జూపుచున్నాడు.

అసాధువు, కష్టము, గ్రామ్యము, అప్రతీతము, అనర్థకము

నగు పదము దుష్టము. ౪ సూ.

క్రమముగా వ్యాఖ్యానమున నివి స్పష్టపడును.

శబ్దస్మృతివిరుద్ధ మసాధువు. ౫ సూ.

వ్యాకరణవిరుద్ధమగుపద మసాధువని యెరుంగునది.

ఉదాహరణము.

“కర్ణుడు * దుర్ణయుండగుచు గౌరవనాథుని బాడుచేసె.”

[పాండవాశ్వమేధము.]

* ‘దుర్ణయుండు’ అని యిచట కొందరిది సమాధానమందురు. ఉపస్కంధములలో ‘దుర్’, ‘దుస్’ అను రెండుగలవు. వానిలో ‘దుర్’ అనుదానికి ప్రైవాతికములన నిషేధమువచ్చినను ‘దుస్’ అనునదికి నిషేధము కరుకావు. ‘దుర్ణయుండు’

ఇచట “దుర్జయత్వజన్మయోదవసర్గత్వ ప్రతిషేధోవక్తవ్యః” అను వార్తికముననుసరించి “దుర్జయుండు” అనియగును. ఇంకొకటి “ఉదహరించుట” ఇచట “ఉదే” అను నుపసర్గము “హరించుట” యుచు కృదంతరూపము నున్నది. అపుడుద్ధరించుటయేయగును.

అనుషఙ్గము సాధువు అని వారివాచము. కాని యదిపాఠబాటు. ‘దుర్’ అనుదాని కుచసర్గత్వమేవిషయమున నిరాకరింపబడినది? అనుషఙ్గమును మొదట విచారించుము, షఙ్గముగానిజన్మముగానిదచ్చవిషయమున, ‘రాకుఁ డటకైయుపసర్గత్వ ప్రతిషేధము చేయబడినది. ఇచ్చినిలో ననుషఙ్గమేమి? ‘దుష్టానుషఙ్గము, దుర్జయుండు దుష్టితుడు’ వెనుకలగుటచును లేర్పరచుండుట లేక నానిక సాధుత్వము దానిప్రయోజనము. ఇపుడు ‘దుర్’ అనుదానిని నిషేధించినచు ‘దుస్’ అనుదానితో నీరూపము లేర్పరచుచు లేక వీనికి సాధుత్వమేర్పరచుచు నొక నీనిషేధమునకు ప్రయోజనమెట్లు సిద్ధించును? కేవల, కేవల, కేవల’ అను మూడింటికిని ఈకారవిధి పర్యవసానమున్నను వేదస్వరములసంధానము విభిన్నరూపమున నిరూపించుటకు గారణమైనట్టిపట సేదైన సట్టిప్రయోజనాంతరమును దీనుకొనిరాగలరా? ‘దుర్’ అనుదానికి నిషేధమును, ‘దుస్’ అనుదానికి తదభావమును జెప్పువారికి విభిన్నముగు ప్రయోజనమేదైన సంభవించునా? దుర్జయశబ్దనిష్పత్తియే నిషేధాభావమునకు ప్రయోజనమనినచో నొక నిషేధము నిరవకాశమేయగును. అపుడును నది ప్రబలమై దుర్జయశబ్ద నిష్పత్తిని బాధించును. కావున ‘దుర్’ అనుచోటు నిషేధము. ‘దుర్’ అనుదానితో దుర్జయోగ త్రేయముగు ‘దుస్’ అను దానికిగూడ సంభవించునని యొప్పుపలయును. లేదా ‘స్థితస్యగతిశ్చింతనీయా’ అను న్యాయమున పాణినికంటె పార్శ్వముల ప్రయోగములను సాధువులనిపించుటకైన నానిషేధాభావము నంగీకరింపవలయును. సఖినావాన శ్రేణోః ఇత్యాదిప్రయోగముల సమర్థించిన దట్టిపద్ధతియేకదా. అంతియగాని నవీన ప్రయోగముల సాధుత్వమున కావధితి యుపయోగింపదు. నవీనులట్లు ప్రయోగింపరాదు. శ్రీమద్రామాయణములో ‘సఖినా’ యనునదియు, పరియొక ప్రాచీన గ్రంథములో ‘వీతాయాపతయేనమః’ యనునదియు నున్నవని యధునాతములు వాని పట్లు ప్రయోగింపవచ్చునా? ప్రయోగింపరాదనియేకదా వ్యాకృతిమగ్రజ్ఞుల సిద్ధాంతము. కావున నీతిరహిత వెంకటకవుల ‘దుర్జయ’ పదమసాధువే.

చెవికింపుగానిది కష్టము, ౨ సూ.

ఎంతమంది కూర్చునగూర్చినను నదిచెవికి వెగటుగానే యుండును. ఎట్లనః “తిగికనీవికగ్రాలు ద్యుగంచలంబుతో సాగసుగ నా పయింబొలయు చూపు గిటుక్కున గర్జిమ్మరించితి.” (చండకోకము ౧వ అంకము.) ఇచట “గర్జిలుద్యుగంచలంబు” నునది వినుటకు వెగటు గొల్పుచున్నది.

లోకమునందే వాడుకగలది గ్రామ్యము, ౩ సూ.

లోకమునమాత్రమే వాడబడునది గ్రామ్యమనబడును. శాస్త్రమున దీనికి వాడుకయుండదు.

ఉదాహరణము

“పూత్కరించుచు నేచ్చెడుబొలతియయ్యె” ఇచట ‘పూత్కరించుట’ కావ్యముల నెక్కువగా వాడబడదు. ఇట్లే “తల్ల, గల్లా”ది శబ్దముల నెరుగునది.

శాస్త్రమునందే వాడుకగలది యప్రతీతము, ౪ సూ.

లోకమున నిదివాడబడదు.

ఉదా:- “పలుపలుకులేల నేను చెప్పగను రూప

స్కంధమున గుణము లేమియు గనుబడవిట

ప్రేమయనినను గుణనాతరీయకంబు

గద యిచట నిన్నునేమనగలదు నాకు.

ఇందు “రూపస్కంధము, నాంతరీయకము” ఈరెండును లోకమున వాడుకలేనివి. బొద్దుల తత్త్వశాస్త్రమున మొదిటిపదమును న్యాయాదిశాస్త్రమున రెండవపదమును వాడబడును.

పూరణమునకు మాత్రమే యగునది యనర్థకము, ౫ సూ.

ఉదా:- * “మునిపతియొనగన్తుడు ప్రభూతదయామతి యీశరాసనం

* ‘మునిపతి’—అని. అంధ్రమున చుకా రామలవంతి ప్రత్యేకాక్షరములు పాదపూరణమాత్ర ఫలకములు లేమిచే నీపదముట్లుచూపబడియెను.

ఋషు వరవాణసంతతుల బొల్పెడు తూజయుగంబు ప్రీతి ని
చెప్పు సకలక్షపాచరుల చేవయడంగగ జేయజాలు నీ
చువు మహాత్మరంబు సురతల్లజనన్నుతమో తలొదకి."

శ్రీ కామరాజు నాటకము తృతీయాంకము.

ఇందు "ప్రీతి" యనునది సద్యహారణమాత్రమునకే యువ
యుక్తమైనది. మొదట "ప్రభూంజయామతి" యని యున్నదిగదా !

వాక్యాలంకారార్థకమగునదికాదు. ౧౦ సూ.

ఇది వెనుకటి సూత్రమున కవవాదము. వాక్యమున కలంకార
సూప్రయోజనము నపేక్షించి ప్రయోగింపబడిన ననర్థకముగాదు.

ఉదా :- "తెలియనివన్ని తప్పులని దిట్టతనాన సభాస్థలంబునన్
పలుకగరాకుమోరి పలుమారు పిశాచపు పాడగట్టు నీ
పలికిననోట దుమ్మువడ చావ్యమెరుంగక పెద్దలైన వా
రల నిరసెంతురా ప్రగడరాణ్ణరసా విరసా తుసా భుసా."

తెనాలిరామలింగని చాటుధార.

ఇందు "తుసా, భుసా" యనునవి వాక్యాలంకారైక ప్రయో
జనములు.

ఇకపదార్థదోష ప్రకరణము :-

అన్యనేయగూఢార్థములు నశ్లీలము క్లిష్టమును. ౧౧ సూ.

నాలవసూత్రమునుండి "పదముదుష్టము" అనునది తెచ్చికొని
బహువచనములోనికి మార్పుకొని యిచట నన్వయించుకొన వలయును.
అవుడు, అన్యార్థ, నేయార్థ, గూఢార్థాశ్లీల క్లిష్టములగు పదములు
దుష్టములని సూత్రమున కర్థము; క్రమముగావాని లక్షణముల జెప్పు
చున్నాడు.

రూఢిపీఠీన దన్తార్థము. ౧౨ సూ.

రూఢియనగా శబ్దము వినబడునంతనే దానివృత్త్యంత్యనుసంధాన పువసరము లేకుండగనే పదము మొత్తముమీద స్ఫురించునర్థము. ఆయర్థమును పీఠీ పదావయవముల యర్థమును మాత్రము గైకొని ప్రయోగింపబడిన పదమన్యార్థమనబడును. ఇచట 'కుండ' యనునర్థమున బ్రయోగింపబడిన 'గుడ్డ' యనుపదముగూడ నన్యార్థమేగాని యది సుత్యల్పమతులకు గూడ తెలియవచ్చునదియే కావున దీని నీశాస్త్రమున గ్రహింపలేదు.

ఉదా :- "గంగాభవానిః" (విజయవిలాస) భవాని పదము సార్వత్రియందు యోగరూఢము. అట్టిది యిచట గంగ యందు యోగ శక్తిమాత్రమున ప్రయోగింపబడినది.

కల్పితమగు నర్థముకలది నేయార్థము. ౧౩ సూ.

శబ్దము వినబడునంతనే తోచునర్థముగాక వేఱ యూహింప వలయునట్లర్థము నొకదానిని కల్పించినచోనది నేయార్థము. ఎట్లన :-

గీ. నలినిపంక్తివిహంగమనామ భృత్తనయ
విశిష్టమ్ము ప్లవగనైన్యమ్ము పర్వతముల
వర్షించుచుండగా దాని నబలహీనత
నులూకజిత్తు జయించెనపుడు.

ఇచట "విహంగమ" మనుటచే జక్రవాకమభిమతము. దాని పేరుగలవి చక్రములు. వానిని భరించునవి రథములు. అవిపంక్తి సంఖ్యాకములు కలవాడు దశరథుడు. తత్తనయులు రామలక్ష్మణులు. ఇట్లే "ఉలూకజిత్తు"ను పదముచే నింద్రజిత్తును నర్థము కల్పింపబడినది. ఎట్లనగా, కౌశికశబ్దము నింద్రుని నులూకమునుగూడ జెప్పును. ఇట్లు కౌశిక శబ్దముచే నులూకమువలె నింద్రుడును బోధింపబడును కావున నులూకుడన నింద్రుడని యర్థము.

ఇట్లైన రథాంగనామయని చక్రవాకపరముగా నుపయోగించుట గూడ తప్పుగావలసి వచ్చును గాని యది నిరూఢలాక్షణిక పదము

“తత్త్వమును బోధించు లేదు. ఇట్లే “రథాంగసాజి, రథాంగవైరి” అనిబోధించు నిబోధనములని గ్రహించవలగును.

ప్రసిద్ధముగాని యిట్లమున ప్రయోగింపబడినది గూఢార్థము. ౧౪ సూ.

పై ననౌకనమున కొకయిట్లము ప్రసిద్ధముగాను మరొకయర్థము ప్రసిద్ధముగా నుంచుననుటానది. అట్లనము నాయప్రసిద్ధార్థమున నుపయోగించినచో నది గూఢార్థమగును.

ఉవా:- “చెలియనభాంకురాళి నెలచెడియనై కముదానుచుక్కును”

విజయవిలాసము.

ఇందు “చుక్కు” యనునది “నక్షత్రము, అల్పభాగము” అను నర్థములందు ప్రసిద్ధము. “తరువాతది” యను నర్థమున నప్రసిద్ధము. ఇవట సీయర్థమును జెప్పు*వారిమతమున నిదిగూఢార్థము. ఇట్లే “అల సహస్రగు సేననాయకుల కొర్వరాద పోసిదు సేనభూరమణవర్య” ఇవట “గో” శబ్దమున కర్థముగా చేనుపు ప్రసిద్ధమైనది. సేత్రమను నర్థము కవిసాంప్రదాయమున గోపదమునకు ప్రసిద్ధమగు నర్థముగాదు. అయినను, “సహస్రగు” అనిన వేయికన్నులు గలవాడింద్రుడను నర్థమున వాడబడుటచే గూఢార్థము.

అసభ్యమగు నర్థాంతరముగలదియు నసభ్యమును స్మరింప

జేయునదియు నస్థిలము. ౧౫ సూ.

ఏవదము విన్నవెంటినే తానసభ్యార్థమును బోధచేయునో యది యస్థిలము. “పిర్యము, వర్చస్సు” ఇవిరెండును క్రమముగా “శుక్రము, పురీషము” నను నసభ్యార్థములను బోధించును. వీనికి “పరాక్రమము, తేజస్సు” అను మంచి యర్థములుగలవు.

ఇట్లే యేవదములోని యొకభాగమసభ్యమగు నథమును స్ఫురింపజేయునో యదియు నస్థిలమే. ఎట్లన :- “కృకాటికా” ఇందు “కాటి” యను నేకదేశము శ్మశానమును స్ఫురింపజేయును. “ఉత్త

*ఈ విషయమున జెప్పువగా జేయగోరువారు అంభిధ్వన్యా లోకము చూడుడు.

ముండవె కాపురుషోత్తముండ” ఇచట * “ఉత్తముండవు” అను దానిలోని యేకదేశము “ముండ” యనునది “విధవ” యను నిందార్థమును బోధించును.

గుప్తము, లక్షితము, సంవృతము, నస్థిలములుగావు. ౧౬ సూ.

ఇది పైసూత్రమున కవవాదము. ఇట్టివస్థిలములు కావు. వీనికి లక్షణముల జెప్పుచున్నాడు.

ఆప్రసిద్ధానభ్యము సుప్తము. ౧౭ సూ.

అనభ్యమగు నర్థమేపదమున కప్రసిద్ధముగానుండునో యది గుప్తము.

ఉదా :—“సంభాధము” దీనికి “సంకటమను” నర్థముప్రసిద్ధము. అనభ్యమగు గుహ్యార్థము ప్రసిద్ధముగాదు.

లాక్షణికా సభ్యము లక్షితము. ౧౮ సూ.

లక్షణ నాశ్రయించిననే, యేపదమునం దసభ్యార్థము స్ఫురించునో యది లక్షితము.

ఉదా :—“జన్మభూమి” ఇది లక్షణ నాశ్రయించిననే గుహ్యమును బోధించును. శక్తిచేకాదు.

లోకసంవీతము సంవృతము. ౧౯ సూ.

అసభ్యార్థము ప్రముఖోపస్థిత మగుచున్నను * లోకమాదరించిన పదము సంవృతము.

* ‘ఉత్తముండవు’ :—అని. ఇందు ఆనంభృతకదేశము విశేషయని బోధింప గనే మొదటి యేకదేశము దానిలోనికి ఆస్వయించియే యర్థోత్పత్తి మును గొనిరా గల్గును. ‘ఎందుకు బనికిరాని కేశవు’ అని నిందోక్త్యుపకామును బోధించును. ఇనియే వెనుకటి యుదాహరణములకి స్పష్టికేషము. ఇట్లే ‘సేవేకాముండవు’, ‘సేవేరాముండవు’, ఇత్యాదులు గ్రహించునది.

♦ ‘లోకమాదరించిన’ :—అని. ఇందువలన కడమకావ్యాంగములన్నిటికన్నను లోకమునకెక్కువ ప్రామాణ్యమిచ్చినట్లుగఁగడుచున్నది. ఒక్క లోకాదరమేకదా

అది :- “అల్లీలము, ప్రీదావాయి, జుగుప్పాదాయి, ఆమంగళాతింకదాయి, కుమారి, ప్రిదావాయి కత్తాబాయి.”

ఈ విధమున పదములు :-

సీ. పలువులంగీకరించిన పలుకునందు
చోటమును వెదకుటచి సామర్యమగును
పెచ్చనికి నేహ్మదావమ్ము హృదయమందు
చూచు శివలింగమున్నట్టి తీరుజూడ.

ఆది ప్రీదాజుగస్సా మంగళాతింకదాయి యని మూడు విధములు.

౨౦ సూ.

అది :- అల్లీలము, ప్రీదావాయి, జుగుప్పాదాయి, ఆమంగళాతింకదాయి యని మూడువిధములు.

ప్రీదావాయి—(సిగ్గు నొనరించునది).

ఉదా :- “వాక్కాటపము” ఇంచేతచేకమగు “కాట”పదము పురుషచిహ్న స్మారకము గావన సిగ్గు గలిగించును.

పైపదముల గ్రహించుటకు ముఖ్యరీతియు. ఇచ్చట లోకమనగా, శిష్ట లోకమని యర్థమెనర్పనలయును. లేక వామనలోకమైనచో వెనుక ‘గ్రామ్యము’ అనుదోషమును నిరూపించుట యసంగతము కావలసివచ్చును. ఇందువలన ‘లోకము నందే వాడబడినది ‘గ్రామ్యము’ అను యేడవనూత్రములోని లోకపదమునకు కేవల పామరలోకమని యర్థము చెప్పవలయునని తేలుచున్నది. శిష్టలోకా దృతమైనంతనూ త్రమున ససభ్యార్థకపదమును స్వీకరింపవలయు కేవలశిష్టలోకమాత్రప్రసిద్ధిమగు సభ్యార్థకమైనపదముద్రుప్తముగ గ్రహించవలయునా? కావునలోక పదమునకు పామరలోకమనియే యర్థము. ఇపుడు వైయాకృతకారము. అసభ్యార్థకము కాకున్నను గ్రామ్యమనునది శిష్టలోకమున సప్రసిద్ధమగుటచే దానివలన సర్వప్రతీతి యేర్పడక శిష్టోద్దిష్టములును, నానాదిగ్రంథవ్యములు కావలసివియునగు గ్రంథములకు బ్రచారము కలుగకపోవును. ఇదియేకదా యిపుడు గ్రామ్యభాషా నిరాసకుల యుక్తి. ఇట్లు గ్రామ్యపదమునకు దూషకతాబీజమున్నదిగావున దానిద్రుప్తత్వమున వివరణపట్టి యొడవదు. సుభగ, భగిని ఉపసానములందు భగదీక్షబ్రతులును, నాలవదానిలో క్రేతపదమును, కుమారిలో మారి యననాశకురాలుఅనునమంగళాశ్తీలమును, దోహదములో ‘హద’ పురీషోత్సర్గే యను ధాతువు స్మృతికిగోని రాబడుటవలన జుగుప్పాశ్శీలమును కలవు. కానియివియన్నియు లోకసంబీతములు కావున దోషములేదు. విమానము, కాలింగము, పద్మయోని మొదలయినవి యిట్లే గ్రహింపవలయును.

జగుప్పదాయి—(రోతకల్పించునది)

ఉదా:—“కపర్దకము” ఇంచేకదేశమగు “పర్ద” యనునది పురిషద్వార రవస్మారకము గావున రోతకల్పించును. ఇట్లే ఆగుదము అనునది.

అమంగళాతంకదాయి—(అశుభము లంకనుకల్పించునది).

ఉదా:—“సంస్థితడు” ఇచట చాగ్గ నున్నాడను నర్థమున ప్రయోగింపబడినను ఈపదము మృతుని దెబ్బనుగావున నశుభ సూచకము.

వెంటనే యర్థము స్ఫురింపనీయనిది క్లిష్టము. ౨౧ సూ.

ఉదా:—క. శతపత్రంబుల మిత్రుని

సుతుజంపినవానిబావ సూనునిమామన్

సతతము తల ధరియించిన

సుతవాహన వైరివైరి సున్నుమిదిగో.

ఇందు శతపత్రంబులమిత్రుడు - సూర్యుడు, వానిసుతుడు - కర్ణుడు, వానిజంపినవాడు-అర్జునుడు, వానిబావ-కృష్ణుడు, అతడు మహావిష్ణువుగాన నతని సూనుడు మన్మథుడు, అతనిమామ-చంద్రుడు, మన్మథునితల్లి-లక్ష్మీదేవియు, నితడును పాలకముద్రములోనే బుట్టినారు కదా ! అతనిని సతతముతలధరియించినాతడు-చంద్రమౌళి, ఈశ్వరుడు, అతనిసుతుడు-విష్ణుశ్వరుడు, అతనివాహనము-మూషికము, దానివైరి-పిల్లి, దానివైరి-కుక్క, అను సమన్వయమున నోకుక్కా సున్నుమిదిగో యని షర్కవనస్సార్థము. ఈపద్యమున నర్థము వెంటనే స్ఫురింపక చాలవ్యవధానముగా స్ఫురించును. ఇది మరియొకయెడ బ్రసిద్ధము కానందున నన్యార్థముకాజాలదు గావున నిదిక్లిష్టము. మరియొకయెడ ప్రసిద్ధము కాకపోయినను వెంటనే యర్థప్రతీతి కలుగుచో నది క్లిష్టముకాదు.

ఉదా:—పైపద్యముననే “శతపత్రంబులమిత్రుని” యనునది-ఇట్లే “కాంచీగుణస్థానము” అనునది గ్రహింపనగును.

తుది రెంటిచే వాక్యమును వ్యాఖ్యాతము. ౨౨ సూ.

అల్లలము క్లిష్టము ననుచివరి రెండుచోషములచేతను వాక్యము గూడ వ్యాఖ్యానము చేయబడినది. అనగా వాక్యము గూడ నల్లలమును క్లిష్టమును కాగలదని యర్థము.

ఉదాహరణము :

గీ. అవియమనసాహనోన్నతి యనితలంప
కొయి యేది కలత్రతిదాయయగునొ
యిలబరార్థము బద్ధకక్షలగువారి
కెంతనమైన పేలవమే నిజముగ.

గీ. వాయువేగము నప్పిచ్చ వాపోయెను
పొలతుక మహాపక్షిమున మోటరెక్కి
చాటిపోయెను దైవమా రాజజాల
పోయి కలిసెద నేట నిప్పుడికరాను.

క్లిష్టోదాహరణము

గీ. ఎవనికి గురంగళాబాక్షి యెవరుబెట్ట
లేనితీరున నొప్పెడు సూనకలిత
మగు కబిరిరంజితంబుగ మిగులకాక
యుండు నందము గన్గొనజుండు మనము.

లేదా

శా. చేనేతం బృథివీకులందికొన గాశీ సింధు తోయంబులన్
జేసెన్మజ్జన మంగుటంబున హరించెన్ బల్లవోర్వీకు ను
ల్లాసంబొందగ పాలలోచనము, లీలంగట్టె గావేరి హే
లా సాధ్యాఖిల దిబ్బాఖుండు కరికాలజ్ఞోవిభుండల్పుడే.

(నిర్వచనోత్తర రామాయణము—తిక్కన)

ఇది

అంధ్ర కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తియందు దోషదర్శనాధి
కరణమున ప్రథమాధ్యాయము.

— : ద్వితీయాధ్యాయము. : —

పద, పదార్థవోషముల బ్రతిపాదించి యిక వాక్యవోషముల జెప్పుచున్నాడు.

భిన్నవృత్తము, యతిభ్రష్టము, వినంధియునగు వాక్యములు ౧ సూ.

దుష్టములని సమన్వయము. క్రమముగావివరించుచున్నాడు.

లక్షణభ్రష్ట * వృత్తము భిన్నవృత్తము. ౨ సూ.

వృత్తము తనలక్షణమునుండి తొలగియుండువాక్యము భిన్న వృత్తము.

ఉదా :- “నాకువ్యసనికి నట్టిదినములువచ్చె గొన్ని గొన్ని రాగల విక కొన్నికొన్నిపోయె.”

[బాలకామాయణము.]

విరసవిరామము , యతిభ్రష్టము. ౩ సూ.

విరసమనగా చెవికింపుగానిది. అట్టి విచ్ఛేదముకలది యతి భ్రష్టము.

* వృత్తము—ఈపదమునకు పద్యమని యర్థము. అంతియకాని ఛందోభేద మగు వృత్తమని యర్థము చెప్పురాదు. అట్లయినచో జాత్యుపజాతులలోని లక్షణ భంగములు దోషములు కాకపోవలసివచ్చును. ఈయర్థమును పురస్కరించుకొనిననే మూలకతక వైతాళీయము నుదహరించుట యుపపన్నమగును. అతని మార్గము ననుస రించియే జాతిపద్యముదహరింపబడినది.

♦ యతిభ్రష్టము—సంస్కృతమున యతి యనగా విచ్ఛేదము. ఆంధ్రభాష యందు వర్ణసాజాత్యమునకు యతియందురు. ఇట్టి షేరు వచ్చుటకు కారణమేమని యోచింపగా మాకీయభిప్రాయము పొడగట్టినది. సంస్కృతమున యతి యనగా విచ్ఛేదముకదా. తెనుగున వచ్చు యతి ఇంచుమించుగా విచ్ఛేదస్థానమున నేర్పడి యుండుట తఱుదుగా నుండును. కావున దత్తాస్థి నభవమగుటచేత నుపచారమున యతియను షేరు మొదట వచ్చినతరువాత నాయర్థమున చిరకాలప్రయోగవశమున నది నిరూఢలాక్షణికమై యుండును. ఇందుకు విరతి, విశ్రాంతి పదములుగూడ నీయతిని బోధించుచుండుట యొకతార్కాణము. లేక యతియనగా నియమముతప్పక యుండుటయని యర్థము. తెనుగుపద్యములం దెల్లెడలను నీవర్ణసాజాత్యము నియతము

స్వరసంధిక్తముగాని ధాతునామ భాగభేదమున దరచుగా

నది యుండును. ౪ సూ.

స్వరసంధియైనగా నచ్చులతోడిసంధి. ధాతుభాగముగాని నామ భాగముగాని విడిచిపెట్టి నచట వాక్యము చాలవరకు యతి భ్రష్టమగును. ఆ విచ్ఛేదము స్వరసంధిక్తముగనో మాత్రము క్షంతవ్యమే. ధాతు పులోని యొకభండముగాని నామములోని యొకభండముగాని విడిచిపెట్టి వాక్యములు యతిభ్రష్టములగును. ఆ విడబాటు స్వరసంధి వలననై నచో నదిచాలవరకు దోషముకాదు.

గదా ! కావున తష్టక చమ్మనవియను నరముననేని యీపదము నిరూఢలాక్షణికమై యుండునట్లును. ఇట్టియతిమాత్రమేగాక ప్రాసముగూడ తెలుగులోని జాతివృత్తము లందు రియతముకావున నవిలక్షణానుసారముండనిచోట్ల యతిభ్రంశము, ప్రాసభ్రంశము నని రెండుదోషములు ఏర్పడును. మూలములోని యతిభ్రంశ మాంధ్రమున ననలు కోషమేకాదు. కావున నాంధ్రమున నీవత్స్యమాణ యతిభ్రంశమే స్వీకరింపవలెను.

యతిభ్రంశమున కుదాహరణము :—

‘జెగజెట్టి నృసింహరాయ శేఖరు డొసగుట’

శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి.

ఇచట ‘జెగజెట్టి’ యనుకొని ‘శే’ యని యతి కూర్చబడినది. కాని అనలు పదము ‘జగజెట్టి’ యని కావున నిచట యతి చెడినది.

‘చమ్మగవమిద పయ్యెద చంగలింప. మైరావణచరిత్ర. మాదయ. అనలుపదము ‘చెంగలింప’ యనికాని ‘చంగలింప’ కాదు. భ్రాంతివశమున నిచట యతి పాదోన్వేషబడినది ‘చాకళింప’ యనిదిద్దినో బాగుండును.

ప్రాసభ్రంశమున కుదాహరణము :—

కా. ప్రత్యక్షముననుండి యెల్లప్రజలన్ పాలించుచున్నట్లు సం
రక్షింపంగొని యాడినాముగద స్వర్గస్థులై కంటిచే
వీక్షింపబడరానిదై... విక్టోరియా రాణి ప్రశంస.

తిరుపతి వెంకటకవులు.

ఇందుద్వితీయాక్షరముగు ‘త్య’ క్రింద మూడుపాదముల ప్రాసముగా గ్రహింపబడలేదు. కావున నిది ప్రాసభ్రష్టము.

ధాతుభాగము విడిబడుటకు * మందాక్రాంతమున నుదాహరణము :-

ఏతస్యాం రా, జతి సుమనసాం దామకంతావలంబి....

దుర్దర్శశ్చ, క్రశీభికపిశః శాల్మీకజౌ బాహుదండః (మందాక్రాంత)

నామభాగము విడిబడుట కుదాహరణము :-

కురంగాక్షిణాం గం, డతలఫలకే స్వేదవిసరః (భిరిజి.)

ధాతునామ ధాగాతిరిక్తము వేర్పడినను దోషముకాదు.

ఉదా:- శోభాంపుష్యత్యయ మభినవః సుందరీణాంప్రబోధః

(మందాక్రాంత)

విమిశ్రఃశ్యామాం తేష్వరరపుట చీత్కారవిరుతైః (భిరిజి)

స్వరసంధికృతమగుచో దోషముకాదు.

ఉదా:- కించిద్భావాలసమసరలం ప్రేక్షితం సుందరీణాం.

వృత్తదోషమునకన్న యతిదోషమువేరుకాదు; వృత్తము యత్యా

త్మకముగదా ! ౫ సూ.

“వృత్తము యత్యాత్మకమేగావున యతిభ్రష్టమునకు భిన్న వృత్తమను వెనుకటి దోషమునందే యంతర్భావము కావున నీదోషము వేరుగా గ్రహింపరాదు.” అనిన, సమాధానమును చెప్పుచున్నాడు.

లక్షణము వేరుకావున పైమాట సరికాదు, ౬ సూ.

అట్లుగాదు. వృత్తలక్షణమువేరు. యతిలక్షణమువేరు. ఎట్లు నగా; గురువులు, లఘువులు, వీని నియమస్వరూపము వృత్తము. పదవిచ్ఛేద స్వరూపమయతి, కావున భిన్నవృత్తదోషము, యతిభ్రష్ట దోషమును నొకటిగాదు.

* మందాక్రాంతమున :— మందాక్రాంతవృత్తమునకు నాల్గింట, ఆరింట, ఏడింట విచ్ఛేదము సంస్కృతమున జెప్పబడినది. శిఖిరిణీవృత్తమునకు ఆరింటను, పదునొకండింటను యతిచెప్పబడినది.

పదములకూర్పు విరూపమైన వినంధి. ౭ సూ.

పదములకూర్పు రెండు విధముల నుండును. కొన్ని యెడల సచ్చులకలయికగాను, మరికొన్ని యెడల పదములదగ్గర చేరికరూపముగాను నుండును.

కలయకుండుటయు, స్లేలతయు, కష్టత్వమునుపై రూప్యము. ౮ సూ.

కలయకుండుట రెండువిధములు * ప్లుతప్రగృహ్యసమావేశమునను, ఇచ్చావశమునను, పదములు కలయకయుండును. మొదటి విధములో ప్రగృహ్యలు సంస్కృతముననే సంభవించును. అధిదోషముకాదు. ప్లుతమునకు ఉదాహరణము :-

౯. నాయయ్యాయని నానుతాయని యయోనాన్నా యటంచునరే నా? యింతేన? యటంచునాపయిని యింతాయంత ప్రేమంబుగాదే? ఈయయ్యకునంచురాదె? ఇకనోయాయట్టి కార్యంబు నే చేయన్నీకని? యిట్లు లేడిచి కృశించె మాటికి మాటికి. ప్రగృహ్యమునకు ఉదా:- కమలే ఇవలోచనే ఇమే అను బద్ధాతివిలాస పద్ధతి.

కవి ఇచ్చావశమున కలవకుండుట ముఖ్యముగా , దోషమే. ఉదాహరణము :-

ఒకడునుచేయిచాచి ఫలమొందక యిప్పటికేగలేదు నే డకట ధనంబులేనినమయాన నితండరుదెంచినాడు ఇం

* ప్లుతప్రగృహ్య .. :—ప్లుతమనగా మూడుమాత్రలుగల యచ్చు. ఇట్టి ప్లుత పేడ్పునందును, దూరమునుండి పిలుపునందును, ప్రశ్నమందును, వికల్పమందును దఱచుగా సంభవించుచుండును. ఈనాల్గు విధములగు ప్లుతములు ‘నాయయ్య’ అను పద్యమున నున్నవి. ప్రగృహ్యములు సంస్కృతమున మాత్రమే యుండును. తెలుగు నందు లేవు.

♦ దోషమే—సంస్కృతమునందు వాక్యవసానమైనను వినంధి దోషమేగాని యాంధ్రమున వాక్యవసానమైనపుడు పాదావసానముకూడనగుచో నచట వినంధి దోషముగాదు. వాక్యవసానమైనను పాదమధ్యమునందు వినంధిదోషమే. ఈవిషయము నమరించియే.

తకువిధివ్రాత యెప్పటికి తప్పదు కాదె ప్రయత్నముంబొనర్చుకొనినహీయటంచనక రూఢియొనర్చెద నాదు దానము॥.

1915 సం॥గం విజయనగరములో గణపతుభక్తృజ సంకల్పమున
సప్తపదాసము—భోగరాజు నారాయణమూర్తిక.

అశ్శీలమున కుదాహరణము :— జుగుప్సార్థమున—

* “చూడరాదేరుగుచితమ్ము వాడియుంట”

గీ. సర్వతీర్థాభిగమనంబు సర్వజేద
సమర్థిగమును సత్యంబుతో సమయగావు
ఎరుగు మెల్లధర్మములకు నెల్ల జెప్ప
యండ్రు సత్యంబు ధర్మజ్ఞులైన మునులు.

అనుభౌతపద్యము నుదాహరింపలేదు.

* ‘చూడరాదేరుగుచిత’ ... ఇచట మలార్థమున శకటరేఖము వలయును గావున నశ్శీలముగాదని భ్రమపడరాదు. శకటరేఖము లేకుండుటవలన శోతలకాయార్థము ప్రతీతముకాకున్నచో నశ్శీలము కాకపోవునుగాని, అదిలేకున్నను మలార్థప్రతీతి వెంటనే కలుగును. కావున నిది యశ్శీలమే. కనుకనే

సంస్కృతమున నుదాహరణము :— ‘చకాశేపనసప్రాప్తయైః పురీషాడమహాద్యుమైః’ అనునది పొనుగును. పదగణ ద్వితీయాక్షరము (ఫ) యనునదిసవినగణముగా నున్నగాని లింగవాచకముగాదు. అట్లులేకున్నను ‘శేప’ యనుదాని నుదాహరణమిచ్చుటలోగల యభిప్రాయమేమనగా; అశ్శీలాధక వాచకము కాకపోయినను పదసహా వేశమువలన నశ్శీలాధకము ప్రతీతమైనను చాలునని. అచట నిర్విసగణమైనను, సవణము లేకున్నను లింగప్రతీతి కలుగునుగాన నచట నశ్శీలదోషము తప్పనిదే. ఈ పదాన్ని నిరూపించుటకే యిట్టియుదాహరణ మీయబడినది. ఇంకొకవిశేషమేమన :—

భరమైతోచు కటుంబరక్షణకుగా బాల్కూలి చింతక నిరం
తర తాళిదళ సంపుటపరికర కాంతారంబునం దరపుం
దెరువాటుల్ దెగొట్టి తజ్జ పరిషద్విజ్ఞాత చార్యకీర్తయ
విరసండ్డె కొఱతంబడుక గుకవిపుష్పభృత్యమిషక్షేతిక.

(మనుచరిత్రము).

పైపద్యమున ‘కొఱతక’ అనుచోట అత్యమపరికృతార్థమున నుండరాదని శ్రీప్రభాకరశాస్త్రిగారు మనుచరిత్రాపీఠికలో వ్యాసించినారు. అయ్యది అలంకార శాస్త్రసంపాదాయాననుగుణము. ప్రకృతమున శ్లేషసలమనుకొన్నను ‘సబిందుకాబిందుక’ యోః సవిసర్గావిసర్గయోః’ అను న్యాయము ననుసరించి యత్త్యమున్నను నధకప్రతీతి నిర్బాధముగాన నిచట దోషము రాజాలదు. ‘చకాశేపన’ అనుచోట నిర్విసగణమైనను నసలూకయక్షరమునకు మరియొకయక్షరమే యిచటనున్నను నధకప్రతీతి కలుగును

“చూడరాచేరు నుట్టుగా వాచియుంటు”

* “.....యితడా పృథ్వీభరం చొక్కటా.” (పాండవాశ్వ మేధము.)

అజ్ఞార్థమున :-

“అవియె నీచుల్లిపాయలు మివులనవినె”

“మున్నరికంపుమాటల సముద్ధతిజూపితి.” (పాండవాశ్వ మేధము.)

అమంగళార్థమున :-

“తలచు చావునుగొని తెచ్చు దారినతడు.”

కష్టత్వమున కుదాహరణము :-

స్వస్తి కృద్వాస్తవస్తుత్యగస్తిమఘవ ।

మకుటమోటన శతకోటి మంత్రభృత్య ।

భూతభూతాత్తశాంభ వీఘామికుండు ।

తత్పురంబేలు పాండ్య మత్యుధ్వజుండు ॥ ఆముక్తమాల్యద.

వాక్యదోషముల నిరూపించుట ముగిసినది. ఇక వాక్యార్థ

దోషమును జెప్పుచున్నాడు.

వ్యర్థము, ఏకార్థము, సందిగ్ధము, అయుక్తము, అపక్రమము,

లోకవిద్యావిరుద్ధములును దుష్టములు. ౯ సూ.

క్రమముగా వివరించుచున్నాడు.

గావున నుదాహరణత్వము సరిపెట్టుకొనుటలేదా? ఇట్లే శ్లేషస్థలములందు నీషద్వైషమ్య మరవ్యవస్థితభంజకము కాదేని దోషమేమనగా కాజాలదని గ్రహింపవలయును. ఇట్టి విషయములు శ్లేషస్థలములందు దరచుగా సంభవించు చుండును. వేంకటాద్వరి మొదలగు శ్లేషకవుల గ్రంథముల బరిశీలించిన నగపడును. అవి కావ్యసౌందర్య భంజకములుగాని రసవ్యవస్థిత ప్రతిబంధకములుగాని కావు. కావున వానిని దోషములనరాదు. సాహిత్య సుధాసముద్రమున నవి యత్యంతాదరణీయములు. కావుననే ‘పపపతామిహహాభభ భూతలే’ (రసగంగాధరము) ఇత్యాదిప్రయోగములాలంకారిక పరిగృహీతములగుటయే గాక రసీకజనమున కత్యాదర పాత్రములై యున్నవి. పృథ్వీస్థలము వ్యంగ్యస్థలముగాని వాచ్యశ్లేషస్థలముగాదు. అట్టి స్థలములందు పదము లధికము నేవిధముగానైన స్మృతికి లేగల్గిన జాలును. కనుకనే ‘అతాంతరే కుసుమ సమయ యుగముప సంహరన్న జృంభిత గ్రీష్మాభిధానః ఫుల్లమల్లికా ధవళాట్టహాసో మహాకాలః’ అనుచోట ‘కుసుమ సమయ యుగ ముపసంహరన్’ అనగా మన్మథ సంహారక ప్రతీతుడగును. ఇచట ‘కుసుమశరం’ అని లేదుగదా !

ముందువెనుకల యర్థవిరోధమున్న వ్యర్థము. ౧౦ సూ.

ఉదా :- “ప్రాయంబెంతయొ కొంతయేగె నిక జత్వారించదబ్బంబు

* ... ‘పృథ్వీభరం బొక్కటా’ ఇచట వేంకటాశ్రమిగారు ‘బొక్క’ యను పదమునకు ప్రాచీనప్రయోగము గలదు కావున నది యశ్శీలముగాదని సమాధానము వ్రాసిరికాని యది సరియైనట్లు తోచదు. ఈయశ్శీలములనునవి వెనుకటి ప్రయోగము లున్నంతమాత్రమున సరియగునవికావు. అట్లు సరియగుచో ‘శస్పాణ్యత్తి పక్కిరతిశక్త త్పిండకానామ్రమాత్యాన్’ అను భవభూతిప్రయోగమున్నదని యెవ్వరైన ‘మంచి శష్పంబుల సమ్మద్దెంచెయింటి’ యని ప్రయోగింపవచ్చునా? ఇట్లేకంఠపదము దృష్టాంతముగూడ గొప్పించునది. ఇందలి తత్వమిది :—కవి యేపదములను ప్రయోగించునో యాపదములందుగాని పదముల సమాక్షేపమందుగాని తనకాలమున నశ్శీల ప్రతీతి లేకుండ చూచుకొనవలయును. అశ్శీలప్రతీతి యుండేనేని ప్రాచీన ప్రయోగము లున్నను నుపకరింపవు. ఇందులకు తార్కాణము వైనుదహరింపబడిన ‘శష్ప’ పదము. ఇట్లే ‘యభిప్రేతపదముగూడ గ్రహించునగును. ఈపదములోక పరిగృహీతము కావున సంవృతమనిచెప్పి యశ్శీలదోషములేదని వామనుడువ్రాసెను. స్రుతాపరుద్రీయ కారుడగు విద్యానాథుడు దీనినేయశ్శీలదోషమునకు ‘అభిప్రేతపదావాసః కదానన్యం భవిష్యతి’ యని యుదాహరణముగా వ్రాసెను. దీనివలన వామనుని కాలమున ‘అభిప్రేత’ పదము నిర్దుష్టముగా నంగీకరింపబడినను విద్యానాథుని కాలమున లోకులకా పదమున నశ్శీలప్రతీతి గలుగుచుండెననియు నందువలననాపదము నశ్శీలదోషదుష్టముగా విద్యానాథుడుదహరించెననియు మనకు స్పష్టమగుచున్నది. ఈయభిప్రేత పదమునకు ప్రాచీనప్రయోగములు కాళిదాసుని మాళవికాగ్నిమిత్రము మొదలగువానిలో నగ బడును. కావున ప్రాచీనప్రయోగములున్నను ప్రయోక్తకాలమున నశ్శీలార్థప్రతీతిని కలిగించునది యశ్శీలమేయని యొప్పుకతప్పదు. ఈహేతువుననే వారుచూపిన ‘మరువక ననుష్ఠించునది సమంజసబుద్ధితో’ అనుప్రయోగమును ప్రకృతకాలమున ‘అనుష్ఠించు’ అనుపదప్రయోగము నశ్శీలమునుకాకుండ కాపాడజాలదు. పరికృతకాలమున నీపదమును, అశ్శీలాధికప్రత్యాయకముగా నేలోకమునప్రసిద్ధమైనదిగదా. ఇట్లే ‘బొక్క, కంఠ’ అనుపదములవిషయమునగూడ పరికృతకాలముననశ్శీలార్థ ప్రత్యాయకత్వమంగీకరించినదే. ఇంకొకవిషయము. ప్రాచీనకాలముననశ్శీలములైనను కవికాలమున నశ్శీలార్థ ప్రతీతి లేనిచో నచట దోషము రాజాలదు.

ఉదా :- ‘వాయుపదమును జూడుడు’ ఇది జుగుప్సాకరముగు సర్థమునుబోధించు నని యశ్శీలముగా హేమవంద్రాదులువ్రాసిరి. వారేకాక వామనుడుకూడ నంగీకరించినట్లు ‘సోపానపథముశ్చవాయువేగస్సచుద్యతః’ అనుచోటబరిచినచోస్పష్టపడును. ఈపదము ప్రకృతకాలమున నశ్శీలార్థప్రత్యాయకముగా లేదు. ప్రాచీనకాలమున నశ్శీలమగుటకును నవీనకాలమున నట్లుగా మండుటకును చుదాహరించెదము. ‘వాయుజూడు’

రానామో విన్నపితిమెందుగా నొకగో. తిరుపతిశాస్త్రి

“ఎంతో కొంత యీమ గడచెను” అని తెలియకట్లుచెప్పుట యైనను లేక వినుగుదలతో చెప్పదలచుకొనకుండుటయైనను నలువదియవ సంవత్సరము రాజౌవుచున్నదియను ముందట స్పష్టోక్తితో విరోధించుచున్నది.

తెలిపిన యర్థమును దెలుపుపదములున్న నేకాథకము. ౧౧ సూ.

ఉదా:— ‘మోహచింతాత్మకమనంగమును సృజించె కమలలోచన చూపుచు కాముకునకు’ అనంగమనగాశృంగారము. ప్రకృతమగు విప్రలంభ శృంగారము చింతామోహాత్మకమేకావున ననంగ పదముచే మోహము, చింత యను పదములుక్తార్థములై నవి. ఒకయర్థమును దెలుపు పదములు రెండు తనలో యుండుటవలన *వాక్యమేకార్థమనబడినది.

* వాక్యమే కాథకమనబడినది:— ఇచట గోపేంద్ర తీర్పుభూపాలవ్యాఖ్యానములో నిట్లుతారిక వ్రాయబడినది. “ఏకాథకమగుట’ యను లక్షణమును విచారింపినచో నీదోషము పడగతమగుచున్నది. పదములలోగదా యొకే యథాకమును నుడువుట సంభవించినది. గానదీనిని వాక్యదోషమునుటెట్లు సంభవించును. అనినదీనికి భావమిట్లు వ్రాయబడినది. ఛత్రిన్యాయమున (అనగా నొకగుంపులోనొకడు గొడుగు వేసికొనినను అందరినికలిపి ఛత్రులు వెళ్ళుచున్నారు అనునట్లు) వాక్యైక దేశపుగు పదముయొక్కభర్తృము ఏకార్థత్వముననది వాక్యమునందారోపింపబడి వాక్యమునేకాథకమని నిరూపించును.” అని. కాని యిది సరికాదు ఇది వాస్తవముగ పదగతదోషమే యగుచో లక్షణాశ్రయణమున దీనికి వాక్యదోషముగా వ్రాయవలసిన యావశ్యకత లేదు. లక్షణ యనునదికూడ దోషమేగదా. బాగుగనాలోచించిన నిది పదదోషము కూడ కాకపోవచ్చును. ఒకేయథాకమున రెండుపదము లుండకూడదా? ఉండిన దోషమా? ‘ఘటము, కలశము,’ ‘రాముడు, దాశరథి’ ఇత్యాదిపదములు దుష్టములా? శావుననిది పదములదోషముకాదు. వాక్యదోషమే కావచ్చును. ఏకవాక్యగుట కము లగునపుడీ పదములవిశిష్టముగా నథాకమును నుడివినచో నొకపదముచేతనే యచ్చట నాకాంక్షితమగు నథాక ముననుకూరుచుండ ననాకాంక్షితమగు ద్వితీయపదము ప్రకృతవాక్యమున నుండుటవలన వాక్యమునకే యసౌందర్యము సంభవించును. కాలు కుంటిగామన్నచో మనుష్యశరీరమునకు లోపము సంభవించునుగాని కాలునకు లోప మేమైన కలుగునా? కుంటితనముకూడ మనుష్యశరీరాపేక్ష మేగదా? అట్లే యిచ్చట

విశేషమున్నచో నేకార్థము దుష్టముకాదు. ౧౨ సూ.
అవిశేషమును నిరూపించుచున్నాడు.

“విలునారి చప్పుడు”లో విలుపదము ఎక్కుపెట్టుట
దెలుపుటకు. ౧౩ సూ.

“విలునారిచప్పుడు” అనుమాటలో “నారి” యనగా వింటినారి
యేకావున విలుపదముక్తార్థమే. అయినను నది నారి వింటికెక్కింపబడిన

పదమునకుక్తార్థతగూడ ప్రకృతవాక్యము ననుసరించియే యేర్పడినది. వాక్యమునుండి
దాని వొలగించినచో నాపదమునందేమైన దోషముకలదా? వాక్యప్రయుక్తమనగా
నిదియేకదా! ఇట్లు వాక్యప్రయుక్తమగు కుక్తార్థత పదమునందేర్పడినను నది వాక్య
దోషమేగాని పదదోషముకానేదు. ఎచటదోషము వాక్యప్రయుక్తముగాక వాక్య
భ్రంశితమగునప్పుడుగూడ బదమునందు స్ఫురించునో యచటనేయది పదదోషమగును.
‘కృతాటికా’ మొదలగు పదదోషముల యుదాహరణములను గమనించినస్పష్టపడును.
వాక్యగతములుగాకన్న నుపదాంతక ప్రయుక్తములైనచోననగా (ఏకపదమునందాయా
దోషములుండవచ్చును) పదద్వయ సమావేశమాత్రమున దోషము సంభవించుచో దానిని
గూడ (యచ పదనిష్ఠమగుట కవకాశమున్నచో) పదదోషము క్రిందనే గణింప
వచ్చును. కావుననే సంస్కృతములోని ‘అన్యకాకక వైయర్థ్యం’ ఇత్యాదులును
తెలుగులోని ‘ఉదహరించు’ ఇత్యాదులును దుష్టములైనవి. ఇట్లే యితర పదదోష
ముల విషయమున గ్రహించునని.

ఇక దోషము వాక్యప్రయుక్తమగుచో నది పదమునందున్నను వాక్యమునం
దున్నను నది వాక్యదోషమే. మరియు నేపదమునందును ప్రత్యేకముగా నిరూపింప
వలనుకానిదియు, పదద్వయ సమావేశమాత్రనిష్ఠమగునదియుగూడ వాక్యదోష
ముగనే వాచునుడు గ్రహించెను. కావుననే పదసంధి వైరూప్యవశమున నేర్పడు
దోషములు పైజెప్పించి వాక్యదోషములుగాజెప్పుట సరిపడినది. ఈవిషయ ముదా
హరణముఖమున స్పష్టపరుపబడును. చకాశేపనసప్రాప్తయే—ఇచట ‘శేప’ యను
వణికముల సమావేశమున దోషమేర్పడినది. ఇదియేపదమునందును ప్రత్యేకించి నిరూ
పించవలయుగాదు. ‘చకాశే’ పదమునందుగాని ‘పనస’ పదమునందుగాని ప్రత్యేకమీ
దోషములేదు. కావుననే దీనినిగూడ వాక్యదోషముగా గ్రహించెను. ఇట్లు తెలు
గున ‘చూడరాజేరు గుట్టుగా దాచియుంటి’ అనుచోట గ్రహించవలయును. కావున
వాచునుని దోషవిభాగ పద్ధతిని, దోషలక్ష్యపద్ధతిని, నూత్రవిన్యాసపద్ధతిని, నిరూపణ
పద్ధతిని బరికిరించినచో నీచోట ఆనగా ‘ఏకార్థపదత్వాద్వాక్యమేకార్థమిత్యుక్తమ్’
(ఒకేయర్థమునదెలుపు పదములు రెండుండుటవలన వాక్యమేకార్థమనబడినది) యను
చోట) నిది పదదోషమైనను దీనిని లక్షణ వ్యాఖ్యించి ఛత్రిన్యాయముచే వాక్

కని తెలియబడుట ప్రయోగింపబడుచున్నది. “విలు” అను పదము ప్రయోగింపబడినట్టి పిట్టి తెక్కుపెట్టబడిన నారి విలునారి యని తెలియుట కవకాశములేదుకదా.

ఉదాహరణము :-

“విలునారికాయ గురుతులుగల పురుషమతిశయించె కలనమహిపా”

దోషమని చెప్పవలసివచ్చినది. అని తిప్పేంద్రభూపాలుడు వ్రాసినది వామనుని యభిప్రాయముగాదు. వామనునీ యభిప్రాయమున్నచో నిట్లు వ్రాయునేమో? ‘పదదోషస్యాపి ఛత్రిన్యాయేన వాక్యదోషత్వముక్తమ్’ అని. ‘అన్త్యాభ్యాం వాక్యం వ్యాఖ్యాతం’ అను క్షేపకటిదానివలనను— ‘అర్థద్వారేణ లోకవిరుద్ధత్వం వాక్యానాం’ అను లోకవిరుద్ధ దోషముయొక్క వృత్తివలన వామనునిశైలి పరికించిన ‘ఏకార్థకపదత్వాత్ వాక్యమేకార్థమిత్యుక్తం’ అని వ్రాయడనితోచును. మరియు వాక్యదోషములుగా చెప్పబడినవన్నియు నించుమించుగా నీయేకార్థమువలె పదనిష్ఠములు గావా? వాని కన్నిటికినిశైపుని న్యాయమిచటనేల చెప్పవలసివచ్చును. కావున పైయభిప్రాయ మిచట వామనునకులేదనిస్పష్టమగును. ఇక నేమనిన ‘వాక్యమేకార్థ’మని దోషము చెప్పుచున్నారు. అనునిదియుక్తముగాదు వాక్యమే కార్థమగుటయేయుక్తము. వాక్యము భిన్నార్థకమగుచో వాక్యభేదదోషము రాదా? కావుననే కార్థత్వము దోషమనదగునా? అనుప్రశ్నకు సమాధానము జెప్పుచున్నాడు. వాక్యమేకార్థమగుటయుక్తమేగాని యీయర్థై క్యమాకాంతా పర్యవసితము (అనగా పరస్పర సాకాంతమగు నర్థముండుట) ‘అర్థైకత్వాదేకంవాక్యం సాకాంతంచే ద్విభాగేస్యాత్’ అని కదా వాక్యమును నిరూపించి యున్నారు. ఇక ప్రకృతమున నట్టియేకార్థతలేదు. పదము లేకార్థములనగా నభిన్నార్థములు. అందువలన నిరాకాంతార్థా ప్రత్యాయకమై నవి. ఇట్టియేకార్థత పదగతమై నది. ఇది వాక్యగతమును, వాక్యైక్యమునకును, అధవా వాక్యసాధుత్వమునకును, వాక్యత్వమునకును, సాధకమునకు నేకార్థత యనునదికాదు. అదిదోషముకాదు. ఇది వేరువిధము. ఉక్తార్థపదసంపన్నత్వరూపము పదగతమగు నేకార్థత వాక్యమునకు దోషపాదకము. దీనివలన వాక్యమేకార్థమని దోషము నిరూపించుచున్నామని యిచటి వాక్యగతమగు నీయేకార్థత్వస్వరూపమును వివరించుచున్నాడు. అంతేకాని వేరుకాదు. ముందు సందిగదోష నిరూపణమున సందిగమనగా సంశయ విషయముగదా దోషమెట్లుగను? అని యాశంకరాగా సంశయమును కల్గించును కావున సందిగమని వివరించుచున్నాడు. కావున వామనునిశైలి ననుసరించి యిచట వివరింపబడినదే యాతనితాత్పర్యమని గ్రహింపవచ్చును. సందిగదోష వివరణమును విశేష జిజ్ఞాసులు పరికించునది.

(కర్ణావతంసకర్ణ కుండల శిరశ్శేఖరములందు కర్ణాదుల నిర్దేశము సన్నిధికి).

చెవిపోగు, చెవిదుద్దు, తలపాగలందు చెవి తలల నుడువుట చేరువకు. ౧౪ సూ.

పై పదములందు కర్ణాదిపదములుక్తార్థములైనను చేరువను దెలుపుటకై యవి నుడువబడుచున్నవి. కర్ణాదిపదములు లేనిచో “చెవిని పెట్టుకొనిన పోగుల”ను నిట్టియర్థములు రాజాలవుగదా !

ముక్తాహారశబ్దమున ముక్తాశబ్దము శుద్ధికి. ౧౫ సూ.

హారశబ్దముచే నుక్తార్థమైనను ముక్తాశబ్దము శుద్ధిదెలియుటకు వాడబడినది. అనగా నితరములగు రత్నాదులతో గలియక కేవలము ముక్తముల హారమేయని తెలియుటకు.

పూవులదండ యనుటలో పూవుపదము మంచికి. ౧౬ సూ.

దండ యనగానే పూవులదండ యని యర్థము దెలిసినను “పూవుల” పదమును బ్రయోగించుట మంచి పూవులని దెలుపుటకు. మంచి పూవులదండయని భావము. అయితే దండయనుపద మితర స్థలములందుగూడ “రత్నములదండ, మాటలదండ” యని ప్రయోగింపబడుచున్నందున తద్వ్యావృత్తికొరకై యచట “పూవుల” యను పదము ప్రయోగింపబడినదని యనరాదు. పైపదములందు ఆప్రయోగ ముపచారమున నేర్పడినది. వేరు పదముతో కలియని “దండ” యనుపదము పూవులదండనే తెల్పును కావున పైప్రయోజనమునకనరాదు.

ఏనుగుగున్న యనుమాటలో నేనుగుపదము తాద్రూప్యమునకు.

౧౭ సూ.

గున్నయన నేనుగు సంతానమేకావున నేనుగుపదము పునరుక్తము. అయినను తాద్రూప్యమును బోధింపగలుగును గావున నదుష్టము. ఏనుగు=ప్రోడయగుహత్తి. తద్రూపమగు (అట్టిదియగు)

గున్నయవి యుపదేశము. ఉదా :- పనుగుగున్న యేటికి వహించెదు
ప్రేమమునకావళాంగనన.

విశేషణమునకు. ౧౮ సూ.

విశేషణము బోధపడుటకును సుత్తార్థమగు పదము ప్రయోగింప
బడును.

ఉదా :- * “స్వప్స్తాక్షరమును, మధురమునగు మాటలనుడివెను”
ఇచట “నుడివెను” అనుటవలననేమాట యుత్తార్థమైనది. అయినను

* తిప్పభూపునిచే నిచట నిట్లు నిరూపింప బడినది. ‘స్వప్స్తాక్షర మధురముగా
నుడివెను’ అనుచో నుత్తార్థక మగు ‘మాట’ యను పదముక్తరతేకయే విశేషణములు
తెల్లియనచ్చును. కావున నీయదాహరణము నర్థయైనదికాదు. ఇక నేదీయన:- ‘నీలనీరజ
వికాససందర్శన చూపునకచే వ్రేయనిపీక్షించుచున్నది.’ అని. కాని యిదియుక్తము
గాదు. ఏమనగా; ‘స్వప్స్తాక్షరమధురముగా మాటను నుడివెను’. అను దాని యభిప్రాయము
విశేషాపాదనము లేకుండ, అనగా తాను (వ్యాఖ్యాత). నిరూపించినట్లు
కాకుండ (నాయభిప్రాయము) వారియొక విషయముగా కవిచెప్పలేదా? చెప్పబడదో?
‘విశదమధురమగు నమృతపునాన యతనినోట వెలువడెను’ అనుచో బైదాని యభి
ప్రాయమురాదా? అది యిచట విచార్యమా? పోనిండు. తానిచ్చిన యుదాహరణ
మున మాత్రమట్టి యనకాశములేదా? ‘నీలనీరజవికాస సందర్శముగా జూచెను.
ఇచ్చడు క్రియయగు చూపునందు నీసౌందర్యమురా లేదా? ఆసౌందర్యము నేత్రగతము
గాని ఓర్వనక్రియగతము కాడందురా, పైచోటమాత్రము మాటయందు స్వప్స్తాక్ష
రత్వాదు లుండునుగాని ‘పలుకుట’ యను క్రియయందుండునా? అట్లుగాదు. నుడు
వుట యనగా స్పష్టమగుమాటను జెప్పుటగావున నందేక దేశమగు మాటలో స్వప్స్తా
క్షరమధురత్వాదు లన్వయించును. ఇచట పీక్షించుటయనగా చూచుటమాత్రమే
కావున నిందు నేత్రాన్వితము కాదగిన నీలనీరజవికాస సౌందర్యము నేత్రములు
వాచ్యములు కానందున నన్వయించుటకు పీలుకాదు. అనియందురా? ‘చూచుట’
యనునది నిరుపపదమగునపుడు నేత్రైక నిర్వృత్యామేకావున నియతసహచరితమగు
నేత్రము నాకషిణించియే తీరును. అట్లాక్షిప్తములగు నేత్రములయందే యీప్రాగుక్త
సౌందర్య మన్వయించును. ఇంతకును వామనుని యుదాహరణమునకన్న తన
యుదాహరణమున నేమో గొప్పవిశేషమున్నదని చూపబోవుట యట్టే సమంజసము
గాదు. పోల్చినప్రయోగములను సవరించుటకు ప్రయత్నించిన వామనునియుదాహర
ణము దుష్టమగునా? కావున వామనుని యుదాహరణమునందన్యాధా సిద్ధికల్పించిన
పాఖ్యాతయొక్క నిరూపణమంత యుక్తముగాదు.

స్పష్టాక్షరము. మథురమునను విశేషణములు తెలియుటకే మాటయని ప్రయోగింప బడినది.

* ఈ సమర్థనము ప్రయుక్తముల విషయము. ౧౯ సూ.

ఈ నిరూపించిన సమర్థనమంతయు నిదివరకు ప్రాచీనులగు మహాకవులు ప్రయోగించిన విషయముననేకాని యిక క్రొత్త ప్రయోగముల సృజించుటకు గాదు. ఎట్లనగా ; “శ్రవణకుండల” ఘనునట్లు “నితంబికాంచి” యని యనరాదు “ఏనుగుగున్న” యనునట్లు “ఒంఁచెగున్నయని యనరాదు.

సంశయము కల్గించునది సందిగ్ధము. ౨౦ సూ.

రెండర్థములకును సాధారణములగు ధర్మములు శ్రుతములగు చుండుటవలన నేదోయొక పక్షమును నిర్ణయించుటకుగావలసిన విశిష్ట ధర్మములు వినబడుకుండుటవలనను వాక్య , మర్థసంశయమును కల్గించును. దానిని సందిగ్ధమనదగును.

* ఈసమర్థనము :—అనగా, ప్రాచీనమహాకవులు పద్యముల సుక్తార్థమును వ్యర్థముగా ప్రయోగించియుండునట్లుకు పీటలేదు. ఏమన, వారివ్యుత్పత్తి ప్రతిభాసములు గ్రంథము నితరభాగములందు మనకు తెలియునట్లుపరిచి ప్రయోహకు ప్రతిబంధకములుగానున్నవి. అయితే నిచ్చట సుక్తార్థములగు నీకనబడు పదముల గతి యేమందురా; ఆచ్చటచ్చట నామహాకవుల యుక్తార్థక పదప్రయోగముల నొనర్చుటలో నేదోయొక విశేషమును స్ఫురింపజేయ దలచుకొనియే యుండురు. మనకుగూడ నాయాచోట్ల నాయావిశేషములు చాలవరకు సహజముగా స్ఫురింపక పోవుటలేదు. మరియు మనకు గౌరవయోగ్యులైన యా మహాకవుల ప్రయోగముల కేదోగతి, స్థితస్యగతి శ్చింతనీయా యను న్యాయమున కల్పింప వలయును గదా? కావున పై చెప్పిన హేతువుల ననుసరించి యచటనాపదములకు వైనిరూపించిన తీరున విశేషజ్ఞాపనమొనర్చుట ప్రయోజనమని సమర్థింపబడినది. ఉక్తార్థములు వ్యర్థములు కావున నట్లు విశేషస్ఫరకములగుట సాంప్రదాయసిద్ధమే. ‘వ్యర్థంనత్ కించిత్. జ్ఞాపయతి’ యనికదా వైయాకరణసాంప్రదాయము అని వామనని గూఢమగు నభిప్రాయముని తోచును.

♦ ఇచటి యభిప్రాయమిది. సందిగ్ధమనగా సంశయగోచరమగునది. అది దుష్టమెట్లుగును? చీకటిలో నెత్తుగానున్న వస్తువునుజూచి ‘మొద్దా? మనిషియా? యని మనము సంశయపడినంతమాత్రమున సంశయగోచరమగు నావస్తువు. దుష్టమగునా?

ఉదా:- “అమృతహాతుండవాగ్మవశమ్ముచేత, నాపదవియుక్తుడయ్యె సుమ్మనవరతము”.

మాయాదుల వికల్పితమగునర్థ * మయుక్తము. ౨౧ సూ.

వికల్పితమగు నర్థము—విరుద్ధముగా గల్పింపబడిన యర్థము.

ఉదా:- రాత్రిదిగలు యేకాదశి రాజితముగ

భోజనత్రయమ్ముచేయగా బూనవలయు.”

క్రమమునుపీడిన యర్థముగలది యపక్రమము. ౨౨ సూ.

మొదట నుడివినవానికిని తరువాత నుడివినవానికిని నుండు సంబధము క్రమము. అది యర్థమునకులేనట్లు వాక్యమునస్ఫురించెనేని యావాక్యమపక్రమము.

ఉదా:- రాజకీర్తిప్రకాపముల్ రాజితముగ

సూర్యచంద్రుల సరియయి సొగసుమిగులు.”

మరియు “అజగవశార్జాలంకృత భుజగర్వ నిరస్తదైత్యభూమస్తుత్యా త్రిజగద్ధారణనిత్యాభుజగసమాచరితశయనభూషణకృత్యా”

విరాటపర్వము. ఆ ౧ ప ౩౯.

యని యాశంకరాగా సమాధానమును చెప్పుచున్నాడు. ఇచట సందిగ్ధమన సంశయ జనకమని యర్థము. ప్రమాణములు నిశ్చయజనకములను శాస్త్రజ్ఞుల సంప్రదాయము ననుసరించి శబ్దప్రమాణమును వాక్యముకూడ నిశ్చయజనకమే కావలయును. కావున సంశయజనకమగునపుడది దుష్టము అని.

* అయుక్తము—ఇచట సరిగా ఉదాహరణముమాట యటుండనిండు. అను నూత్రార్థమే భోధపడుట కష్టము. ఏదోయొకరీతిగా నూహించి నూత్రార్థమును నుదాహరణమును వ్రాసితిమి. ఉదాహరణమున కర్థమిది. ఏకాదశి నాడు, ఓజనమా మూడుచేయవలసియున్నది యని కాని భోజనైక పరాయణులు దానికి తమకనుకూలముగ పైజెప్పిన వాస్తవ వికార్యమునకు విరుద్ధముగా తమ మాయాపాటవమున ‘మూడుసారులు భోజనము చేయవలయున’ని యర్థము జెప్పుచున్నారు. ఇచట మాయాపాటవమేమనగా, పైదాని యుక్తరూపమును తలపనైన తలపకుండుటయు నితరులుగూడ దానినిగురించి మాడలాడవండునట్లు తమసిద్ధాంతమును మహాకోలాహలముతో నుపన్యసించుటయునని తెలియుచున్నది.

అధవా, ప్రధానమగు నర్థమును మొదట నుడువుట క్రమమే. అది లేకుండ నరము వాక్యమున జెప్పబడుచో నపక్రమ మన దగును.

ఉదా:-“అశ్వమునో హస్తినో యిమ్ము యాచకునకు”

దేశకాలస్వభావ విరుద్ధములగు నర్థములున్న లోకవిరుద్ధములు.

౨౩ సూ.

దేశమునకుగాని, కాలమునకుగాని, స్వభావమునకుగాని విరుద్ధములగునర్థములు వాక్యములందున్నచో నవి లోకవిరుద్ధములు. అర్థము మూలమున వాక్యములు లోకవిరుద్ధములగును. దేశవిరుద్ధమున కుదాహరణము :-

“నారికేళము లక్షోట భూరుహములు
ఏచటిపర్యంతభూముల నెలమిమిగులు
నట్టినగరమ్ము సౌవీరమందు మధుర
యనుచు బేర్పడినట్టిది యలరునొకటి.”

కూరసేనదేశములందు మధురయున్నదిగాని సౌవీరమునగాదు. కాలవిరుద్ధమున కుదాహరణము :-

“మధుమాసంబున బూవుదోటలు కదంబిప్రోధ పుష్పాధ్యముల్”.

వర్షర్తువున కదంబములు పూచునుగాని వసంతమునగాదు.

స్వభావవిరుద్ధమున కుదాహరణము :-

“మత్తమధుపంబులను వందిమాగధుల ర
వంబుల ముఖరితములు సప్తచ్ఛదముల
మంజరులయందు శరదృతు మందగమన
వదనలక్ష్మీవిలాసంబు వరుసజూడు.”

సప్తచ్ఛదమన ఏడాకులయరటి. దీనికి మంజరులు (పొడవు గానుండు పూలదొంతరులు) ండవు. స్తంభకములు = పొట్టిగుత్తులుండును.

మరియు,

“కలికకోశమ్ము నల్లభృంగములగములు
మిగుల వీడింపజెప్ప నేమిగలదింక
చానగల్గిన మధువు చందమ్మువినుము
గోష్పదము నిండునట్లుగా గురిసెనపుడు.

మొగ్గకంతకును మకరంద మింతవిస్తారముగానుండుట స్వభావ
విరుద్ధము.

కళా, చతుర్వర్గ, శాస్త్రములకు విరుద్ధములగు నర్థములున్నచో
విద్యావిరుద్ధములు. ౨౪ సూ.

వాక్యములందు కళాశాస్త్రవిరుద్ధములగు నర్థములును, చతుర్వర్గ
శాస్త్ర విరుద్ధములగునర్థములున్నచో నావాక్యములు విద్యా విరుద్ధము
లగును. వాక్యములవిరోధ మర్థమూలకము.

కళాశాస్త్రవిరోధమున కుదాహరణము :-

“పత్రరచనా ప్రవీణులపతితకోటి
కంటకాగ్రము కాలింగమంట పత్ర
మిదుగొ వ్రాసిరి చూడుమీ వెలమిమీర.

కాలింగము, పతితకోటి కంటకాగ్రమని పత్రవేత్తల సాంప్రదా
యము. సాంప్రదాయవిరుద్ధము కావున నిది కళాశాస్త్ర విరుద్ధము.
ఇట్లే కళాంతరములతోడి విరోధములను నూహింపవలయును.

చతుర్వర్గశాస్త్రవిరుద్ధముల కుదాహరణము :-

“రాజులందరొనర్చు సుర్వరజయమ్ము
నకు సకలకాసుభోగమే యిక ఫలమ్ము”

రాజుల భూవిజయమునకు ధర్మమో, లేక యశ్వమేధాదియజ్ఞము లో ఫలమని యాగమము నుడువుచున్నది. నా నితో విరోధించును గావున నీవాక్యము ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధము.

“నీతి నీతి యటంచును గోతపడుదు

రహమికయె జాలు గెలువగా నరులనెపుడు”

శత్రుజయము నీతిమూలకమని దండనీతిశాస్త్రమునమర్యాద. ఇది దానితోడి విరోధముకలదికావున నీవాక్యమర్థశాస్త్రవిరుద్ధము.

“ఉత్తరోష్ఠాన బలుగాటు తొప్పు సుదతి

సురతఘేదాలసాస్యంబు స్మరణజేతు.”

పైపెదవి, నోటిలోపల, క్రేగన్నులును విడిచి మిగిలినచోట్ల చుంబనము, నఖతము, దంతతము, లొనర్పదగునని కామ శాస్త్రమున నున్నది. ఇయ్యదికామశాస్త్రవిరుద్ధము.

“దేవతాభక్తి ముక్తి నొందించుగాన

దత్త్వవిజ్ఞానమింకను దడవనేల.”

ఇది తత్త్వజ్ఞానమున ముక్తికలుగుననుమోక్షశాస్త్రమునకు విరుద్ధము.

ఈనిరూపించిన వాక్యవాక్యార్థ దోషములను విడుచుటకై తెలిసి యుండవలయును. ఇంకను సూక్ష్మములగు శబ్దాథకా దోషము లను గుణవివేచనమున నిరూపింతుము. ఉపమాదోషముల నుపమా ప్రపంచ మున నిరూపింతుము.

ఇది

కావ్యాలంకార సూత్రవృత్తియందు దోషదర్శనమను

ద్వితీయాధికరణము ముగిసినది.

—: మూడవ యధికరణము :—

వేనివిపర్యయమే దోషములస్వరూపమో ఆగుణముల విచారించు టకు గుణవివేచనమను నధికరణ మారంభింప బడుచున్నది. ఇచట ఓజఃప్రసాదాదులు గుణములనియు, యమకోపమాదుల లంకారములనియు

కావ్యవేత్తల సాంస్కరదాయము. 'ఏని ఛేదమునకేమిమూలము' అను విషయమున సమాధానము చెప్పుచున్నాడు.

కావ్యమునకు సొగసును గల్గించు ధర్మములు గుణములు ౧ సూ.

శబ్దమునందును నర్థమునందును నుండి కావ్యమునకు సొగసును గల్గించునవి గుణములు. అవియేవనగా, ఓజః ప్రసాదాదులే. అంతేకాని యమకోపమాదులుకావు. ఓజఃప్రసాదాదులేనిచో నవి తామెంటిగా గావ్యమునకు శోభనుదేజాలవు. ఓజఃప్రసాదాదులన్ననో యమకోపమాదులు లేకున్నను అవి యెంటిగానైనను గావ్యమునకు సొగసును సమకూర్చజాలును.

అట్లయిన నలంకారముల కేమిగుర్తు ?

దానిగొప్పదనమునకు హేతువులో యలంకారములు. సూ. ౨.

దాని గొప్పదనమనగా, గావ్యముసొగసు గొప్పదనమని యర్థము. హేతువులోయనగా, హేతువులు మాత్రము, అలంకారములు. అనగా, ఈహేతువులు వెనుక సూత్రమున జెప్పిన గావ్య శోభాకర్తలకన్న వేరు అనిభావము. అలంకారములు యమకోప మాదులు;

ఈవిషయమున పద్యములు.

గీ॥ అమలినములగు గుణముల నలరి యువతి

రూపుబలెగావ్యమాస్వాద్య తాపదమ్ము

ఎల్లెడనలంకృతులు మంచివెడములేక

వివిధముల గూర్చుచో నింక మివులనించు ।

యావనములేనికాస్త దేహమ్మువోలె

బలుకు గుణరహితమేని బలువురకు

మనమ్మునకు బ్రీతిగొల్పియున్నను నిజమ్ము

దుర్బగత్వమ్మును నలంకృతులు శ్రయించు

మొదటివి నిత్యములు. ౩ సూ.

మొదటనుడివినగుణములు నిత్యములు. కావ్యమున దప్పకయుండ వలసినవి. అవిలేకున్నచో ననలు కావ్యమునసొగసేయుండదుగదా !

గుణాలంకారముల భేదనిరూపణమైనది. ఇక శబ్దగుణముల నిరూపించుట కుపక్రమించుచున్నాడు.

ఓజస్సు, ప్రసాదము, క్లేషము, సమత, సమాధి, మాధుర్యము,

సౌకుమార్యము, ఉదారత, ఆర్థవ్యక్తి, కాంతియు

బంధగుణములు, ౪ సూ.

బంధమనగా పదములరచించుట (కూర్పు) దానిగుణములు. ఓజస్సు ప్రసాదము మొదలైనవి. వానిని వరుసగాజూపుచున్నాడు.

పదరచన * నిబిడముగానుండుట యోజస్సు. ౫ సూ.

పదరచన - పదములకూర్పు, నిబిడముగా - వీడిపోవకుండ, మిక్కిలి కలియకతో నుండెనేని యోజస్సు.

ఉదా :- దుర్వారోద్యమ బాహువిక్రమరసాస్త్రోక ప్రతాపస్ఫుర

స్వర్వాంధ ప్రతివీరనిర్మథనవిద్యా పారగుల్ మత్పతుల్

గీర్వాణాకృతులేవురిచ్చ నినుదోర్గిల వెనెన్గిట్టి గం

ధర్వుల్ మానముప్రాణముగొనుట తభ్యంబెమ్మెయిగీచకా॥

“ విలసద్గాండివ చాలనోద్ధతి కనద్విద్యుల్లతాలీలగా” అనునది యుదాహరణముగాదు.

శిథిలముగానుండుట ప్రసాదము. ౬ సూ.

పదములకూర్పు వీడబారుచున్నట్లుండుట ప్రసాదము. “అయితే యిది పైజెప్పిన యోజస్సుయొక్క విపర్యయ స్వరూపము గావున దోషమగునా? విపర్యయాత్మలే దోషములనిగదా మీరిదివరకు నడిచినది. ఇకనిది గుణమగుటయెట్లు?” అను నాశంకకు సమాధానము నుడుపుచున్నాడు.

* నిబిడముగా “సంయుక్తములగు సత్వరములుండుట, కచటాదివర్ణములలో వలపలగిలకతో గూడిన మొదటి రెండక్షరములతోను, మూడవ నాల్గవ వానితోను, మొదటివానితోను, నాలవదానితోను కూడికయు, విసర్గలు (ః) జిహ్వమూలీయము (౪ క) ఉపధ్రావీయము (౫ ప)లు, గుర్వక్షరములు చివరనుండుట సమాసములు, ఈ మొదలగునవి పదములకూర్పు నిబిడమగుటకు తరతమభావమున కారణములగును.” అని తిప్పేంద్ర భూపాలునివ్యాఖ్య.

కలయికవలన గుణము. 2 సూ.

ఓజోగుణముతోడ గలసియుండుటవలన నీప్రసాదము గుణ మగును. కేవల ప్రసాదము మాత్రము దోషమే. ఓజః ప్రసాద ములు పరస్పర విరుద్ధములుగదా; పీనితి కలయిక యెట్లనిన సమాధానము జెప్పబడ్డది.

అదియో, యనుభవసిద్ధము. 3 సూ.

ఈసహభావమునుభవజ్ఞుల హృదయసాక్షికమే. రత్నాదుల విశేషములందట్టి యనుభవము గోచరముగదా. ఇటపద్యము

“కరుణరసప్రేక్షణీయాల కలనను సుఖ
దుఃఖముల సహభావము దూరులేని
యట్లుగా ననుభవమ్మున కందునుగద;
యట్లే యోజఃప్రసాదసహస్థితియును”

సామ్యోత్కర్షములును. 4 సూ.

ఓజః ప్రసాదముల సామ్యము సుత్కర్షమునుగూడ ననుభవ సిద్ధములే.

ఓజః ప్రసాద సామ్యమునకుదాహరణము :-

“కామోత్కంఠతగోపికల్ భయమునఁ గంసుండు వైరక్రియా
సామగ్రిఁ శిశుపాల ముఖ్యనృపతుల్ సంబంధులై వృష్ణులుఁ
బ్రేమఁ మీరలు భక్తి నేమునిచెవక్రిఁ గంటిమెట్లైన ను
ద్దామధ్యాన గరిష్టుడైన హరితెందఁ వచ్చు ధాత్రీశ్వరా.”
ఒక్కెడ నోజస్సు ప్రసాదమునకన్న నెక్కుడుగ నుండును.

ఉదా :- “ధారుణిరాజ్యసంపద మదంబున గోమలిగృష్ణజూచి రం
భోరునిజోరు దేశముననుండగ బంచినయిద్దురాత్ము దు
ర్వారమదీయ బాహుపరివర్తిత చండగదాభిఘాతభ
గ్నోరుతరోరుజేనెద సుయోధను సుగ్రరణాంతరంబునఁ.”
మరొక్కెడ నోజస్సుకన్న ప్రసాదమెక్కుడుగా నుండును.

ఉదా :- కురువృద్ధౌ గురువృద్ధ బాంధవులనేకుల్ సూచుచుండఁ మదో
ద్ధురుడై ద్రాపదినిట్లుచేసిన ఖలుఁ దుశ్శాసనుఁ లోకభీ
కరలీలఁ వధియించి తద్విపులవక్షత్సైలరక్తఘని
ర్ముఁరముర్వీపతి సూచుచుండనని నాస్వాదింతును గ్రాకృతిఁ.

భారతము-సభాపర్వము.

మన్మథతల్లేషము. ౧౦ సూ.

అనేకపదములొకే పదముగా భాసించుటకు మూలమగు గుణము
మన్మథత. ఒకపదముతో నొకపదము చక్కగా నతుకుకొని పోవుటయని
పర్యవసానము.

ఉదా :- ధారణనిల్చునా నిలువదాయను సందియమొందుదక్కఁగా
ధారచనావిశేషమున ధారకొకింతయులోటులేదు భూ
ధారిణి శ్రీవిదూషకవిదారిణి యస్మదుపాస్యయమ్మహో
దారచరిత్ర యీయెడల దారచియింపకపోదు సాయమున్.

బండరు శతావధానము-చెల్లపిళ్ల వెంకటశాస్త్రిగారు.

ఇది యుదాహరణముకాదు:-“సత్పురాణాళిగావ్యముల్సరసరీతి”.

ఇదియు నుదాహరణముగాదు:-

భీకర దానపుడొక్కడు

నాకొమరుండాడుకొనుచు నాశ్రమముకడన్

భూకాంతాయుండంగని

గైకొనిపోయెఁ వచింపగలదేయింకన్.

ఇందు మొదటిది సరసరీతిగాదు. విరసరీతియే. ఇదికవనరీతి కను
గుణముగాలేదు. “కావ్యముల సత్పురాణాళి గవనరీతి” అనియుండినల్లేషము
స్ఫురించును. ఇక రెండవదానినెట్లు సవరించిన బాగుండునో తెలియలేదు.

తోవవీడకుండుట *సమత. ౧౧ సూ.

మొదలనేత్రోపసారంభించెనో యాత్రోవనే విడువకుండ నిర్వ
హించుట సమతయననగును, ఇది యొకశ్లోకమునందును బ్రబంధము
నందును గూడ నావశ్యకమే.

పదా :— “ప్రేమకలహవలంబన

పాకానిప్రముఖదీనుత భండనవిలసత్

కాకున్మంశమండన

రాకెందుయశోవిశాల రామన్మహలా”

కాండవృత్తి విషయమున ద్వితీయమున, విశేషణ నిరూపణ సౌభాగ్యవిషయమున మాండవ యుద్ధాహారము సేయబడినది, పిర సమానములు లేక విడివిడిగా మృదువుగా నుండుపదములతో నుపకరిమించి యుక్తేనిర్వహించుటకు నాలవది యుద్ధాహరింప బడినది. వాచుడు “అస్తుత్తరస్యాందికిదేవతాత్మాహులయో నామన గాధిరాజః” ఆరునది యుద్ధాహారముగానిచ్చి వృత్తిచేతోదాహరణముగా “ప్రసీదచండిత్యజమన్య వంజనాజన స్తవాయంపురతః కృతాంజలిః కిమర్థమత్కంశిత పీవరస్తనద్వయంత్య యాలుప్తబిలాస మాస్యతే” యనునదివాసెను. ఇందులోద్వితీయార్థ మువరకును వృత్తములన పదములతోడినడక, తృతీయచరణమున పూర్తిగాను, చతుర్థచరణమున కొంచెముగాను పాడుచేయబడినది. ఉపక్రాంతమగు విడివిడిపదములనడక నిర్వహింప బడలేదు. విషయమిట్లుండగా తిప్పేంద్రిభూపాలుడు వాసెనుగదా, “ప్రసీద, త్యజ” అని కర్తృవాచకముల నుపకరిమించి “ఆస్యతే” అనిభావవాచకముతో నుపసంహారము సరిగానుండలేదు. కర్తృవాచకమర్థమనకు త్యాగము వచ్చినందువల్ల సమతలేదు అని. కానియిదియుక్తముగాలేదు. ఏమన, మొదలు ధాతువులచేత కర్తలు చెప్పబడుచున్నారు. చివరనటులేదు. అంటేయిది ఆర్థప్రసక్తిలో మాట్లాడవలసిన విషయముగాని శబ్దవిషయ ములోగాదు. ఆర్థగుణములలోని సమతోదాహరణములో నర్థవైషమ్యముకలిగినదని పాతము మార్చవలయునని వామనాచార్యుడనెను. నిజమునకు, ఆర్థవిషయములోవచ్చిన వైషమ్యముకూడ శబ్దగుణవిపర్యయముక్రిందనే కట్టుబ యతని యభిప్రాయమైనచో నర్థగుణములలోని సమతావృత్తిచేతోదాహరణముగా “మృతసుమనసః కుంధా” యనుశ్లోకమును నతడివ్యవృత్తిదేహివాడు, కాబట్టి యతడు నిరూపించిన యుద్ధాహరణ ముల స్వరూపమునుబట్టి చూచినకర్తను బోధించుటఅను నుపకరిమించిన త్రోవవిడచి నట్లున్నది. కనుక “ప్రసీదచండి” యనుశ్లోకములో సమత లేదుఅనుట సరిగాతోచదు. అంతేగాక వైదర్భీరీతికి నుదాహరణముగానిచ్చిన “గాహంతాంమహిషానిపానసలం శృంగైర్ముహుస్తాడితం ఛాయాబద్ధకదంబకం మృగకలం రోమంధమభ్యస్తృతుః విస్రబ్ధం క్రియతాం పరాహతతిభిర్ముస్తాక్షతః పల్వలే విశ్రాంతింభతామిదం చశిధిలజ్జాబంధ మస్పద్యనుః” అను శ్లోకములో పీరియభిప్రాయప్రకారము మొదట కర్తరిప్రయోగములు ప్రారంభించి మూడవపాదములో గర్వణిప్రయోగము చేయుటవలన సమతాభంగ మయినదిగదా, అదివైదర్భీరీతికెట్లుదాహరణమగుచు? అన్ని గుణములుండినగదా వైదర్భీ రీతియగుట. అంతియకాక “అస్పృష్టావోషమాత్రాభిః” యని కూడననెనుగదా, “లేశమైనను దోషములేక” యని కదా వైదర్భీవిషయములో ఒట్టుపల. అందువలననే

ఉదా :- మీరింద్ర ప్రస్థముగని, నారా? పాండవులజూచి, నారా? సుఖులై
వారందరు నొకచోనున్నారా? వీరాగ్రగణ్యు, నరునెఱుగుదురా?

మేమచ్చట మూడవపాదము పాశ్చాత్య మరవలయుననియు, “విప్రబంధుకృతాంపరాహ
వితత్తిస్య స్తాక్షతిం పల్వలే” యని ప్రాచీనపాశ్చాత్యుని సాంప్రదాయవేత్తలనుచున్నట్లును
వ్రాసితిమనెదరా! అదియింకను నయుక్తము ఏమనిన; ఈ పాశ్చాత్యులు
కాళిదాసు వ్రాసియుండుననుటకు పీలులేదు. ఈ పాశ్చాత్యులు “వితత్తి”
అనుచోట నిరర్థకముగా నుపసర్గను నాటకములో మహాకవి ప్రయోగించడు.
ఇక్కడ నాయుపసర్గకు నేస్వల్పమైనను ప్రయోజనము చూపింపబడునా?
ప్రతిచోట నుపసర్గకు తప్పకుండ ప్రయోజనముండవలయునని నియమ
మున్నదాయన్నచో నొకమాటచెప్పెదము. ఇతరుల కవిత్యములలో నెట్లు
న్నను కాళిదాసు కవిత్యములో నందులోను, అతని నాటకపు కవిత్యములోను,
అందులోగూడ నీశాకుంతల నాటకపు కవిత్యములోను నిరర్థకముగా నొక్క యుప
సర్గకూడ నుండదనియు, నట్లొకమహాకవి వ్రాయవలయు గట్టిగా జెప్పగలము. అతని
నాటకములోనుపసర్గలకు, చివరకు నిపాతలకుగూడ తప్పక సార్థక్యముగలదు. ఈ
విషయమునప్పొదయ చక్రవర్తియు, రసికవిమర్శక సార్వభౌముడు నయిన యానంద
వర్ధనాచార్యుడే ధ్వన్యాలోకమున విశదపరచినాడు. అదియునుగాక “ముస్తాక్ష
తింపల్వలే” అనుచోట బంధతై ధ్వని యగవడుటలేదా? ఆకూర్పులోనుండు సౌందర్య
మేది? అక్కడ (ముస్తాక్షతి:పల్వలే అనుచోట) ను పధ్యాసీయమువలన నేర్పడిన
గాంభీర్యము మన్మథత్వము బాగుగ గనపడును. ఇక నీకూర్పులో గాంభీర్యము
లేకపోవుటయేగాక పదములు రెండునుగూడ నక్కడ యతుకక మన్మథత్వమనిన
క్షేపకూడ భిష్టమయినది. మరియు “పరాహతతిభిర్ముస్తాక్షతిః” అను కూర్పులో
నుండు ఓజస్సు రెండవకూర్పులో తగ్గిపోయినది. ఏమన; అక్కడ “భిః”
అను నాదవర్ణము కలియుటవలన ప్రతినాదసౌందర్య మెక్కువయున్నది. రెండవ
పాశ్చాత్యులలోన దేమియు లేకపోగా శ్వాసవర్ణము కూర్చుటవలన దేలికగ కనబడుచు
న్నది. కాబట్టి ఇంత యడవిడవిడముగా నర్థముగోను, శబ్దములోను గూడ గుణ సౌంద
ర్యములేని పాశ్చాత్యులు కాళిదాసు వ్రాసినాడని నమ్ముటకు పీలుగా నున్నదా? గుణ
సౌందర్యమున్న వెనుకటిపాశ్చాత్యులు వామనుడుదహరించినది కాళిదాసు వ్రాయలేద
నుటకు నేమైన పీలున్నదా? సమతాభంగముండుటయే కాళిదాసీ పాశ్చాత్యులు వ్రాయ
లేదనుటకు గారణమనిన నసలక్కడ సమతకు భంగమే లేదనెదము. ఏలయన;
అసలు సమతయనిననేమో మొదటాలోచించెదము. అది తెలిసికొని సమతాభంగము
తెలియును. “మార్గాభేదస్సమతాః” అని వామనుడు స్మృతించినాడు. అనగా
త్రోవభేదించకుండ నుండుట సమతయని యభిప్రాయము. అయినచో నీత్రోవ
యర్థములతోవయా? లేక శబ్దములతోవయా? ఇది అర్థములతోవయే యైనచో నది

మనము,

కడులేద్రాయపట్టాప జన్నుగవసింగారంబుబోనాడి యీ
కడుపున్నెనునుచోయి మ్రోలనిలువన్ గన్నయ్యకాపట్ట మెం
చదె విన్నయ్యలు విశ్వసింపుదురె ! యేసంబంధములేని యీ
సడి నాదంటి లతాంగికి విధిభుజింపఁ జెల్లనేయక్కటా !”

ఉత్తర రామాయణము.

పోనుద్యోగము చేసిన .

పొణం బాయిం కనీకుబాధే యంబీ .

మానని మందస్మిత మధు .

రానన చంద్రి కలుగ్రోల నరుగుము పిదపఁ ॥

విజయ సేనము.

భేదించుండ నుండునర్థమునైన సమతయగును. గాని శబ్దగుణమైన సమత యెట్లు గును? కావున నేకదా! వామనుడు “అవైష మ్యేనఘనంనమతా” యని యర్థగుణము లలో వ్రాసినదియు నటుచుంటిదానికి వ్యతిరేకోదాహరణ ముఖమున స్పష్టపరచినదియు సమకూరును. ఇక శబ్దముల తోషయేమైనచో నదియేమాత్రముమాడ ప్రేషాదములలో తప్పనే లేదుగదా! ఇకసమతాభంగమేది? కర్తృవాచకములైన క్రియా పదములను పార్శ్వంబించి మన్యలో కర్తృవాచకములైన క్రియాపదములను వాడుటవలన సమతా భంగమురాలేదా? యనిన “మృత్యునుమనసః” అను పద్యములో నాలస్యముగా క్రియ జరుగునని చెప్పెడి పదములు మొదలు పార్శ్వంబించి తరువాత రెండవ పాదములో నపుడే పని జరుగుచున్నదని చెప్పెడి పదములు వాడుటవలన నీశబ్దగుణమైన సమతకు భంగమురాలేదా? దానిని అర్థగుణమైన సమత భంగమునకు దాహరించుట యెట్లు సరిపడును. అనియును గాక నిక నెక్కడ సమతాభంగమయినను మీరు చెప్పెడి రీతిగా దానిని పదములలోనికిమార్చి శబ్దగుణ సమతాభంగము క్రిందికి నీడ్చుకొని రావచ్చును. ఇకసర్థగుణమైన సమతకు భంగమెక్కడనైన జూపించగలరా? ఆలస్య ముగా పని జరుగుచున్నదని మొదలుపాఠంబించి, మన్యనప్పుడే పని జరుగుచున్నదని చెప్పుటవలన సర్థహర్షమునకు వైషమ్యము వచ్చినది. కాబట్టి యర్థగుణ సమతాభంగ మేయనిన నెక్కడమాడ క్రియాపదములచేత మొదలు కర్తలను జెప్పి తరువాత కర్తృను చెప్పినాడు. గనుక అర్థగుణసమతాభంగమే యనవలసినచ్చును. అట్లే కానిండునచో నపుడును జిక్కే, అనిమాత్రము దోషముకాదా? అట్లు సమతా భంగదోషమున్న పద్యమును వామనుడు వైదర్భిరీతి కెట్లుదాహరణముగానిచ్చును. అక్కడ దోషములేమాత్రమునుండకూడదనిక దా వారిపట్టుదల. ఇట్టిశ్లోకమునుదాహ

ఈ గుణమునకు విపర్యయమెట్లనగా;

“విలసత్కాశ్యవృక్ష వంశభూషణ.....రామమహిషా”

“మీరింద్రప్రస్థము గనినారా? పాండవుల జూచినారా? సుఖులై వారందరుండిరే యేమన్నారో వీరాగ్రగణ్యునరు.....నరుజూచితిరే?”

రణముగ నిచ్చుటచే మీదనుకొను సమత వామనుని యభిప్రాయములోనిది కాదని స్పష్టపడుటలేదా? పైగా విరుద్ధముగానున్నదని కూడ గ్రహింపవలసిచ్చును. మనము వామనాచార్యుని గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచున్నామనియు, సతని యభిప్రాయమున కనుగుణముగ వ్యాఖ్యానించుట ధర్మముకాని మరియొకటి యుక్తము కాదనియు తెలిసికొనవలసియుండును. అదిగాక తిప్పేంద్ర భూపాలుడు జెప్పింది సమతయై వామనుడిచ్చిన పాఠములో సమతాభంగముండుటయే నిజమైననో మహాకవుల కావ్యములన్నియు నీదోషమునకు గుటియైపోవును. కాబట్టి యితడు వ్రాసినది సమతకాదు. అదిలేకుండుట సమతాభంగదోషమును గాదు. ఆత్మరూపానే వామనుడిచ్చిన పాఠములో సమతాభంగము లేనేలేదు. ఇతడిచ్చిన పాఠములో సమతాభంగము (ఇతడు వ్రాసిన ప్రకారముగా) తప్పునుకూడ తప్పదు. ఏమియన; మొదట ‘మహిషా’ అని సమూహమును జెప్పెడి పాదములేకుండ భాగంభించి ‘వరాహ వితతిః’ అను సమూహ వాచక పదముతో కలిపి చెప్పబడినదికి పైక్రమభంగము కాదా? ఇతడిచ్చిన పాఠమును కాలిదాసు వ్రాయుట యెన్నటికిని సంభవింపనే సంభవింపదు. అదియునుగాక వామనుడిచ్చినపాఠము అప్రాచీనమగుటకుఁబుచ్చుదా? ఇతడు వ్రాసిన పాఠమేప్రాచీనుల యాలంకారిక. గ్రంథములలో నైన జూపగలరా? లేరు. అప్పుడు వామనుడు వ్రాసిన పాఠమే ప్రాచీనమని స్పష్ట సిద్ధాంతము. ఇచట జెప్పిన సమత. తద్భంగము, వామనాచార్యున కభిమతములేయైన నాదోషము వామనాచార్యుడిచ్చిన పాఠములో నుండుటయే నిజమైన నావామనాచార్యుడెన్నటికి గూడ నా శ్లోకమును నైదర్భికి సుదాహరణముగా నిచ్చుట కుదురదని మనము దృఢముగా నమ్మవచ్చును. అదియునుగాక, ఇటువంటిది (ఈవ్యాఖ్యాత చూపినటువంటిది) యొక దోషముగా లెక్కపెట్టుటకే వీలులేదు. ఏమనిన; ఇట్లాలోచించిన నెందఱి మహాకవుల కావ్యములు నిలుచును. ఇట్లందఱి మహాకవుల కవిత్వమును దనకుపశీవ్యమైనది దోషదుష్టమే యగునట్లుండిన నిట్లు నిరూపించెడి వామనసూత్రమును సిద్ధాంతముగా నంగీకరించుట సంభవించునా? ఉపశీవ్యవిరోధమురాదా? న్యాయములక్ష్యనుసారియని గదా వామనాచార్యుడయినద యధికరణ మొకటవ యధ్యాయము చివర వ్రాసినాడు. అదిగాక ప్రాచీనప్రయోగములను సమర్థించవలయును అనిగదా? “తదిదంప్రయుక్తేషు” అని వ్రాసినాడితడు. అదట్లుండనిండు.

* ఆరోహవరోహముల క్రమము సమాధి. ౧౨.

ఆరోహము ప్రవర్తించినపు డిదివరకారంబించిన యవరోహమును విడుచుటయు నిట్లే యవరోహము ప్రవర్తించినపుడారోహమును విడుచుటయు పరిహారము. అనగా సమాధి (సమాధానము) అందు మొదట నారోహపూర్వకమగు నవరోహమున కుదాహరణము :—

తవస్సాన్వధ్యాయాది క్షపితమలచిత్తప్రకలితా ।

విపణ్ణాలజ్ఞానాలా విరమణనుధావృష్టిలలితా ।

జపాపుష్పక్షీరచ్చవికరణ సంసర్జనధురా ।

సపర్యానిర్వాహస్తవన కలనస్తైర్య మధురా ॥

భారతము-స్త్రీపర్వము.

ఇకవవరోహ పూర్వకమగు నారోహమున కుదాహరణము :—

“బలమత్తైకృతియైన భీముడను శుంభత్కుంభి సఖరంభమున్ నిలిపెన్నడునునేడు.....”

ఉద్యోగపర్వము.

ఆరోహక్రమమును నవరోహక్రమమును నారోహవరోహముల క్రమమగును, అనగా క్రమముగా నారోహమును గ్రమముగా నవరోహమును నవియర్థము అదియును సమాధియేయనికొందఱి యభిప్రాయము.

అసలు ప్రకృతమున సమతకు (అనగా శబ్దగుణమైన సమత) కుదాహరణముగా నిచ్చిన “అన్యుర్తరస్యాండిశి దేవతాత్మాహిమాలయోనా మనగాఢిరాజ్య” అను చోట నావ్యాఖ్యాత చెప్పిన సమతయున్నదా? ఆర్థసంబంధియును సమతకుదురుటకు రెండు వాక్యముండినగా! అప్పుడేగదా యొకచోటనుప్రకరణము నొకచోట నుపసంహారమును వచ్చుట సంభవించును. కాబట్టి వారు చెప్పిన దంతయు మూలనురోధికాదనియు నవసానిధాంతమనియు దెలుసుకొనవలయును. మేము నిరూపించినట్లుగా నాయుదాహరణములో వ్యస్తచర్యోప్రకరణమునగా నిర్వహింప బడ్డది. కాబట్టి సమతకుదురును. వ్యతిరేకోదాహరణములో తృతీయ చరణము దగ్గఱ నుండియు నదిపోయి నది గనుక సమతభంగమేర్పడి వ్యతిరేకోదాహరణ మగుట సరిపడును. ఈచోట గుణమర్థవిరపేక్ష మగుటను నర్థగుణములలో వ్యతిరేకోదాహరణ మర్థసాపేక్షము గనుకను భేదము కదురును.

*దీప్తాదిగుర్వక్షరము లెక్కువగానుండిన నారోహము. లఘువులు మొదలగు శిథిలము లెక్కువగా నుండిన నవరోహము.

ఉదాహరణము :—

“కరుణించియుండు నాకుం ।

బురోహితునిగాగ మీ సుపుత్రు బవిత్తుఁ ।

పరమ తపోనైష్ఠికుభా ।

సురయమనియ మాభిరాము సోమశ్రవసుఁ ।

అరోహవరోహములోజః ప్రసాదరూపములే కావున

సమాధి వేణుగుణముకాదు. ౧౩

అరోహమోక్షోరూపము, అవరోహము ప్రసాదరూపము కావున
విక సమాధి వేణుగుణమగుటెట్లు ?

అదినరికాదు. అదికూడియుండజాలదు (అసంపృక్తము)కదా ! ౧౪ సూ.

ఓజః ప్రసాదములు సమాధియనుట సరికాదు. ఓజః ప్రసాద
ములు సంపృక్తములగునపుడు నదీ వేణికలవలె బ్రవర్తించును ప్రకృ
తమగు సమాధియో, కలసియుండజాలదు. కావున నోజః ప్రసాద
ములు సమాధియనుట యుక్తముకాదు.

* నియతికూడ లేదుకదా ! ౧౫

ఓజస్సునందారోహమును, ప్రసాదమునందవరోహమును నను
నియమముకూడ లేదు.

ఓజఃప్రసాదముల తీవ్రావస్థ యారెండుననినచో

నంగీకారమే. ౧౬

ఒక్కొక్కచోట నోజః ప్రసాదములత్కటస్థితిలో నుండను.
అయుత్కటస్థితియే యారోహవరోహములనినచో నభ్యంతరము లేదు.
ఏలయన :—

అవి విశేషమునపేక్షించునుగదా ? ౧౭

---

* నియతి — ఓజఃప్రసాదము లారోహవరోహములతో గూడియుండునను
నియమముకూడ లేదు.

ఓజః ప్రసాదముల క్రిమిమగు నవస్థయే విశేషము. దాని నపేక్షించినపుడేకదా యారోహావరోహము లేర్పడగల్గును. కావున నీవిశేషము వేఱుగుణమేకాని వెనుకటివానిలో నంతర్భవింపదు.

ఆరోహావరోహముల నిమిత్తము సమాధియనబడును. ౧౮ సూ.

“ఆరోహావరోహముల క్రమము సమాధి” యను పన్నెండవ సూత్రమును గౌణవృత్తితో వివరింపవలెను. అపుడారోహావరోహముల క్రిమిమునకు నిమిత్తము సమాధియని యర్థము పర్యవసితమగును. కారణమున గార్యోపచారము “అన్నముప్రాణమే; నెయ్యిబలము” అను నిత్యాది స్థలములందుండలేదా ?

క్రమమును విధించుటకై నను. ౧౯ సూ.

క్రమముగా నారోహము, క్రమముగానవరోహము, అనుక్రమమును విధించుటకై నను సమాధివేఱుగుణముగా నంగీకరింపవలయును.

“క్రమారోహమును, గ్రమావరోహమును జదువుట లోనే స్ఫురించు విశేషములు మాత్రమేకాని వాస్తవముగా పదబంధమునందుండునవికావు” అని కొందఱాశంకింతురు “పాఠధర్మములుకావు. అంతటను గన్పట్టవుకదా!” అనుముందు సూత్రమున దానిని నిరాకరింతుము.

పదములు విడిగానుండుట మాధుర్యము. ౨౦ సూ.

రచనయందు పదములు విడివిడిగా గూర్చబడుటయే మాధుర్యము. అతిదీర్ఘ సమాసములు లేకుండుటయే దీనిభావము. అంతేకాని సమాస గంధమేమియు నుండరాదని కాదు.

ఉదాహరణము :—

రసితసోఽసోలి యనురాగరసంబున దేలితేలి యా ।

కసములు మెట్టిమెట్టి తమకంబున గాంతలబట్టిపట్టి యా ।

దొసకులజిక్కిజిక్కి కడుదూరముగాజని తక్కితక్కి పై,
కొనరె సగంజకోరికలు కోరికలీరికరె త్త మత్తిలున్॥

పరిబంధః త్వాన్త ౧౨౩ పుట.

లేక,

“పాటునకింతులోర్తురె? కృపారహితాత్మక నీవుద్రోయ ని!
చోట్ట భవన్నభాంకురముసోకె గనుంగొనుమంచుజూపి య ।
పాటలగంధివేదన నెపంబిడియేడ్చె గలస్వనంబుతో ।
మీటినవిచ్చుగుబ్బవనుమిట్టల నశ్రులు చిందువొందగన్”॥

మనుచ రిత్రము.

విపర్యయమున కుదాహరణము:—

“ప్రణతా శేషవసుంధరాధిప శిరస్సగ్గంధబ్ధ భ్రమ!
త్వణ దభ్రీభ్రమకృద్విరేఫగణ యంకారపదాబద్ధ సం ।
క్షణవత్పుత్రప్రథిత ప్రవర్ధితసమస్త క్షత్రసూయాధ్వర!
క్షణ సింహాసనభాసితున్ దృఢధనుశ్లాఘానుజున్ ధర్మజున్॥

భారతము - ఆధర్వణాచార్యుడు.

అపారుష్యము సౌకుమార్యము. ౨౧ సూ.

పదబంధము చెవికి కటువుగా దోపకుండుట సౌకుమార్య
మనబడును,

ఉదాహరణము:—

ఆమృతమువంటితల్లి కమలాసను పుట్టవుదేవి వేదశా ।
త్రముల విహారభూమికల పొణులకెల్లను బల్కతోడు వి ।
శ్వమున సమస్తవిద్యల విశారదశారదనాడువక్త్ర ప ।
దృమున వసించి మత్కృతి జమత్కృతి పట్టుగజేయుగావుతన్॥

విష్ణుకథానిధానము - జైతరాజుముమ్మయ.

మఱియు,

“నవ్వలమాటలో నిజమొ నాకములోన ననేక కన్యకల్,
మవ్వపుడీగెలందెగడు మానిసులుండగ సంతనెన్నదో.

జన్మగ మన్ముకన్మ గడసావి ననుంగవయందలించితే।
 వృత్తులు వేడుతైన గడచోయిన వేన్ముడువంగవచ్చునే”॥

ఉత్తరహరిపంశము-౧ ఆ.

విపర్యయమున కుదాహరణము:—

“భసిచాలిప్తవపుత్తిపుండ్ర విటలప్రత్యగ్రరుద్రాక్ష దా।
 మనముజ్ఞుంభితవేషులై వరధనుర్మాహేశ్వరాద్యత్త శ।
 త్తనమ్మధిన్ రథముల్వెలుంగ మునుభూతద్వంద్వమేతేర రా।
 జ సహస్రంబులతోడ హంసడిభకుల్ సంగ్రామనన్నద్దులై”

ఉత్తరహరిపంశము-౪ ఆ.

వికటత్వముదారత. ౨౨ సూ.

పదములబంధము వికటముగానుండుటయుదారత. వికటత్వమున్నచో పలుకులు నృత్యమొనరించుచున్నట్లు తోచును. ఒయ్యారము లొలుకుటయనిభావము.

ఉదాహరణము:—

* అటజనికాంచె భూమిసురుడంబరచుంబి శిరస్సరిజ్జరీ।
 పటలముహూర్ముహూర్లు తదభంగతరంగమృదంగ నిస్వన।

* అటజనికాంచె... “అంబరచుంబి” అనుచోట ముద్దుగొను తీరున కనుగుణముగా బిందుపూర్వక బకారపు పదముల కూర్పును. “అభంగతరంగమృదంగ” అనుచోట మృదంగధ్వనిని స్ఫురింపజేయు బిందుపూర్వక గకారపు పదముల సమావేశమును, నెమలిపురి విప్పుటయు నందులోని విస్తారమును స్ఫురించునట్లు “పరపుల్లకలాపకలాపి జాలమున్” అని లకారద్విత్వముతోడి పదమును, దీర్ఘాక్షరములైన పదములును, “స్ఫుటనటనానురూప” అనుచోట నిజముగా నటనానురూప్యము స్ఫుటమగునట్లు టవర్గసమీకములగు పదముల యర్యసమీకసమావేశమును, వికటత్వమని గ్రహించునది. వికటత్వమనగా పదములాడునట్లు తోచుటకు మాత్రమే కారణమునకొనరాదు. వాచ్యమగుటను స్ఫురించునట్లు అవికూడ నొయ్యారము కల్రియుండుటయని భావము. శబ్దము వినిబడినవెంటనే వాచ్యములీల లర్థనిరపేక్షముగా స్ఫురించుటయని పగ్గవసానము. ఇట్లుగాక “నృత్యలీలాసాగరకత్వము మాత్రమే వికటత్వము” అనుచో “లీలాయ మానత్వమిత్తర్థః” అని వామనుడు వికటత్వమునకు సామాన్యరూపమున నిష్కర్ష చేయుటకుదురదు. అదియునుగాక నట్టివికటత్వము వామనుడు వైద్యరీతి కుదాహరించిన “గాహంతాం అనుష్టోకముః లేమా లేదు. కాగా మొదలు “పనములాడుచున్నట్లు

స్ఫుట నటనానురూప పరిపుల్లకలాపకలాపి జాలముఁ ।
కటకచరత్కరేణు కరకంపితసాలము శీతశైలముఁ ॥

మనుచరిత్రము.

విపర్యయమున కుదాహరణము :—

“అటజనికాంచె భూమిసురుడాకనమంటు శిరస్పరిజ్జురీ ।
పటలముహుర్లుహుర్లుత దవారితవీచిమృదంగనిస్వన ।
స్ఫుటరమణానురూప పరిమూర్చిత బిర్లమయూరజాలముఁ ।
.....” ॥

అనినచో బై సొగసులు స్ఫురింపవుకావున నటవికటత్వము లేదని విర్ణయింపదగును.

అర్థవ్యక్తికి హేతువగుట అర్థవ్యక్తి. ౨౩ సూ.

ఏకూర్పు విన్నవెంటనే యర్థము స్పష్టముగా దెలియవచ్చునో దాన నర్థవ్యక్తి గుణమున్నదని తెలియవలయును. ఆగుణము లేదేని యటనర్థమంత శీఘ్రముగా స్ఫురింపదు.

ఉదాహరణము :—

ఏరికి బుద్ధిబలమ్ములు ।
గారణములుగావు సూవెకలరె ధరిత్రిఁ ।
నేరిచి బ్రీతికినవారలు ।
నేరక చెడ్డటివారు నీరజనేత్రా ॥

స్ఫురింపజేయుగుణము. అనిచెప్పి ఆపిదప “లీలాయమానత్వము” అనగా నొయ్యారము గుల్కుచుండుటయని యన్నితీరులకు సరిపడునట్లుగా జెప్పియుండుటవలనబైన “అంబ రచుంబీ” త్యాదులు వికటత్వమున కుదాహరణములుగా నిరూపింపబడుట యుక్తమే యగును. “నృత్యలీలాయమానత్వమే వికటత్వము” అనే “ఇనుపకచ్చుడాల” వారుంటే వారు చివరజూపించిన “స్ఫుటనటనానురూప” అనేదానితో “అస్ఫులిత బ్రహ్మ చర్యమును” కాపాడుకొనవలసినదని మాప్రార్థన.

ఉష్ణో వి చాలయైర్ముచగాను సులభముగాను దొరకును.

ఉష్ణోలిత్యము కాంతి. ౨౪ సూ.

బంధముజ్వలముగా స్ఫురించుట కాంతియుండిననే సంభవించును. అది లేదేని పురాణములచాయ తోచును.

ఉదాహరణము :-

* నరకాసుర ప్రాణనాకోత్తరణకేళి ।

రణకేళివలకేళి రమణజూపె ।

*నరకాసురప్రాణ... ఇచట ననుప్రాసాని కృతమగు సుజ్వలత్వమీ పదబంధ మన స్పష్టమగుచు నేయున్నది. రెండవదాన నిట్టి దేమియు లేక చీవయింటిదీపమువలె నెలనెలపోవుచుండుటయు బ్రముఖవేద్యమే.

ఇచట తిష్ఠేంద్రభూపాలుడు కాంతిహేతువులని కొన్నిటిని జూపియున్నాడు. 'పత్రము' అనవలసినచోట 'కిసలయము' అనుట, 'జలధియందు' అనుచోట 'అధి జలధి' యనుట 'రాజ్ఞి' యనుటకు బదులు 'రాజని' యనుట 'కమలమువలె' అన దలచినయెడ 'కమలాచరణము' అనుటయు నింకను నిటువంటివేయగు కొన్నింటిని కాంతిహేతువులుగా నిరూపించెను. కాని యిది సరిగాతోచలేదు. ఏమనగా; ఇందులో గొన్ని కాంతిహేతువులుకావు. కొన్ని ప్రకృతమగు (శబ్దగుణమగు) కాంతి హేతువులుకావు 'పత్రము' అనుచోట 'కిసలయము' అనుటవలన గాంతి గలుగునని కదా వ్యాఖ్యాతయశము. అయితే 'నల్లినీపత్రశయనం' అనుచోట 'నల్లినీ కిసలయశయనం' అంటే అసలు కాంతిమాట యట్లుండనిచ్చి యసలర్థస్ఫూర్తియైనను యున్నదా? ఇట్లే 'వటపత్రశయను' అనవలసినదానికి 'వట కిసలయశయనుడు' అనుటగూడ నెఱుగవలసినదని, మఱియు 'రాజ్ఞి' యనుచోట 'రాజని' యన్నంత మాత్రమున గాంతి యెట్లొప్పును? మాకెఱుకరా లేదు. ఇట్లే 'నామ్ని' యనవలసిన చోట 'నామని' యనినను, వేమ్ని అనుటకు బదులు 'వేమని' యనినను గాంతి వచ్చునా? అట్లు కాంతియేర్పడుటకు గారణమేమైన నున్నదా? అదికాదు 'రాజని భోజనితాంతం యాజని సకలకతాజనిగృహీతీ'. అనుచోట 'రాజ్ఞి' అనుటకన్న 'రాజని' అనుటవలన సందము స్ఫురింపలేదా? అనియొక ప్రశ్నకిదిసమాధానము. అందుము స్ఫురించుచున్న మాట నిజమేకాని యిది యెందువల్ల? అని మాప్రశ్న.

గంసదానవశిరః కమలకర్తృనమేలు

తనమేలుచేయి పెద్దలకు నొసగె

జాణూరముష్టి క్షజితకీలాలంబు

నాలంబులోనెల్ల నలపు వఱపె

‘రాజని, భోజని యాజని, తాజని,’ అనే చోటలందొకటేమోస్తరు అక్షరములు చెవికి వినబడుటవలన గలిగెడు సాంఘికమునకీ పదములుండట నిమిత్తముకదా? అని యేవిశేషమందురా? ‘రాజ్ఞియాజ్ఞికవిజ్ఞాతే సంపజ్ఞియాజ్ఞికాజ్ఞయా’ అనుచోట నూతనము సమానాక్షర ప్రతిలేదా? సాంఘికములేదా? ఇప్పుడు ‘రాజ్ఞి’ యను దానికి మాత్రము కాంతిహేతుత్వము లేదనుట కవకాశమేది? అనియునుగాక నీ విధముగా సాంఘికము నంతయు ననుగమ మొనరించి యంతటను సరిపడునట్లు చెప్పు వలయునుగాని యేపదమున కాపదమే చెప్పిన చెప్పవలసినయట్లు చెప్పుటయగునా? అది యెచ్చట నున్నదని యందురా? ‘అధిజలధి’ అను పదము వెంటనే చెప్పినారు కదా! అచట నిట్టిదేకదా కాంతిహేతుత్వము. అని పదప్రాధిమ్యమైనదా? ఇకనది బంధగుణమగుటెట్లు? ఇట్లే ‘కమలమువలె’ అనుటకు ‘కమలాచరణం’ అనునది కూడ సర్వప్రాధిమ్య (అర్థగుణమగు నోజస్సు) యగునేకాని పదప్రాధిమ్యమెట్లుగును? ‘రావయ్యా’ యనుటకు ‘దయచేయండి’ అని ఇక్కడ గూర్చొండి’ అనుటకు ‘దీన్ని అలంకరించండి, యనియనుట యర్థప్రాధిమ్యమగునేకాని శబ్దప్రాధిమ్యమగునా? కావను విషయము ‘అపయదీక్షితులు’ వ్రాసిన కువలయానందమున బర్యాయోక్త ప్రకరణమున నెఱుగనగును. ఒక విశేషము. ఒక వాక్యార్థమట్లు ప్రాథమ్యముగా నున్నచో నలంకారమగును. పదార్థమట్లుండినచో గుణమగును. ఏమైనను నిదియంతయు సర్వగత విశేషముకాని శబ్దగత విశేషము కాదుగదా! ఇది శబ్దగుణమైన కాంతినెట్లు సంపాదించగలుగు. మఱియు నీనాలుగు పదములను కాంతిహేతువులుగా మన దుంగీకరించినను నాహేతుత్వమొక్కొక పదమున మాత్రమేయుండునుగాని పదబంధ నిష్కమగుటయెట్లు? అనేక పదములకూర్పులో రావలసిన యుజ్జ్వలత్వ మేయొక్క పదమువలననో యెట్లురాగలదు? ఇటువంటివి చాల పదములు కూర్చినచో నాకూర్పు న కుజ్జ్వలత్వము వచ్చుననెదరా? ఈపదములన్నియు నొక కూర్పులో గూర్చినను నుజ్జ్వలత్వము రాబోదు. ‘కమలాయతేఽధిజలధిస్సరితే రాజనికినలయరుచియుక్తే’ ఇచట క్లేషమస్థూత్యములు కనబడుచున్నను బంధములో చమత్కారము లేనందున కాంతిమాత్రము కనుబడుటలేదు. ఇంక వామనుడు చూపిన కాంతుద్దాహరణము లో వ్యాఖ్యాత చెప్పిన కాంతిహేతువులలో నొక్కపదమైన నున్నదా? “కురంగీ నేత్రాలీన బకితవనాలీపరిసరః” అనికదా వామనుని యుదాహరణము. ఇచట ‘పత్రము’ అనుధానికి ‘కిలయియు’ అనుమోస్తరు పదమేమైననున్నదా? ‘కురంగీ

మృత్యుమరణములను మోక్షమును పొందెను

నామక దేవతలను పూజించెను

విద్యను నేర్చుకొని పండితునియై

విద్యను నేర్చుకొని పండితునియై

విద్యను నేర్చుకొని పండితునియై

మృత్యుమరణములను మోక్షమును పొందెను
నామక దేవతలను పూజించెను
విద్యను నేర్చుకొని పండితునియై
విద్యను నేర్చుకొని పండితునియై
విద్యను నేర్చుకొని పండితునియై

ఇక నతనికభిమతమైన వేద విచారితము. వాటిని కనుగొనుటకు 'ఇంగితేష నిమిషేన' యని మహాభాష్య కారుడన్నట్లు ఆతని యుదాహరణ పద్యములవలననే గ్రహింపవలయును. అచట 'నేత్రాల్' అనువానికి వెంటనే 'వనాల్' యను పదము ను గూర్చుటవలన మనకీ చరణ మెప్పుడు జ్వలముగా గన్నడుచున్నది. కురంగీనేత్రాల్ని బకిత మహారామనివయో' అనిన వెనుకటి సాగను గన్నట్లుచున్నదా? కావుననిచటి సాగనునకు కారణ మక్షరసామ్య శ్రుతియేయని స్పష్టము. "గాహంతాం..." అను వైదర్భీరీత్యవాహరణములో గాంతి యెంటునున్నదో యెంటులున్నదో కొంచెము విచారించిన నాయాక్షరసామ్య శ్రుతియందే యని తోచును. ఇంకొకసంగతి యప్రస్తుతమైనను చెప్పబడుచున్నది. తిప్పేంద్రుడు వ్రాసిన కాంతికారణము లొక్కటైన వైయుదాహరణముననున్న వేమో విచారింపుడు. తేనెందునే యితడాల్లోక వ్యాఖ్యలో "పదానామజ్వలత్వాత్కాంతిః" అని దాడెను. ఇతడు తానన్న రకముల పదములను నిరూపించి కాంతినిరూపించలేదు. లఘునిరూపణమభిమతమందురా? కదమగుణములపరిస్తాపమందువాటివాటిప్రత్యేకస్వరూపమును వివరించెనే. ఇంక "పదము లుజ్వలములుగాన కాంతి" యని యీతడువ్రాసెను. ఈకాంతి "బంధమునకు కాంతి సూత్రమున నామనుడు వివరించుటచే పదముల యుజ్వలత్వము కాంతి యనక బంధపుటుజ్వలత్వమే కాంతియనదగును. ఓజః కాంతులుండవని పాంచాలీరీతి కుదాహరణముగా నిచ్చిన "గ్రామేస్మిన్ పక్షికాయపాంధ పసతిరైవాభ్యున్నానీయతే రాత్రావత్ర విహరమండపతలేపాంధః పసుస్తోయువా | తేనోత్థాయభలేనగర్జతి ఘనో స్మృత్యాప్రియాంతతృప్తిం యేనాన్య్యాపికరంకదండపతనాశ్చక్రీజనస్త్రిష్టతి ||" అను పద్యములో పదములయందక్షరసామ్యమున్నను "గాహంతాం..." అను దానియందు

పారవే సప్త తమకెంత బంటియనుట ॥ ఉత్తరహరివంశము. ౪-౨
విసర్జయమున కుదాహరణము :-

అహా కావ్యముమేలుమేలనమి యన్మాయంబువోళారదా
ద్రోహంబేటికి గట్టుకోననుచు సంతోషించునట్లుండు న
య్యాహాదుల్ విని సత్కవింద్రుడితరుండొచ్చెంబిషేక్షించు సం
దేహించుందన సొమ్మువోయినగతిం దీనత్వముంబొందుచు ॥

ప్రంభాత్పాదకే.

ఇట్టి కాంతి కూన్యమగు పదబంధము వెదుకనక్కర లేకుండగనే
యొక్కవగా దొఱకును. మచ్చునకొకపద్యము నుదాహరింతుము.

* జ్యాఘౌషం బతిభీషణం బయి దిశాచక్రంబునిండ ॥ శర
వ్యాఘాతంబున శాత్రవుండు వికలస్వాంతుండుగా నారద

వలె తగిన శ్రుతిలో మేళింపుకాలేదు. “రాత్రావత్ర” అనుచోట లిలగానున్నను
“రాత్రా” అను దీర్ఘమువలన నదియు చెడినది. వారు కాంతిహేతువుని చెప్పిన
వానిలో నొకటి యీపద్యమున దృతీయ పాదములోనున్నది. “యువకుడాత్మహత్య
యొనరించుకొనెను.” అనుటకు “స్మృత్వాక్షియాం తత్కృతం యేనాద్యాపికరం
కదండపతనాశంకీజనస్త్యతి” అనెను “కవలమువలె” యనుటకు “కమలాచరణము”
అనుట కాంతికారణమనిగదా వారియాశయము. ఇపుడట్టి కాంతిహేతువు వైపద్యమున
నున్నది కావున నది పాంచాలీరీతి కుదాహరణము కాక పోవలసివచ్చును. ఇట్టి నిరూ
పణమంతయు గమనించినచో వామనుని యభిప్రాయమిట్లు స్పష్టమగును. “పద్యము
చదువునపుడు కూర్పులో జక్కని ముక్తాయంపు స్ఫురించునట్లుండుట కాంతియని.
అది యొక పదములో నుండునదికాదు. మొత్తపు కూర్పులో నాసాగ నేర్పడును.
స్త్రీ శరీరమున నవయవ సంస్థానములో నొకదాని కొకటి యవయవములు సరిపడిన
గాని కాంతి యెట్లేగ్నడదో యట్లే ప్రకృత కావ్య ప్రసంగమున గూడ బదముల
కూర్పులో నొక పదమునకు మఱియొక పదము సరిపడియుండిన నే యజ్జ్వలత్వమేర్ప
డును.” అని వామనుని అభిప్రాయము. దీని ననుసరించియే కాంతుదాహరణము
లన్నియు నీగ్రంథమున సరిపెట్టుకొనవలయుట మనధర్మము. ఈకాంతి యనుప్రాసచే
గతార్థముకాదు. రెండక్షరములు దగరగానుండి యావృత్తి యేర్పడిన ననుప్రాసము,
సమానములగు నచ్చులు తగినచోట శ్రుతములైన నేర్పడునది కాంతియనియు నెఱుంగు
టచే గతార్థ లేదని తెలియును.

* ఇందు ఓజస్సు ప్రసాదము కొంత కొంత క్లేషకూడ యున్నది కాని కాంతి
మాత్రము కన్పడుటలేదు.

దైహపాత్రిముగా నిర్వర్ణభజాసంరంభతః పాద్రే
భావైరాకృతియేన చూపేద గదంకం జూడుదీయేర్పదః ॥

భారతము-ఉద్యోగపర్వము.

తెలియదగియుండుటవలన నివి లేనివికావు ౨౫ సూ.

ఈగుణములు సహృదయుల కందితినీ తెలియవచ్చుట వలన నివి లేవనుటకు పీటలేదు. “తెలియవచ్చుగాక; అది భ్రాంతి కాగూడదా?” అను నాకంకకు సమాధానము జెప్పుచున్నాడు.

నిష్క్రంపమగుటవలన నివిపొరబాటుకావు ౨౬ సూ.

ఈగుణముల విషయమున ప్రయత్నమబాధితము కావున నీ గుణములు పొరబాటున ననుకొనునని కావని తెలియదగును.

అంతటను కన్పట్టుకావున బాధర్మములుకావు ౨౭ సూ.

ఇవి చదువుటవలననే నేర్పడునేని చదివెడు నన్నిచోట్లను గూడ నవిశేషముగా నివి కన్పడి తీరవలయును. అట్లు కన్పడుట లేదు కదా : ఆయా గ్రంథభాగముల జదువునపుడేవైన వి శే ష ము ల

♦ ఈగుణముల...—ఈగుణముల విపర్యయము లేదోషముల స్వరూపమో విచారించుట యిక చేయవలసినపని. ఈసందర్భమున తిప్పేంద్ర భూపాలుడు వ్రాసిన దేమో మొదట పరిశీలింతుము. ఆర్థవ్యక్తిఃపద వ్యాఖ్యానమున నిట్లు వ్రాసెను. “ఆర్థవ్యక్తి విపర్యయము—అసాధువు, అప్రతీతము, అనర్థకము, అన్యార్థము, నేయార్థము, గూఢార్థము, యతిభ్రష్టము, క్లిప్తము, సంద్విగ్ధము, అయ్యకము. శబ్దము అసాధువు కాగానే సామాన్యముగ నర్థము స్ఫురించదు. ఎక్కడవైన నొకచోట నర్థ మున్నాక గల్గినను ‘అసాధునిమానేన వాచకః కై శ్చిదివ్యతే’ (అసాధుశబ్దము సాధుశబ్దమును స్మృతికి దెచ్చి దానిద్వారమున నర్థము జెప్పును.) అని ప్రామాణికుల నెదరు గనుక నచటగూడ సాధుశబ్దమే వాచకంబుకాని యసాధుశబ్దంబుగాదు. ఒకప్పుడై నను వెంటనే యర్థప్రతీతిగలుగక కొంతయాలస్యము కలుగుటవలన వెంటనే యర్థప్రతీతికి గారణమగు నర్థవ్యక్తి కిది విపర్యయము. ఇక పాదపూరణార్థమే యవ్యయముల ప్రయోగములుగూడ నిదియేల ప్రయోగింపబడెనని సంశయముగలిగి వెంటనే యర్థము స్ఫురింపకుండను గావున నదియు నర్థవ్యక్తికి విపర్యయమే. ఇట్లే యతి భ్రష్టమున గూడ నర్థస్వప్రత బాడగును కావున నదియు నిట్టిదే. ఇట్లే యితర దోషముల విషయముగూడ గ్రహించునది.” అని వ్రాసెను. కాని యిదియంతయు చాల విరుద్ధముగా నున్నది. ఏమనగా; శబ్దమసాధువై నంతమత్రమున నర్థము స్ఫురింపదా?

ననుసరించి యందము స్ఫురించునందురా? ఆవిశేషములు గుణములే కావున విశేషములు గ్రంథభాగమున నంగీకరించుట యనగా నటగుణముల నంగీకరించుటయే.

స్ఫురింపజేసి యసాధుత్వ మెట్లు చెప్పగలము. మనకు దెలియని భాషలోని యేదైన నొక పదమునకర్థము మన మెఱుగకున్న నాపదమసాధువనెడమా? అర్థము తెలిసినచో నాయర్థమున నిది యిట్లుండవలయును. ఇట్లుగూడదు. అని వ్యాకరణప్రకారము సాధుత్వాసాధుత్వముల నిర్ణయింతుము. అంతియకాని యర్థము తెలియక యేపదమును అసాధువనజాలము. వామనాచార్యనిదృష్టాంతము జూచిననుమనకీ విషయముతప్పని తెలియును. “అన్యకారక వైయర్థ్యం” అనియీతని యుద్దాహరణము. అచట అన్యకారక పదమునకు అర్థము తెలియకుండినచో ఈయన్యపదము అపవ్యక్తతృతీయాస్థమని నిర్ణయించుటెట్లు? అదియండినగదా దుష్కృతా లేదని యసాధువనుటకవకాశము. కావున నసాధులైనంత మాత్రమున సర్వస్వక్తికలుగదనుట యుక్తముగాదు. ఇక పాదపూరణార్థమై ప్రయోగించిన దాని విషయములోగూడ సర్థము తెలిసిననే ప్రకృతములో దాని యాసర్థ్యము స్పష్టపడును. ఇచట సర్థసంశయమేది? మొదట నన్ని పదముల యర్థమును తెలిసికొని నపుడు ఆసర్థకము సర్థముగూడ తెలియునుగదా. మఱియు సర్థము తెలిసిననే దీనినిటనేల ప్రయోగించెను? దీనివలని యుద్దాహరణమైన నున్నదా? లేదా? అను సంశయముగలుగును. పైజెప్పినసంశయ హేతుత్వమే యిచటి దోషత్వమునకు గారణమనియెడరా? ఏశ్లోకమునైనను విశేషములు, వాక్యార్థము, అంతయు పునః పునర్విచారణమైన పిదపనే సాధారణముగ నిర్ణీతమగుచుండును. అచట గూడ మొదట సంశయము తప్పనే తప్పదు. “ఇచట నీపదమున కేమి ప్రయోజనము? ఏదైన విశేషమున్నదా? ఇది యెట్లు సమన్వికమగున?”ని యీ తీరుగ సంశయము లచటగూడతప్పవు. ఇట్లు వాక్యములన్ని యుపసర్థస్వక్తి వివరణములై దోషములగుట తటస్థించును.

“మాయభిప్రాయమదికాదు. మొదట సంశయము గల్గినను చివరకన్నియు దీర్చబడి విశేషము వాక్యార్థము నిర్ణీతమగును కావున నావాక్యములు దోషములు కావు. ప్రకృతమున బాద పూరణార్థకమగు పదము విషయములో జీవరకుగూడ నే విధమగు సార్థ్యమును రాక వెనుకటి సంశయము సరిగా తీరదు కావున నది దోషమే యగును” అని సమాధానము సరికాదు. ఏమనగా; అప్పుడు మీ మొదటి సిద్ధాంతమే పోవును. “అర్థసంశయకము గనుక సర్వస్వక్తికి వివరణము” అని మొదటి సిద్ధాంతము. ఇపుడర్థనిశ్చయకము కాదు కావున సర్వస్వక్తికి వివరణము అని చెప్పుచున్నారు. ఇట్లు చెప్పుట ప్రథమసిద్ధాంతమును త్యజించునటులేగదా! అర్థనిశ్చయకముకాలేదనగా సర్థసంశయకమనియే పర్యవసన్నాస్థమనచో నపుడేది సందిగ్ధమను దోషములోనంతర్భవించునుగావునవేటదోషముగాదీనిని నిరూపించుటయుక్తియుక్తము

కాబోదు. మహాయుద్ధంకిరించినను మీయధేమతము నెరవేరదు. ఈపాదపూరణార్థములలోగూడ చిహ్నకలెత్తయి మేర్పడును. 'ఇవిపాదపూరణమునకే యేర్పడినవి. వేతొ ప్రయోజనమువీరికిలేదు' అని యచటగూడ చిహ్నకనిశ్చితమగును. కావున నేగదా వీని ననర్థకములనునది. ఇట్టిస్థితిలో నిచటఅర్థసంశయములేదుకావుననికూడమీరునుడివివటి యర్థవృత్తి ప్రతిబంధకత్వము (అర్థసంశయకత్వ రూపమైనది) కలవికాబోవు. అప్పుడు వీనికి దోషత్వమును రాబోదు. కావున ననర్థకములు కూడ సర్థవృత్తి విపర్యయ స్వరూపములు కావని స్పష్టము.

ఇక యతిభ్రంశవిషయము విచారితము "వీతస్యాం రాజతీసుమనసాం దామ కంతావలంబి" అను యతిద్రష్టాదాహరణములో సర్థస్సూతికామైన బ్రతిబంధక మున్నదా? 'రాజతీ' యనునది యతిభ్రంశము కలదైనను సర్థము స్ఫురించకపోవుట లేదు. యతిభ్రంశ దోషమున్నచో నెల యతి నెందుకు స్వీకరించిరో యాప్రయోజనము పోవును. అంతేకాని యర్థవృత్తికి ప్రతిబంధము రాబోదు. పద్యమునడక కుంటుపడకుండ జక్కగా సాగుటకై యతి ప్రారంభించబడినది. అట్లు సాగుటవలన సౌకుమార్య ప్రసాదమధుర్యము (శబ్దగుణములు) లుండుట కవకాశమేర్పడును. ఇంతియగాక పద్యము సాఫీగా సాగుటలో శ్రుతిపేయమైన యొక యందముగూడ స్ఫురించును. అందుకై యీయతి ప్రారంభమైనది. ఈయతిచెడిన నట్టి సౌందర్యము పోవును. సౌకుమార్యమాధుర్య ప్రసాదముల కవకాశము లొలుగును. కాని అర్థవృత్తి కేమాత్రమును నడ్డురాదు. కావున సౌకుమార్యాది విపర్యయమే యిందు మించుగా యతిభ్రంశమగుట కవకాశమున్నది. ఇందు మించుగా ననుట యేలనవ; సౌకుమార్యమాధుర్య ప్రసాదముల భంగము సర్వత్ర యతిభ్రంశముగాదు. అనగా; యతిభ్రంశమగునపుడు సౌకుమార్యాదుల భంగముండునని భావము.

ఇకనసాధువు విషయము :—ఇది అర్థవైమల్యమును ప్రసాదము విపర్యయము. అసాధుపదములవలన సర్థము తెలియను; కాని యది విమలముగానుండుదు. అపదమా యర్థమునకు ప్రయోజకము కాకపోవుటయే యందుకు గారణము. కావున బ్రయోజకమాత్ర పరిగ్రహణమును సర్థవైమల్యమునకు భంగమేర్పడును. అనర్థకముకూడ యీగుణమునకు విపర్యయమే. ఏమనగా ననర్థములుండినచో బ్రయోజకమాత్ర పరిగ్రహము సంభవింపదుగదా; అప్రయోజకములగు పాదపూరకములుగూడ నుండును. కావున బ్రయోజకమాత్ర పరిగ్రహమును సర్థవైమల్య గుణమునకు విపర్యయమేర్పడును.

ఇకమిగిలినవి—అప్రతీతము, అన్యార్థము, నేయార్థము, గూఢార్థము, క్లిష్టము, సందిగ్ధము, ఇవియన్నియు సర్థవృత్తి విపర్యయములే. విసంధిలోమూడవరకము కష్టము శ్రుతి విరసమైన కష్టము, ఒక్కొక్కప్పుడు యతిభ్రష్టమున్ను సౌకుమార్య గుణమునకు విపర్యయములగును. కష్టశబ్దభిన్నపుత్ర ములుగూడ సౌకుమార్యవిపర్యయస్వరూపములే. ఇప్పటి కీ నిరూపణవలన మిగిలినవాని విషయము సుజ్ఞేయమని మాత్రలంపు.

తృతీయాధికరణమున ప్రథమాధ్యాయము ముగిసినది.

మూడవ యధికరణము

రెండవ యధ్యాయము

ఇదివరకధ్యాయములో శబ్దగుణములను వివేచించుటయైనది. ఈయధ్యాయమున నర్థగుణముల వివేచించుచున్నాడు.

అవియే యర్థగుణములు. ౧ సూ.

వెనుకటి యధ్యాయములో నిరూపించిన యోజన్యు మొదలుకొని కాంతివరకున్నవే యర్థగుణములున్ను “మరి శబ్దగుణములే యర్థగుణములగుచో నిట్లు విభజించుట యేల?” యని యా శంకరాగా వాచ్య వాచకముల (అర్థములు, శబ్దములు) మూలమున వానికి భేదమును జూపుచున్నాడు.

అర్థము పౌ్రిధి యోజన్యు ౨ సూ.

వాచ్యమగు నర్థము పౌ్రిధముగానుండుట యోజన్యు.

పదము నర్థానవాక్యము పలుకుటయును
వాక్య మర్థానబదమును పలుకుటయును
వ్యాసమును సమాసమ్మనునట్లై సాఖి
ప్రాయతయునని ప్రౌఢిమ పంచవిధము॥

పదార్థమున వాక్యమునుడువుట యెట్లనగా;

అత్రిమునికంటి పసిబిడ్డడాకసమున
నుడుగణము లాడకాడకు నొడ్డగిలిన
బాలభానుండు నలుగడ బర్వమేటి
వెండిగుండన నుదయించె వేగుజుక్క॥

పద్యము విజయము-ఘణిధమమాధవుడు

ఇచట “చంద్రుడు” అను నొకపదమున జెప్పదగునర్థము గీతి ప్రథమచరణమున గల వాక్యముచే జెప్పబడినది. ఇచట వాక్యమనగా

పదకమూహమని మాయభిప్రాయము. ఈ తీరుననే యితరమునుగూడ గ్రహించునది. ఎట్లనగా;

మునుసారభ్యము నివృట్టిగ మనోమోదంబునందేటు ల
ల్లనయోలిన్ వెడలంగరేకులు సముల్లాసంబునంబింక మే
క్కనయందెక్కును గ్రద్దెపొంచెడలిపికంగేసరంబుల్ గడల్
కానదోస్తోమపుచ్చి పేరెలమిచొచ్చుంజెందెనంభోఽముల్ ॥

పద్మవికాసమను పదార్థమీ పద్యరూపము నొందినది.

* ఈపద్యతియే “శతపత్రంబుల మిత్రుని” యను చోట నున్నది గదా! అది దుష్టమనుట యుపపన్నమగునా? యని యా శంకింపవలదు. కావ్యమునకు సొగసు కల్గించుటకదా గుణముల సామాన్యలక్షణము. అది యచటలేదు కావున నీపద్యతినే యచట దోషమనవలసినవచ్చినది.

వాక్యము నర్థమున బదమును నుడువుట యెట్లనగా:—

“దివ్యకాదీమే మనుజుల తెఱవకాని” అని చెప్పవలయుచోట “నిద్రించుచున్నది” అనుట లేక “తెప్పవాల్చుచున్నది” అనుట.

వ్యాసమున కుదాహరణము:—

• అరయగదుఃఖమంచు సుఖమంచును నేర్పడియున్నదేది? యు
ర్వరసుఖదుఃఖపున్వృత్తికరంబు ఘటిల్లు వివేకహీనతన్
బరమమగు మహాపురుషభావ మనిర్వచనీయమేది మే
దురసుఖము సుఖంబుగను దుఃఖముదుఃఖముగాగణింపదో॥

చండకాశికము-౪ అంకము.

* ఈపద్యతియే—అసగా ‘ఓకుక్కా’ యని యొకపదమున జెప్పవలసిన యర్థమే “శతపత్రంబుల మిత్రుని” యను నొక కందపద్యమున ననగా వాక్యమున విస్తరింపబడినది గదా! ఇట్టి యొడ నిది ప్రౌఢియను గుణము కానలయునుగాని క్లిష్టమును దోషమెట్లయినది అనిత్రుత్వ.

♦ అరయగ:—“తేలివితక్కువ సుఖదుఃఖముల నేర్పరచునుగాని యవి వ్యవస్థితములు గావు. మహానుభావులు వానిని గణింపరు” అను వ్యాకర్థవిట్లువిస్తరింపబడినది.

* నాదిభ్రాంతి నివృత్తమౌ నకుమయవృత్తంబయాదించుదినన్
బ్రాదురూపము పంచధాజగము తత్త్వంచత్వమబ్రంబొకొ
యాదోరాశితరంగ భంగవలన వ్యాపారమౌ సంస్కృతిన్
భేదంభేది వియోగయోగములకు భేదంబుమోహాత్తమే.

చండకాశికము - 21 అంకము.

సంకోచవిధియెట్లనిన :-

* శంతనుపిమ్మట సత్యవతీచేవి
యనుమతితోడ చిత్రాంగదునకు
సామ్రాజ్యపట్టంబు సమ్మతిగట్టితి
నల్పకాలంబున నతడుదీతె
దత్పరోక్షవస్థదదనుసంభవుని వి
చిత్ర వీర్యుని రాజుసేసి పెండ్లి
సేయంగదివిరి కాశీపతికూతులు
కన్యలుమువ్వరు గలుగుటయును
నాతడర్థిదదీయ స్వయంవరమున
కఖిలనృపతుల బిలిపించెననియునెఱిగి
తల్లికెఱిగించి యొంటిమై తత్పురమున
కాయితంబయిపోయితి నరదమెక్కి.

ఉద్యోగ పద్యము - ౪ అశ్వాసము ౨౪౩ ప||

సాఖిప్రాయత్న మెట్లనగా;

“యువక శ్రేష్ఠుడు చంద్రగుప్తజుడు చంద్రోద్యోతుడీజు భా
గ్యవిధిశ్రీయుతులశ్రయింపదగియెసార్థక్యమొందెశ్రమల్”

* నాదిభ్రాంతిని:- నాదిభ్రాంతి = అనాదియైన మాయచేత, “మాయావశమైన
పంచభూతాత్మకజగత్తున సంయోగవియోగములసత్యములు” (అశాశ్వతములు) నను
నొకవాక్యము సర్థమిట్లు విస్తరింపబడినవి:

♦ శంతనుపిమ్మట:- ఇందుప్రథమ చరణము మొదలుకొని పద్యంతమువఱకు
సంకోచవిధిని గొప్పింపవలయును.

* సాఖిప్రాయత్నము:- దీనికి వివర్యయము, వ్యర్థము, అపుష్టార్థమును.

అంధ్ర శాస్త్రాలంకార సూత్రవృత్తి

ఇందు “జీవములు శ్రయింపదగియె” అనునది వసుబంధుని సాచిస్తమసువక్షేపించును గావున సాధిప్రాయము. ఈన్యాయముచే జకవిధ్వంసి జటాసురాంతకు హిడింబప్రాణపారిష్క్వక్తి చకవిద్యులన కేళిలోలు సమరోత్సాహైకశీల ప్రవర్తకు నాగాయుత సామ్యక్తిత్వ బలోదగ్రుంబ్రతివ్యూహాదా హకు భీముంగొనివచ్చు భర్తజుడు బాహోబోపము జూపగ.

ఉత్తరగళము-౨ ఆ|| ౧౩౨ ప||

ఇందు “జకవిధ్వంసి” మొదలగు పదములును,
 “అతులనభాంతర స్థితబుధావళికెల్ల జొహారువీరరా
 హుతులకుమేర్పొహారు సతతోజ్జ్వల విక్రమసార్వభౌమ సం
 తతికిజొహారు వైభవహితాన పురందరుడైనయట్టి భూ
 పతికిజొహారు మానసరిపాల జొహారు ప్రధానశేఖరా.”

భృంగపంకము.

ఇందు “మానసరిపాల” యను పదమును వివరించినట్లయినది.

* అర్థవైమల్యము ప్రసాదము ౩ సూ.

అర్థవైమల్యమనగా నర్థమునుబోధించుట కుపయోగించునట్టి వేయగు పదములను గ్రహించుట.

ఉదాహరణము :-

“వలదు బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య కూద్ర
 జాతులాత్మకులోచితాచార పథము
 నడవనాహంసడిభకులే నాటనేది
 నడపిరదిచెల్లుగాక వర్ణములకెల్ల.”

ఉత్తరహరివంశము ౪ ఆ|| ౧౦౩ ప||

విపర్యయమున కుదాహరణము:-

“విమలమణికొంచి పదమురు రమణి నాదు
 కరము కరముపచరించును గాకయివుడు.”

---

* ప్రసాదము :- దీనికి విపర్యయము, అపుష్టార్థము, అనర్థకమును.

◆సీతోరాత్రి గలసిన రాణిమర్యాద గాపాడుట నీచేతిలోనున్నదని యిటనభిప్రాయము ఇట విశేష మెరుగ గోరువారుమా “అంధ్రధ్వన్యలోకమును” చూడవలెను.

ఇవట “కాంచీపదము” అనుటవలననే నితంజము గుర్తింపబడును గదా? ఇక “విమలమణి” యను విశేషణము ప్రయోజక మగు పెట్టు?

లేక

“యాదోరాళి తరంగభంగవలన వ్యాపారమౌ సంస్కృతిః”

చందకౌకికము ౫ అం

“యాదోరాళి తరంగభంగ వ్యాపారము” అనినంతనే కావల సినయర్థము లభించుచుండగా “వలన” యనునది యప్రయోజకము.

ఘటనశ్లేషము ౪ సూ.

ఘటనయనగా క్రమమును, కౌటిల్యమును, అనుల్బణముగా యుక్తితోగూర్చుట. ఇదిశ్లేషము.

ఉదాహరణము:—

“ఒకచెలినొక్కచే వెనకనుంచి కనుంగవమూసిపట్టి వే తొకకరమెత్తి కొమ్మనుచు నొక్కతెకుం గనునన్న చేసి న న్నొకపరి ముద్దువెట్టుకొన నొక్కతె వెంటనెవచ్చి మెచ్చె దా నికి జికదేవరాయలొక నేర్పున వంచనసేయకుండునే.

మైనూరు చిక్కదేవరాయలమీది చాటుధార

అవై షమ్యము ౫నమత ౫ సూ.

ప్రారంభించిన యర్థముపద్ధతి మార్పులేకుండుట నమత. ఒక్కొక చోట నాపద్ధతి మారుటయుగలదు.

ఉదాహరణము:—

“అడగ గెంజడల్ దొలకియాడగ జాహ్నువిదిక్కులెల్ల న
ల్లాడగ భూతధాత్రియసియాడగ నాకము నాకసంబునూ

*శ్లేషము:—దీనికి విరుద్ధము లోకదేశకాల విరుద్ధము.

†నమత:—దీనికి విషయము అవై షమ్యపదమునకు మొదటి యర్థముననుసరించి యపకృమమును, రెండవ యర్థముననుసరించి వాక్యగత దోషముగు క్లిష్టమును.

టాకగ ముచ్చగంబు గొనియాడగ నిచ్చుటనివు తాండవం
వాడగ గొరిసికొనరసమాడగ జేరునటా మహానటా",

మహియు,

తళతళమను పతాకలతోడ రమితాంతి
దలతలమనెడు రత్నములతోడ
గనగనసౌజగధికంబైన పొడవుతో,
గనకనమను హేమకాంతితోడ
గలకలబల్కు చిల్కలతోడ, గృహదీర్ఘి
కలగలహంస సంఘములతోడ

ఋషిపరిగతినాడు బద్ధులతోనిజో
పరిపరిగతమేఘ పంక్తితోడ

దములవిహరించు పారావతములతోడ
భృమడిశివ్రాత సుమవితానములతోడ
బ్రమదవనవాసనలచేత బ్రమడిమెసగి
యెనయునీమేడతో బ్రతియెనయగలదె.

మదన సేనము - నందిమల్లయ్య.

ఇందు సీసము మూడవపాదము చివర సగమునను, నాలవ
పాదము చివర సగమునను మొదట నెత్తుకొనిన పద్ధతి మార్పొందినది.
ఇట్లుండిన సరిపడును.

“గృహవాపి గొలకొలమను పుల్గుములతోడ
బైనమదిమదినున్న యంబుదముతోడ.” అని.

ఇదివరకు “తళతళ” యనునది మొదలుకొని సీసము పాదము
లలో మొదటి సగము చివరసగముల మొదట అనుప్రాసమంతయునొకే
యర్థము గలుగునట్లుగా గూర్చబడినది. ఈ రెండుచోట్ల మాత్ర
మాపద్ధతి మారుపొందుట బాగుండలేదు. ఈపాదములలోగూడ పూర్వ
ర్థముల మొదట వెనుకటి పద్ధతి మారలేదు.

లేక,

అర్థము సుగమమగుట యవైషమ్యము.

ఉదాహరణము :—

“ఎవ్వతెవీవు భీతహరిజేక్షణ యొంటిజరించెదోటలే
కివ్వనభూమి బ్రాహ్మణుడనే బ్రవరాఖ్యుడ.....”.

అర్థమున జూపు *సమాధి ౧ సూ.

“మనసు సావధానముగా నుండినచో నర్థమునందు జక్కగా చూపుకల్గును”. అనువిషయ మిదివరలో జెప్పియుంటిమి. ఆ మనస్సావధానతయే సమాధి. ఆ యర్థదర్శనమునకే సమాధి కారణము కావున నిది సమాధియనబడును.

అర్థము స్వాభావికమనియు నితరుల పోలికల నేర్పడినదనియు రెండువిధములు ౭ సూ.

పైసూత్రమున దెల్పుబడిన యర్థము రెండు విధములు. మొదటిది స్వాభావికము; అనగా నితరుల కావ్యముల పోలికల నేమియు గ్రహింప కొక యవధాన స్వభావమాత్రముననే యేర్పడునది. ఇతరుల పోలికల గ్రహించి దాని ననుసరించి రచింపబడినది రెండవది.

మొదటియర్థమునకు ఉదాహరణము :—

దైతేయమదవతీ ధమ్మిల్లములతోడ
విరులనెత్తావికి వీడుకోలు
దనుజశుద్ధాంత కాంతాకటాక్షములతో
కలికికాటుకలకు గానివావి
దానవమానిసీస్తన కుంభములతోడ
పసపుపయ్యెదలకు బాయుతెరపు
దైత్యావరోధన దయితాధరములతో
సౌబగువీడెములకు జుక్కయెదురు

చేసెనుదనుందరీ కరాళిరరాళ

వృంతచలితాంత కుంతలవిలసదీంద్ర

కులవహుటీలలాటికాకుంకుమంబు

పదిలపరుష చక్రంబనీచరమకాదె. ఉత్తరహరివంశము-3 అ|| ౧౪౩ ప||

రెండవయర్థమునకుదాహరణము :-

దైతేయకాంతల తనకునెమ్మోపుల

పీటికాశ్రీలకు పీడుకోలు

వేల్పుటిల్లా-డ్రొక్రొప్పిదపుజన్నులమీది

యలపుజయ్యెదలకు నిలుపునీడ

విశ్వజగత్త్రియీ విజయలక్ష్మీనాథ

బిరుదోత్సవములకు బెండ్లివిందు

పరిపంథివాహినీ పరిచితపరిభవ

ప్రాప్తినంకటముల పాయుత్రోవ

సేసియెయ్యది విలసిల్లు ఉత్రమహిమ

నదిప్రయోగింపనెత్తె యయ్యచ్యుతుండు

విలయసమయ సముద్భూత విపులదహన

దారణస్పర్శనంబు సుదర్శనంబు.

ఓరమాహేశ్వరము-నిశ్శంకుని కొమ్మయ.

మరియు,

మొదటియర్థమునకుదాహరణము :-

“ఈసునబుట్టి దెండమున హెచ్చిన కోపదవానలంబుచే

గాసిలియేడ్చె బ్రాణవిభుకట్టెదురక లలితాంగిపంకజ

శ్రీసఖమైన మోముపయి జేలచెరంగిడి బాలపల్లవ

గ్రాసకషాయకంతకలకంఠ వధూకలకాకలీధ్వనికె.”

పారిజాతాపహరణము-ముక్కుతిమ్మన.

రెండవయర్థమునకుదాహరణము :-

“అజాబిల్లివెలుంగు వెల్లికలదాయన్ లేక రాకానికా

రాజశ్రీసఖమైన మోమున బటాగ్రంబొత్తి యెల్లెత్తియా

రాజీవాననయేద్వై గిన్నరవహూరాశిత్క రాంభోజి కాం
భోజీమేళవిపంచికారవసుధాపూరంబుకోరంబుగాన్”.

వసుచరిత్రము-భట్టమూర్తి.

వ్యక్తమును సూక్ష్మమును ౨ సూ.

పైరెండు విధములగు నర్థములును వ్యక్తమును సూక్ష్మమును నని
రెండు తెలుగులు. అందువ్యక్తమిదివర కుదాహరింపబడినది. ఇక
సూక్ష్మమును వివరించు చున్నాడు.

భావ్యమును వాసనీయమునని సూక్ష్మము ౯ సూ.

సూక్ష్మము భావ్యము వాసనీయమని రెండు విధములు. శీఘ్ర
నిరూపణమే భావన. దానివలన గ్రహింపనగునది భావ్యము. అధికమగు
నేకాగ్రతవాసన. అది బాగుగానున్నగాని గ్రహింపరానిది వాసనీయము.

భావ్యమున కుదాహరణము :-

మొగమును మొగమును ముచ్చడలాడంగ
నగవును నగవును నవ్వియాడ
మోవియు మోవియు ముద్దులుగురియంగ
జూపును జూపును దీవులాడ
నొడలును నొడలును నొక్కటియైయుండ
బులకలుబులకలు గలయబడగ
దొడలును దొడలును దొనరిపెనంగగ
నడుగులు నడుగులు నదిమికొనగ

వరుసదలయంపిజేతులు సరసమాడ
నితరకరములుపై నొప్ప రతులయెడల
సరసశయనించి పరిరంభ సంభ్రమముల
ప్రేతలును దానుసుఖియించె విశ్వవిభుడు.

వాసనీయమున కుదాహరణము :-

“హిమగూరన్ విమళుండి వేడ్కలలరన్ బుత్తెంచునాభాషణో
త్కరము॥ నెచ్చెలితెచ్చియిచ్చుటకు గాంతారత్న మీషించియ
బురమందెన్ గొనియాడెదట్టెవగచె॥ బోద్రోచెదీవించె నా
భరణంబుల్ వివరింపుడాసరనుచై భావోదయస్థానముల్.”

ఉత్తివైచిత్ర్యము *మాధుర్యము ౧౦ సూ.

ఉదాహరణము:—

“చిత్తజుడల్గితాపుమొనజేసిన జేయగనిమ్ముపైధ్వజం
బెత్తిననెత్తనిమ్ము వచియించెద గల్గినమాటగట్టిగా
నత్తరకాయతేక్షణ కటాక్షవిలాస రసప్రవాహముల్
కుత్తుకబంటితామరలకన్ దలమున్నలుగండుమీలకు॥”

విజయవిలాసము.

పరుషతలేమి ,సౌకుమార్యము ౧౧ సూ.

కఠినమగువిషయమును జెప్పవలయునపుడు కఠిన్యము స్ఫురింప
కుండుటయే పరుషతలేమి. అదియేకదా సౌకుమార్యము. ఎట్లనగా:

మృతుని గీర్తి శేషుడనుటయు, ఒంటరిగానినిదేవతాద్వితీయుడను
టయు, వివస్తుని దిగంబరుడనుటయు, సంస్కృతభాషకు సంబంధించిన
సౌకుమార్యము. ఇక నాంధ్రమున,

“చచ్చెను” అనవలయునపుడు “కాలముచేసెను, వెళ్లిపోయెను”
అని యనుటయు “వంటచేయుటను” “అధ్వర్యవమనుటయు”. ఇట్లే
యింకను నూహించునది.

*మాధుర్యము:—దీనివిపర్యయము ఏకార్థత్వము. ఏకార్థశృతివలని కష్టశ్యము
కూడ దీనివిపర్యయమని వ్యాఖ్యాత వ్రాసినాడుకాని యదిసరికాదు. ఏలయన; కష్ట
మునకు లక్షణమును వివరించుచు వామనుడు “ విరసం శ్రుతికటుపదంకష్టం” అనెను.
కావున ఏకార్థము శృతిగోచరమైనను పదత్వము లేదు కావున గష్టము కాజాలదు.
అదియుంగాక కష్టదోషము పదదోషము. ఈమాధుర్య మర్థగుణము. దీని విపర్యయ
మర్థదోషమగుట యుక్తముగాని శబ్దదోషమగుట యుక్తముగాదు.

♦ సౌకుమార్యము:—దీనికి విపర్యయము అర్థగతమగు నశ్లిలము.

అగ్రమ్యత్వముదారత ౧౨ సూ.

గ్రామ్యత్వము పరిసక్తిం చునపుడగ్రమ్యత్వముదారత యన బడును.

ఉదాహరణము :-

నీపాదకమలంబు నెమ్మిడగ్గరగాని
తఱలిపోవంగ జాదములురావు
నీకరాజ్యంబుల నెఱిసంటితివగాని
తక్కినవనికి హస్తములుసొరవు
నీవాగమ్యతధార నిండగ్రోలగగాని
చెవులన్యభాషలు నేరివినవు
నీసుందరాకృతినియతిజూడగగాని
చూడవన్యంబుల జూడ్కికవలు
నిన్నగాని పలుకనేరవుమాజిహ్వ
లొల్లననుచు బలుకనోడవీవు
మామనంబులెల్ల మఱిపిదొంగిలితివి
యేమి నేయువార మింకగృష్ట.

భాగవతము ౧౦ స్కం. పూ. భా. ౮౨౨ ప॥

* విపర్యయమున కుదాహరణము :—

సొగసుక్తిల్లడదాన సోగకన్నులదాన
వజ్రాలవంటి పల్వరుసదాన
బంగారుజిగిదాన పటువుగుబ్బలదాన
నయమైన యొయ్యారి నడలదాన
తోరంపుకటిదాన తొడలనిగ్గులదాన
పిడికిటనడగు నెన్నడుముదాన
తళుకుజెక్కులదాన బెళుకుముంగరదాన
సింగాణికనుబొమ చెలువుదాన

*విపర్యయము. — ఉదారతా విపర్యయము గ్రామ్యత్వము.

మేలిమిపసిండి రవ కడియాలదాన
మించిపోనేల రత్నాల మించుదాన
తిరిగిమాడవె ముత్యాల నరులదాన
చేరిమాడూడు చెంగావి పీరెదాన.

చాటుభార-శ్రీనాథుడు.

వస్తువుల స్వభావపు స్ఫుటత్వము + అర్థవ్యక్తి ౧౩ సూ.

ఉదాహరణము:—

తొడవుబాడ్చిననైన దొయ్యలియాపులో
చిన్నవోయినపట్లు చెన్నుమీఱు
సిరులువుచ్చిననైన చెలియపెన్నెఱితావి
బాయనిజవ్వాది బయలుమెఱయు
బూతరాల్చిననైన బొలతుకమైచాయ
గవునెనవుచ్చిన క్రమముదెలుపు
మడుగుమాసిననైన మగువపిఱుందు సో
యగముచూపఱ చిత్తమాకగొలుపు
మురిపెముల నుజ్జగించిన ముగుదతనము
కలికిజూపుల వీడ్కొన్న కన్నుగవయు
చిరునగవునోసరించిన చిగురుమోవి
నింతిమదిభీతి వెలివీడు పెఱుకనేయు.

ఉత్తరహరివంశము-౧ ఆ|| ౫౩ ప||

“ఎత్తినవేడ్కగంధరములెత్తి మొగంబులుసాచి చూడ్కులుఁ
జిత్తములుఁ నిగుడ్చి తమచెందెడు నిక్కలురోసి యింపు ద
కొత్తగనొక్కచోనొకటి నొక్కటిగాంచి యెలర్చుగాయులుం
జిత్తజుకేళిదేరె విలసిల్లుచు జక్కవదోయివేకువఁ.” తిక్కన.

రసముల విజృంభణముకాంతి ౧౪ సూ.

శృంగారాదిరసములు చక్కగాస్ఫురించుట కాంతియనబడును.

♦ అర్థవ్యక్తి:—దీనికి విపర్యయము సంస్కృతము, క్లిష్టమునని. వ్యాఖ్యాతవ్రాసెను.

తృతీయాధికరణమున ద్వితీయాధ్యాయము

ఉదాహరణము :—

“అరిజూచుఁ హరిజూచుజూచుకములందంద మందారకే
సరమాలామకరందబిందుసలిలస్కందమ్ము లందములై
తొరగఁబయ్యెద కొంగొకింతతొలగఁ దోడ్తోకరాసారముఁ
దరహాసామృత పూరమున్ గురియగఁ దన్వంగిహేలాగతిఁ”.

ఉత్తరహరివంశము.

ఇంకొకటి

“అయెంబోయెనికేల నావలన దప్పిమాటపై రింపవా
రాయో కానమునీమనంబు దయమీరంబల్కపింతైన నీ
ప్రాయంబేటికి నిన్నుబాసిన తృణప్రాయంబయో కొక్కొరో
కోయంచుఁ దొలికోడికూయుదనుకఁ గోపంబె బింబాధరా”.
స్ఫుటముగా గుణములన్నియు బూర్ణమగుట
కావ్యపాకంబటందురు కవులుచూత
ఫలము పరిణామమునకు బోల్చబడుచుండు
పాతతత్వజ్ఞులైన భావకులచేత.
వస్తుగుణములు స్ఫుటముగా వరలవొక్క
సుష్పతిజ్ఞుల సంస్కృతి గొప్పసార
మైనవృంతాకపాకమే యగుటనట్టి
కావ్యమునునేవగింతు లోకమ్మవారు.
గుణముల పదింటినొకటియు గొననియర్థ
మైనగావ్యమపార్థక ముండ్రుదాడి
మములుపది, యారపూపములుమరియనెడు
పలుకుయుక్తవిచారమై పరుగునెట్లు.

ఇది ఆంధ్రకావ్యాలంకార సూత్రవృత్తియందు గుణవివేచనమను

ద్వితీయాధ్యాయము

గుణవివేచనాధికరణమును ముగిసినది.

నాల్గవ యధికరణము

గుణములు కావ్యమునకు సొగసును సమకూర్చును. ఆసొగస లంకారములచే నతిశయించును. కావున నాయలంకారములను నిరూపించుటకై యాలంకారికమను నాలవ యధికరణ మారంభింపబడుచున్నది. ఆయలంకారములలో శబ్దాలంకారములు రెండు. అవి యమకము ననుప్రాసమును. వానిని క్రమముగా నిరూపించుచున్నాడు.

అనేకార్థకమగు పదము నక్షరమును నావృత్తమై

స్థాననియమమున్నచో యమకము ౧ సూ.

అనేకార్థకము:—వేఱువేఱుములు కలది. అట్టిపదమొకటి కాని యింకనెక్కువగాని అట్లే అక్షరములుకూడ నే క ము గా ని యంత కెక్కువగాని యావృత్తమగునపుడు స్థాననియమముండవలయును. అపుడు యమకమగును. స్థాననియమమనగా పదముగాని యక్షరముగాని తన స్వరూపమంతటితోగాని కొంతభాగముతోగాని తానే యుండిగాని లేక తనవంటిదేదైన నుండిగాని పద్యపాదముల నన్నింట వ్యాపించుట. ఇది యదాహరణములందు సుజ్ఞేమమగును. “అయితే కొన్ని పద్యములందొక్కొక పాదమునందే యమకమగు పడుచున్నది. వానికి పైజెప్పిన స్థాన నియమ మెట్లుకుదురును. ఈయమకమాపద్యముల నన్నిపాదములను వ్యాపించలేదుగదా!” యని యాశంక కలుగవచ్చును. కాని వానికిగూడ బొరుగుపద్యములందుగల యమకపు తేర్పాటుల ననుసరించి స్థాననియమము కుదురును. ఇక స్థానములను జెప్పుచున్నాడు.

పాదములు, ఒకపాదమునకుగాని యంతకెక్కువకుగాని

మొదలు, నడుమ, చివర, స్థానములు ౨ సూ.

పాదములును స్థానములు. ఒకపాదమునకు మొదలు, నడుమ, చివరలును స్థానములు. అనేకపాదములకును నవియేస్థానములు.

పాద యమకమున కుదాహరణము:—

“రాజసంబున గజ్వేంతరములు గడచి
యరిగెనపుడు జగన్మోహనాంగ విజిత
రాజరాజకుమార సారంగధరుడు
రాజరాజకుమార సారంగధరుడు.”

లేక,

“తగినమగవాని కౌగిట దవిలినట్టి
యలిచికుర యౌవనంబది యౌవనంబు
తగనిమగవాని కౌగిట దవిలినట్టి
యలిచికుర యౌవనమ్మది యౌవనమ్ము.”

ఒకపాదములోని మొదల యమకమున కుదాహరణము:—

“హరినిలయంబును హరినిలయంబును
విషధరాధ్యంబును విషధరాధ్యము
అప్పరోమయమును నప్పరోమయమును
వనవిలాసమును బావనవిలాసము
ఉన్నతకరిశృంగ మున్నతకరిశృంగ
మిందుకాంతన్రవ మిందుకాంతము
ఉరుకలనకులంబు నురుకలనకులంబు
నంశుకాంతద్యోతి తాంశుకాంతము
ఒనరనవశత సాహస్రయోజనోన్న
తమును బదివేలు యోజనాలమరువలము
గలిగి కనకాద్రికిన్నూటగలిగితనరి
ప్రథితమైయొప్పు మందర పర్వతంబు.”

జినేంద్రపురాణము—పద్యకవిత.

పాదమునడుమ యమకమున కుదాహరణము :—

“మునిసంభావన భావనర్తిత సమిన్మోదాత్మ యోధావళీ
పునరుజ్జీవన జీవనాల్పకణికాభూతాతి మాత్రప్రభీ

త నదీపావన పావనస్వపదము దార్శన్యసద్భక్తసూ
తనవాత్సేవన సేవనప్రవణ మత్రామాదివైమానికా.”

హంశ్చంద్రలోపాఖ్యానము-౨ అ॥

పాదము చివరి యమకమున కుదాహరణము:—

“హరినిలయంబును .....

* *

.....మందరపర్వతంబు.” (చూ. ౬౩ పే)

రెండుపాదముల మొదల యమకమున కుదాహరణము :—

“ఈనుబుద్ధిమాట లెంతలేయనిపోయె
దీనుబుద్ధి నిడుజుమీ లతాంగి
నిలువరాకుమాని తలపోసిచూడుమా
నిలువరాకుమనుచు నలుగనేల.”

నడుమ యమకమున కుదాహరణము :—

“ఆరభటుల్ విలసిల్లగ
వీరభటుల్ గెడపిరపుడు విభుకట్టెదుట
నై రిభముల మదవదనీ
చై రిభముల సింహ శరభశార్దూలముల.”

సారంశ్చంద్రచరిత్ర-౧ అ॥ ౮౦ ప॥

చివరి యమకమున కుదాహరణము :—

“బలారాతి రూపంబె భావించెగాన
బలారాతి రూపంబె ప్రాపించెగాన
శిలాహారినినని షేధింపుమింక
శిలాహారిరూపంబు శేషాఘమింక.”

శ్రీరామావతారము. దశావతారచరిత్రము.

సమస్తపాదాది యమకమున కుదాహరణము :—

సారంగనయన తనమన
సారంగను గొగలించి యలరగనపుడా

సారంగధరుని గూర్చడె
సారంగధరుండటంచు సారెంగలగు॥”

సారంగధరచరిత్రము-౨ ఆ॥ ౩౦ ప॥

సమస్తపాద మధ్యయమకమున కుదాహరణము :-

“గారుతమాహాత్యైశన
భీరుతమామలయనేల భృతమధుకరవా
మారుతమా మలయావల
మారుతమానీదుకాని మదిమారుతమా.”

బహుశాశ్వచరిత్రము-౩ ఆ॥ దామెరల వెంగళభూపాలుడు.

సమస్త పాదాంత్య యమకమున కుదాహరణము :-

“పరగధర్మాధర్మపద్ధతుల్ దిగనాడు
దుండగీడగుకమ్మ గుండ్రకమ్మ
అగణితవిఖ్యాతి నెగడనేర్చినయర్థి
మనసెరుంగని కమ్మమాచకమ్మ
కడగివైరుల మదమడచిపుచ్చగలేక
యడిగి యుండెడు కమ్మయాకుకమ్మ
పూజనీయులజూచి పూజింపజాలక
తంపివెట్టెడుకమ్మ తాటికమ్మ
కమ్మలందరు కమ్మలా! కమ్మలరయ
గమ్మలకు గీర్తిదెచ్చిన కమ్మవీవె
ప్రథితగుణహోర నారమాంబాకుమార
విక్రమోపేంద్ర అట్లూరి వేంగళేంద్ర”.

ఏకాంతరపాదాది యమకమున కుదాహరణము:—

“నందనసంతానము మది
యందుంగోరుచు భజింప నాశ్రితపటలీ

నందన సంతానంబగు

నిందుకాచరుడు పార్వతీశ్వరుడంతః.”

సాళంగధరచరిత్రము-2 అ॥ 24 ప॥

లేక,

“ముష్కర హితవృత్తిని ఐర

పుష్కరప్రతాక్షిబట్టి భోగింపంగా

ముష్కరహితుడవు గమ్మని

నిష్కరణ శపించిచొని నిలియముజేరః.”

శ్రీరామావతారము-దశావతారచరిత్రము

ఏకాంతర పాదమధ్య యమకమున కుదాహరణము.

“జనవరసూనుడందులకు జాలబ్రియంబు దొలంకనన్నెలం

తనుగని నీకుమారుడగదా యిటు తక్కినవారికిన్పలెఁ

జననిరొ నాకునింత యుపచారము సేయగ నేటికమ్మనే

డనవుడు నాకుమారుడవెయొలను జేయుదునంచు నేర్పునఁ.”

సాళంగధర చరిత్రము-2 అ॥ 24 ప॥

ఏకాంతర పాదాంత్య యమకము:—

“కలయకలయకలంక కేతకి

కళికకళికచపరచెప్పిల్లమె

యళికియళికి వడంకెనీ

యిభయాన యాననవిల్తు గొల్తుమె”.

వసుచరిత్రము-3 అ॥ 103 ప॥

అక్షరయమకము, ఏకాక్షరయమకమనియు, రెండక్షరముల యమకమనియు రెండు రకములు.

ఏకాక్షరమున కుదాహరణము:—

రారావు లేలనేనెడు

రారా నను జలువకలువ రారా మేడఁ

రారాయని తలిరాకుజి

రారాయని కేళిదేలి రారాకొమ్మరా."

సాచంగభరచరిత్రము-౨ అ" ౧౨౩ ప

మిగిలినవి స్వయముగా సూహింపనగును.

సజాతీయములతోడి నైరంతర్యమున్నచో నీయమక మెక్కువ శోభిల్లును. ఇది హరిప్రబోధముగుండి యుదాహరింతుము.

“వివిధధవవనానా నాగగర్ధర్ధనానా
వివితతగగనానా నామమజ్జజ్జనానా
రురుశశలలనానా నావవంఘంఘనానా
మమహిహితతనానా నాననస్వస్వనానా.”

ఈవర్ణయమకమాలచే పదయమకమాల విషయము నిరూపించి నట్లెనది.

భంగముననుత్కర్షము ౩ సూ.

వర్ణములవిచ్ఛేదము భంగము. దానినవలంబించు యమకమెక్కువది యనదగును.

శృంఖల, పరివర్తకము, చూర్ణము, నని భంగపుత్రోవలు ౪ సూ.

యమకములోని భంగములు మూడుత్రోవల నుండును. వానిని క్రమముగా వ్యాఖ్యానించు చున్నాడు.

వర్ణవిచ్ఛేదచలనము శృంఖల ౫ సూ.

అక్షరములవిభజించుటకు సంబంధించిన చలనము శృంఖల యనబడును. ఎట్లన, “యావనము” అనుచోట దానిని విభజించిన శోడనే యాపదమునకు చలనమేర్పడును. * దివర్ణమునకు విచ్ఛేదము వచ్చుటలేదా. :

*దివర్ణమునకు విచ్ఛేదము:—అనగా, అది యావనంబు అని మొదలుండునది. ‘యా’ అనునది విభజింపబడినతోడనే ‘ది’ వర్ణము ‘యా’ అనుదానితో కలియును. అట్లు కలియుటయే విచ్ఛేదమనబడును. ఇట్లు కలియగనే ‘అదియా’ అనుపదమునకు చలన మేర్పడును. అనగా ‘అదియా’ అనునొక పదముగాను, ‘వనమ్ము’ అనునొక

శ్లోక

• ఆల్లన గాధిరాజునుతుదర్శిల్లిమేనక ముద్దొనర్పరా
గిల్లికుచంబులాన గమకించుటగంటివె రాకుమారయో
నల్లనగాధిరాజునుతుదర్శిల్లిమేనక ముద్దొనర్పరా
గిల్లికుచంబులాన గమకించుట వాల్యముకాదెమానినీ.

సారంగధర చరిత్రము

సంగముపోగా స్వరూపమేర్పడుట పరివర్తకము ౬ సూ.

సంగమనగా నితరాక్షరములతోడి సంబంధము. అదిపోయిన తోడనే యిదివరకితర వర్ణముచే దిరోహితమగు స్వరూపము ఇప్పుడు స్పష్టపడుట పరివర్తమనబడును.

ఉదా:—“మనసారంగను” అనుచోట “ఆరంగను” అనుపదము “ను” అనునక్షరము కలియకవలన “సారంగను” అను మరియొక పదము రూపొందినది. “ను” కారముతోడి కలియక తొలగుటతోడనే “ఆరంగను” అనుపదము స్వరూపమునొందినది. “వేణువర్ణముల కలియకవలన రూపు మాతినపదమునకు స్వస్వరూపము ప్రాప్తించుట యిట విధింపబడును” అని తాత్పర్యము. ఈ నిరూపణమువలన “నానా విచ్ఛేదములుగల పదముల కలియకవలన స్వరూపప్రాప్తియు వేణువేణు హల్లుల కలయికవలన స్వరూపప్రాప్తియునను రెండువిషయములు వివరించినట్లయినది.

పిండాక్షరము విభజించునపుడు స్వరూపము

లోపించుట చూర్ణము ౭ సూ.

పదముగాను పైపదము చలించుననుట. ఇట్లు గొలుసులోని యదుకులవలె పదముల యదుకులతోడి చలనముండును గావున నిదిశృంఖలయనబడెను.

• ఇందు ‘నగా’ యను పదమును విభజించినతోడనే వెనుకనున్న ‘ల్ల’ యను నదియు, ముందునున్న ‘ధి’ యను నదియు విచ్ఛేదమొందును. అప్పుడు ‘ఆల్లన’ గాధి రాజునుతుడు, అని యేర్పడును. కావున ‘ఆల్లనగాధిరాజునుతుడు’ అనునది ఆళుక్యుల గల శృంఖలవలె కదలుట స్ఫురించును.

పిండాక్షరమనగా నొకటిరెండు హల్లులచే ముద్దగానై నయక్షరము. దానిని విభజించుట యనగానేహల్లున కాహల్లు జేఱుచేయుట. అపుడసలు పదముస్వరూపము లోపించుట చూర్ణమనబడును.

ఎట్లనగా; “అజ్ఞారి బంధునయనకకజ్ఞాత” ఇచట ద్వితీయ పాదాదియందలి “కజ్ఞా” యను పదములో “జ్ఞా” యనునది పిండాక్షరము. దీనిని “వె” “జ్ఞా” యని విభజించుచో నచట “గుజ్ఞా” యను పదము స్వరూపము లోపించును. ఏలనన; ఇచటనున్న పకారము వెనుక భాగముతోను “జ్ఞా” యనునది ముందుభాగముతోను కలిసిపోవును. అప్పుడు “కకుప్” “జ్ఞాత” యనుపదములేర్పడును. ఈ విషయమున బద్ధములు.

వానివానికి దగినట్టి స్థానములను
నుండిననుజూర్ణభంగము నొందకున్న
వనితయలకలవలెనె యీపలుకులును
విశేషముగ సొగసు మీఱవునిద్దమిత.

అలవిభక్తుల పరిణామములను భంగ
మెచటనేని యొక్కెడగల్గెనేని యచట
నతిశయములేమి నద్దాని యమకమనుచు
స్వీకరింపరు యమక విశేషపరులు.

ఏపదము యమకభూమిక నెక్కువగను
సధివసించుట దుష్టత నందుచుండు
నట్టిదాని ననుప్రాసమనుచు గల్పు
నంబొనర్చుట యంత యుక్తంబుకాదు.

తగునటువిభక్తులు విభక్తమగుట వచన
మునకు గారకమునకును మునుపుతీరు
సుప్తిజంతమ్ములావృత్తి చోటవగనుట
యిదియు యమకాన నాశ్చర్యమెక్కజేయు.

శేషము సరూపమగునది యనుప్రాసము ౮ సూ.

ఏకార్థము కానిండ్లనేకార్థము కానిండు. స్థాన వియమములేకున్న పదమును నట్టిదేయగు నక్షరమును శేషశబ్దార్థము. సరూపము—ప్రయోగింపబడిన యితరముతోడ సమానమగు రూపము కలది. అనుప్రాసము.

అయితే “ శేషము అనుప్రాసము ” అను సూత్రమొనర్చిన చాలదా? అప్పుడు మొదటి సూత్రమునుండి “అవృత్తమై” యను పదము ఇవటికాకృష్టమై యవృత్తిశేష మనుప్రాసమను నర్థమేర్పడును. అప్పుడును పైజెప్పిన యర్థమే యనగా “ఏకార్థము కానిండ్లనే కార్థము కానిండు స్థానవియమములేకున్న పదమును నట్టిదేయగు నక్షరమును ననుప్రాసమగును” అనునర్థము సిద్ధించును గదా! ఇక “సరూపమగునది” యను పదమెందుకు?

నిజమేయగును; కాని మీరునుడివిన తీరునగూడ సారూప్యము అవృత్తిశేషమునందు సిద్ధింపకపోదు; కాని సారూప్యమంతటను సిద్ధింపకపోవును. కావున నీవిశేషముకొఱకైయిచట సరూప పదము స్వీకరింపబడినది. ఈవిశేషమేమనగా “అవృత్తి సంపూర్ణస్వరూపముతోడనేకాని సారూప్యము మాత్రము సంపూర్ణ స్వరూపమునను, ఏకదేశముననుగూడ నుండవచ్చును”.

తీర్థముకాని వర్ణానుప్రాసము మంచిది ౯ సూ.

అక్షరముల యనుప్రాసము తీవ్రముగాకున్నచో బాగుగానుండును. తీవ్రముగానున్నచో మాత్రము చెవికింపు గొల్పుదు.

తీవ్రత కుదాహరణము:—

*సురసరిధరిణ రుద్విరదభిధరకు భృ
ధరళరచ్చరదర స్ఫురితకీర్తి

*సుర:—ఈపద్యమునువిని వాసిరెడ్డి వెంకటాద్రినాయుడుగారు “రాలబెబ్బ

హరిసఖస్వరుహరిధరి కరోద్ధురభయం
 కరశరోత్కర ముఖక్షరదరాతి
 సురభికిన్నర కులేశ్వర సుతస్మరమరు
 ద్వరజనుస్సురుచి సుందరతనుండు
 తరణిభాశరదనిర్జర కురుట్సురగపి
 హరసఖామరమణి వరవిత్తీర్ణి
 నృపతిమాత్రుండె యాశ్రిత నివహపద్మ
 భానుడై భూరిఁగిరతా నూనరత్న
 సానుడగు వాసిరెడ్డి వంశప్రసిద్ధ
 పేంకటాద్రిప్రభుండు రవిప్రభుండు.

ములుగు పాపయాశాఘ్యుని చాటుధార.

పాదానుప్రాసములు పాదయమకములవలెనే ౧౦ సూ.

పాదయమకములోని ప్రకారములన్నియు బాదానుప్రాసము నందు
 గూడ నేర్పడును.

ఉదాహరణములు:—

అల్లన గాధిరాజసుతుడర్మిలి మేనక ముద్దొనర్పరా
 గిల్లి.....
 అబ్బముఖీ మనోజనరసాధిప నందన కృష్ణనీయశం
 బబ్బకరాబ్బజాబ్బ నయనాబ్బ విలాసము నీపరాక్రమం
 బబ్బకరాబ్బజాబ్బనయనాబ్బ విలాసము నీవిత్తీర్ణిమం
 బబ్బకరాబ్బజాబ్బనయనాబ్బ విలాసము చిత్రమిద్ధరన్.

భట్టమూర్తి చాటుధార.

కందుగదయ్య నీమురువు కన్నులపండువుగాగ నంటినే
 గందుగదయ్య నీతనువు కౌతుక మొప్పగనీడుప్రాపునే

లను దినవలసినచ్చెగదా! మీచేత కవిగారూ! యనిపల్కెనట—చాటుపద్యమణి
 మంజరి.

గందుగదయ్యయంచు నినుగన్నసపత్నిసహింపదందుబో
కందుగదయ్యయేల వినవై తివి నావచనంబు పుత్రకా.

సారస్వత్యనిచరిత్రము-3 ఆ|| ౯౯ ప||

కంజభవాభవచేతో

రంజన భరభంజనాని-రంజనజన జీ

వంజీవకాజవంజవ

సంజీవకచరణనఖర చంద్రమయూఢా.

హరిశ్చంద్ర సలోపాఖ్యానము-౫ ఆ|| ౩౩ ప||

త్రిభువన హితమహితకుల

ప్రభవభవార్యాభి నవవిభావిభవభవా

న్యభిమతచారిత్ర సుధా

నుభవభవవారి స్వనామనుతినిరతభవా.

హరిశ్చంద్ర సలోపాఖ్యానము-౨ ఆ|| ౧౧౬ ప||

ఉద్ధతహరిణా శరశర

విద్ధఖరఖరత్నకుల-వివృద్ధికరకరా

శ్యుద్ధతిహరహర మానస

పద్ధతిచరచరణభజన-భాగ్జనసుకరా.

హరిశ్చంద్ర సలోపాఖ్యానము-౪ ఆ|| ౩౯ ప||

నరసింహ కృష్ణరాయల

కరమరుదగు కీర్తియొప్పెకరిభిద్గిరిభిత్

కరికరిభిద్గిరి గిరిభిత్

కరిభిద్గిరిభిత్తురంగ కమనీయంతై.

చాటుఁబ.

న్యాయంబుదప్పని నరపతినరపతి

నరపతిపాలించు నాడునాడు

నాడెఱింగినదొర పోడిమి పోడిమి

పోడిమిసొబ్బగై న బుధులుబుధులు

బుధులుసంభావించు పురుషుండుపురుషుండు
 పురుషోత్తమునిమీది బుద్ధిబుద్ధి
 బుద్ధిమంతునకై న పుణ్యంబుపుణ్యంబు
 పుణ్యలక్షణయైన పౌలతిపౌలతి
 పౌలతియట్టిదకలవాని కలిమికలిమి
 కలిమిచలమని తెలసిన తెలివితెలివి
 భానునిభతేజ లక్ష్మమాంబాతనూజ
 మనుజుమందార సింగన మంత్రిమావ.

చాటుధార.

రెండక్షరముల యనుప్రాసమున కుదాహరణము:—

తళతళమను పతాకలతోడ రవికాంతి
 దలతలమనెడు రత్నములతోడ

* * *

(చూ. శి. ౬. పే)

మానిసీమన్మధు మాధవుగానరే
 సలలితోదార వత్సకములార
 సలలితోదార వత్సకవైరిగానరే
 సురభిపాదప లతార్జునము
 లార. సురభిపాదపలతార్జున
 భంజుగానరే ఘనతరల సదశో
 కంబులార. ఘనతరల సదశోక
 స్ఫూర్తిగానరే నవ్యరుచిరకాంచనం
 బులార. నవ్యరుచిరకాంచనకిరీటు
 గానరే గహన పదవికురవకంబు
 లార. గహన పదవికురవకనివాసి
 గానరే గణికలార చారుగణికలార.

* * *

ఇట్టిముక్త పదగ్రస్త యమకమువలెనే ముక్తపదగ్రస్తాను ప్రాసముగూడ గలదు.

ఉదాహరణము :-

కలితధర్మజ్ఞాన ఖనివర్మజుడుగాని
 పరభయంకర భుజాబలములేదు
 పరభయంకర భుజాబలుడు భీముడుగాని
 వివిధాస్త్రశస్త్ర కోవిదతలేదు
 వివిధాస్త్రశస్త్ర కోవిదుడర్జునుడుగాని
 సతతదానకళాభి రతియులేదు
 సతతదానకళాభి రతుడుకర్ణుడుగాని
 వరవంశ సంగతత్వంబులేదు
 అనుచుధర్మజభీమార్జు నార్కసుతుల
 బరిహసించువు ఘనధర్మ బాహుసత్వ
 శస్త్రపటిమవితీర్ణి ఛాస్వత్కులముల
 గురుతరాదోపజూపల్లి గోపభూప.

ఇంకొకటి

గర్వితద్విక్రౌంచ గాంగేయు గాంగేయు
 ఘనవైరి భేకదృక్కుర్ణుగర్ణు
 నిఘరశాత్రవానీక నిష్కృపుగృపు
 దుర్బితారితనుకృత ద్రోణుద్ధోణు
 భయరహితారాతి భయదత్తుభగదత్తు
 జండపరామిష శకునిశకుని
 లక్ష్మజితేంద్ర జిల్లక్ష్మణులక్ష్మణు
 సకుటిలరిపు మనశ్శయ్యశ్శయ్య
 అహితధూమకేతు నహి కేతునాత్మీయ
 విశిఖవృష్టిచేత బెగడుపఱచి

పసులగ్రమ్మరించె బ్రతిభసహస్రబా
హార్జునుండ నైన యర్జునుండు.

భారత చాటువు.

ఇట్లే యితరప్రకారముల గ్రహించునది.
ఇది ఆంధ్రకావ్యాలంకార సూత్రవృత్తియందు
ఆలంకారికమను నాల్గవ యధికరణమున
మొదటియధ్యాయము ముగిసినది.

ఆలంకారికాధికరణమున

రెండవ యధ్యాయము.

ఇపుడల్కలంకారముల పరిసంగము. వానికి మూలముపమయే కావున నదియే మొదట విచారింపబడుచున్నది.

ఉపమానముతో నుపమేయమునకు గుణలేశమున

సామ్యముపమ ౧ నూ.

గుణాధికమగు దేనితోడిసాదృశ్య మొకదానికి గొని రాబడునో యది ఉపమానము. హీనగుణమగు దేనికి సాదృశ్యము సంపాదించబడునో యది ఉపమేయము, ఈ నిరూపింపబడిన యుపమానోపమేయములకు గుణైకదేశమున సామ్యమేయుపమ. “అయితే ఉపమానము నుపమేయము నను నివిరెండును నొకదాని కొకటి నియత సంబంధములగు శబ్దములుకదా; వానిలో నేయొకదానిని చెప్పినను రెండవది సిద్ధించును. చూడుడు * “ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్య ప్రయోగే” అను పాణిని సూత్రము. ఇవట “ఉపమితం” అని యొకదానిని మాత్రమే చెప్పెనుగాని ఉపమాన పదమును స్వీకరింపలేదు. అట్లే యివటగూడ నుభయ గ్రహణము కూడదు.” అనిన;

నిజమే; కాని లోకప్రసిద్ధిని స్వీకరించుదలంపుతో నివట నుభయ గ్రహణ మొనర్పబడినది. అనగా దీనిభావమిది. లోకముననేవి ఉపమానముగను నుపమేయముగను ప్రసిద్ధములో వాటినే యుపమాలం

* ఉపమితం... “సామాన్యధర్మము ప్రయోగింపబడనపుడు వ్యాఘ్రాది పదములతో బోల్పబడిన వస్తువును చెప్పు పదము సమానము చేయనగు’నని యీసూత్రమున కర్థము. ఇవట నొక్క యుపమేయమునే ‘ఉపమితం’ అనిపాణిని చెప్పెను. కాని ఉపమానమును చెప్పలేదు. ఎందువలననగా; ఉపమేయమును చెప్పుటవల్లనే యుపమానముకూడ స్ఫురించును.

కారమున గ్రహింపదగును. తదితరములను గ్రహింపదగదు. “మొగము
* కమలమును బోలును” అనునట్లు “కలువనుబోలు”నని యనరాదు.

ఎక్కువగుణములవలన గల్పితయును ౨ సూ.

ఎక్కువ గుణములనగా చాలగుణములు. దాని మూలమున నుపమానోపమేయములకు బోలిక యొదవినచో నవట గల్పితోపమ. దీనిని కవులు కల్పించిరి కావున కల్పితోపమ. వెనుకటిది లాకికి యగునుపమ.

“కల్పితమగు సామ్యమునకు లోకప్రసిద్ధి లేనందున నిదియే యుపమానము నిదియే యుపమేయమును నియమమేర్పడు” ననిన గుణ బాహుళ్యపు తెక్కువతక్కువల ననుసరించి నియమమేర్పడును.

ఎట్లనగా;

హూణయువతి జూలాలిబ్రియుండు
గాటముగ గవుంగిట బొదవినభుగ్గు
మున్నతస్తనంపు నివేశముదారి
నిందుబింబము కఠోర బినకాండ పింగ
గౌరకరములను వెలువరచెను హరిపదమ్ము.
అపుడు నున్నగ గొరిగిన. యట్టిమత్త
హూణచిబుకమ్మునారంగ మొగిహించు.
నవకుశసూచి నవ్వుశ్రవణంపుశిరీషము.....

* కమలమునుబోలును - ఇచట వామనుడు మొగమునకు కలువ నుపమానముగా జెప్పదగదనెను. కాని ధ్వన్యాలోక వ్యాఖ్యానమున నభినవ గుప్తపాడుడు ‘ఉపోధ రాగోణ విలోలతారకం’ అను శ్లోకవ్యాఖ్యానావసరమున ‘వదన కోకనదంబ’ అని వ్రాసెను. రక్తొత్పలంకోకనదం అనియమరుడు.

♦ ఎక్కువతక్కువల ననుసరించి...అనగా ఎక్కువగుణములున్నది యుపమానము, తక్కువగుణములు గలది యుపమేయము అని నియమమేర్పడునని భావము.

ఆరచందురు దెండములో
జొరఖారివెలుంగు తోకచుక్కయపోలేక
సరకుండేసిన బాణము
హరినిటలతటంబు నాటియల్లలనాడెన్.

ఉత్తరహరివంశము.

ఉమ్మెత్తపువ్వంటి యొరపైన కుచ్చెళ్ల
చెరగుమట్టెలమీద జిందుత్రొక్క

.....

సారంగధరచరిత్రము.

పదార్థవాక్యార్థములు నుండుటవలన నది రెండువిధములు ౩ సూ.

పదార్థముననుండు నుపమకు నుదాహరణము :—

* ఉమ్మెత్తపువ్వంటి యొరపైనకుచ్చెళ్ల
చెరగుమట్టెలమీద జిందుత్రొక్క
మెలపైనవలరాజు మేడపై బంగారు
కుండలోయనగుల్కు గుబ్బిలొరయ
నెమ్మొమురేరాజు సమ్ముఖమ్మునగ్రమ్మి
కమ్మపంజుల మెరుంగెమ్మెనెరప
భోగినీమణిగాన బొందునేయగవచ్చు
నీలాహియనవేణి నీటుసూప
నైకతనితంబ మొకవితచలనమొంద
నలతిలేనడు మల్లల నాడుచుండ
నవనిదిగాక యొయ్యారమద్దిరయని
యెంచనటనాతివచ్చె రాయంచనటన.

సారంగధరచరిత్రము.

---

* ఉమ్మెత్తపువ్వంటి...ఈపద్యము మొదటిపాదమున మాత్రము కల్పితోపమ
యున్నను, మిగిలిన యంతట నుపమలును లోకసిద్ధములే.

* క్రేగంటిచూపున గెరగొన్న సన్నగే
 దంగిరేకుల కన్నదమ్ములగుచు
 జడకొప్పులోను నచ్చపు సజ్జికములైన
 విరవాదులకు వింతవిందులగుచు
 బిగువుజన్నులమీద బెనుపడంలైన చెం
 గలువ కావిరుల సంగడములగుచు
 గేలికిహరివైవ గేలదాలిచిన సంపగి
 బంతికొనల జోపాపలగుచు
 వేగ నరకాసురుండేయు వేగిరంపు
 బాణముల బ్రాణములు సత్యభామమేన
 గుసుమశృంగారములకెల్ల గ్రొత్త నేయ
 నెనిమిది తెరంగులై సొబగినుమడించె.

ఉత్తరహరిపంచము-౧ అ. ౧౫౧ ప.

వాక్యార్థమునందుండు నుపమకుదాహరణములు :-

మాగుజారిన చంద్రమండలంబునుబోలె
 వదనారవిందంబు వన్నెదరుగ
 మకరందముననిండు మధుకరంబుల బోలె
 నేత్రోత్పలంబులు నీరుదేర
 నెఱిదప్పివ్రాలిన నీలమేఘమువోలె
 గచభారబర్హమగ్గలమువీడ
 దొడగిజాలజలించు దొండంపు కవవోలె
 నూరు రంభాస్తంభయుగము వడక.

* ఈపద్యమున నుపమలు చాలవరకు కల్పితములు. ఇట్లేవాక్యార్థవృత్తిపముల యుదాహరణములనుగూడ గ్రహించునది. మరియు నాయుదాహరణములలో రెండవ దానియందు పదార్థవృత్తియగు నుపమ విశేషముగాను, రెండవ యుపమ విధేయము గాను కలసియుండి చమత్కార విశేషమును కల్పించును.

గడకలేనితనూవల్లి ఘర్మజలము
దళముగాసిందజెందని తాల్మితోడ
వగపుచిత్తరువో కళవళపు గరువో
యనగనొకకాంత గానంగనయ్యెనంత.

ఉత్తరహరివంశము-౧ ఆ. ౧౩౮ ప.

అరచందురు డెందములో
జొరబారివణంకు తోకచుక్కయపోలే
నరకుండేసిన బాణము
హరినిటలతటంబు నాటి యల్లలనాడె.

ఉత్తరహరివంశము-౧ ఆ. ౧౪౩.

అదిపూర్ణయు లుప్తయును ౪ సూ.

ఆయువమ పూర్ణయు లుప్తయు నగును.

గుణము, ద్యోతకము, ఉపమానము, నువమేయములదెలుపు

శబ్దములు సమగ్రముగానున్న బూర్ణ ౫ సూ.

గుణము—ఉపమానోపమేయములకు సాధారణమగు ధర్మము.

ద్యోతకము—పోలికను దెలుపు (వలె, పోలె) విత్యాదులు.

ఉదాహరణము:—

“ఈమొగముజలజమువలె నింపుమిగులు”

లోపించిన లుప్త ౬ సూ.

పైజెప్పిన శబ్దములు (గుణాదివాచక పదములు) తగ్గినచోలుప్త
యగును.

గుణవాచకశబ్దము తగ్గుట కుదాహరణము—“చందమామ వంటి
బిడ్డ”.

ద్యోతకశబ్దము తగ్గుటకుదాహరణము:—“గరికపచ్చనిదీమె”

లేక, “చివురుమె త్తనయొడలు మీచెలియకొప్పు”.

పైరెండు పదములు తగ్గుటకుదాహరణము:—“చివురుబోడి”

ఉపమానోపమేయలోపముపమాప్రపంచమున * జూడనగును.

స్తుతిని, నిందను, స్వరూపమును తెలుపుటను ౭ సూ.

పైయుపమకీడెప్పిన విషయముల నుపయోగము.

స్తుతినిందల కుదాహరణము:—

ముసలాపె వేర్లు జన్ముల

పనవంటిది లోభివాని బ్రతుకు ధరిత్రి

పసిబాల వయసువంటిది

రసికునిజీవనము మంత్రీరాయనిబాచా.

స్వరూపమును దెలుపుటకుదాహరణము:—

ఆకసమ్మున టిక్కల యంతరమున

శకటపై ఖరినున్న నక్షత్రసమితి

సన్నివేశమ్ముగురితించు మన్నయదియె

రోహిణీనక్షత్రమన్ రూఢినొందు.

తక్కువ, ఎక్కువ, లింగవచనములు వేరగుట, పోలిక కుదురకుండుట

అసలే లేకపోవుటయు దానిదోషములు ౮ సూ.

ఇవి యారు నుపమాదోషములు. వీనిని గ్రహముగా వివరించుచున్నాడు.

* జూడనగును—విభావన, రెండవరకమగు నాక్షేపము, అనన్వయము, యీ మూడింటియందు నుపమానలోపము. సమాసోక్తి, షక్తోక్తి, వ్యాఖ్యోక్తి, వీనియందుప మేయలోపము. అప్రస్తుత పరిశంసయందుగూడ నుపమేయలోపమున్నదికాని లింగ మాత్రమున గొంచెము జెప్పబడును కావున సమాసోక్త్యాదులలో జేర్చలేదు. ఉప మాప్రపంచము నందంతటను 'వలె' శబ్దమునకు లోపముండును. ఒకయుత్పేక్షితుండు మాత్రమొకప్పుడది యుండినను అధ్యవసాయమును బోధించునుకాని సామ్యమును బోధింపదు. ఇకసమాహితమునందన్ననో నిజముగానది ముమ్మార్పలనుపమయే. కాని యొక విశేషము (చివరకుపమేయ ముపమానరూపమున నేర్పడుటయనునది) న్నది గావున వేరుజేరు పెట్టబడినది.

జాతిస్యమాణధర్మములలో నుపమానము
తక్కువగుట తక్కువ కా నూ.

జాతిలోను ప్రమాణములోను ధర్మములోను దక్కువయగు దానితో నెక్కువయగు దానిని బోల్చుటవలన నుపమకు తక్కువ దనమేర్పడును. ఇట్లే మిగిలిన విషయముల గ్రహింపవలయును.

జాతిలో తక్కువ కుదాహరణము:—

“మీరుచండాలులంబోలి మిగుల సాహస మ్మొనర్చిరి.”

ప్రమాణములో తక్కువ కుదాహరణము:—

“....భానుండుజ్వలనకణముబోలె

వెలుగొందుచున్నాడు పొలతిచూడు.”

ధర్మములో తక్కువ కుదాహరణము:—

లేడితోలును వస్త్రంబు లీలగట్టి

మౌంజి మొలతాడుగా నమర్చియిదెమోని

నీలజీమూత మొకయెడనిలచి యంటి

కొన్నభానుని పోలిక కొమరుమిగులు.

ఇచ్చట మౌంజికి బ్రతివస్తువు మెరుపు చెప్పబడలేదు గావున నుపమకు ధర్మములలో దక్కువ దనమేర్పడినది. లేడితోలునకు మాత్రమే పోలిక చెప్పిరనుకొందమనిన వర్ణితమగు మౌంజికి ప్రయోజనములేక వ్యర్థము కావలసివచ్చును. నీలజీమూతమనుటలోనే మెరుపునుగూడజెప్పినట్లయినదనిన నది నియతముగాదు. నియతమగుచో నది తప్పక చెప్పినట్లే యగును. స్ఫురించునపుడది యెవ్వరు కాదన గలరు? అదియే చెప్పుచున్నాడు,

రెండు ధర్మములలో నొకటి జెప్పినపుడు రెండవది సాహచర్యము ననుసరించి స్ఫురించును గల సూ.

ఎప్పుడును గూడనుండునట్లు ప్రసిద్ధములగు రెండుధర్మములలోనే యొక్క ధర్మమును జెప్పినను రెండవ ధర్మము తప్పక ప్రతి పన్నమగును. రెండును కూడనుండుటయే యిచట హేతువు.

ఉదాహరణము:—

వెన్నెలవలె గర్భూరపు -
దిన్నెలవలె నీదుక్తిర్చి దిగ్దేశములం
దొన్నత్యంబున వెలసెను
విన్నావా వాసిరెడ్డి వెంకటనృపతీ,

ఇచట వెన్నెలకును, గర్భూరపు దిన్నెలకు నున్నత స్థితితోబాటు శైత్యసముజ్జ్వంభణముగూడ నుండునుగావున నొన్నత్యమును జెప్పినతోడనే శైత్యసముజ్జ్వంభణముకూడ దెలియవచ్చును. ఇందువలన “కనక ఫలక చతురశ్రము శ్రోణిబింబము.” అనునది వివరించినట్లయినది. కనకఫలకమున చదరమును గౌరవర్ణమును సహవృత్తులగుట చదరమును జెప్పిన వెంటనే గౌరవర్ణ మెఱుకవడును.

ఉపమానములకు ధర్మము తగ్గుట దోషమగుచో,

సూర్యాంకు సమ్మీలితలోచనేషు దీనేషుపద్మానిలనిర్మదేషు సాధ్వ్యఃస్వగేహేష్యవభర్తృహీనాః కేకావినేకుఃశిఖినాంముఖేషు”

అనుప్రయోగ మెట్లు కుదురును? ఇచట సుపమానముకన్న నుపమేయమునకు ధర్మబాహుళ్యమున్నది గదా? యనిన నిచట * విశిష్టములగు ముఖములే యుపమేయములు. వా ని య ం దే కదా

* విశిష్టములగు:—ఇచట ముఖవిశేషములగు లోచనసమ్మీలన, పద్మానిల నిర్మదత్వములు సాధారణధర్మముగు దీనత్వమును స్ఫుటముగా తెలియ జేయుటకై ప్రయోగింపబడినవే గాని యుపమేయ మందాధిక్యమును తెలియజేయుటకుగాదని తాత్పర్యము.

తేకలు ననించుచు సంభవించును; గాన నుపమేయమునందు ధర్మ బాహుళ్యము లేదని ప్రాప్తయోగమునకు సామర్థ్యముపవన్న మగును.

దానిచే నెక్కువ వివరింపబడినది ౧౧ సూ.

ఆనగా; జాతిలోను, ప్రమాణములోను, ధర్మములలోను, నుపమానము నధికముగా జెప్పునపునెక్కువ యనుదోష మేర్పడునని చావము.

జాతిలో నెక్కువ కుదాహరణము :- రుద్రులుమహాజులన భృత్యులు చొరదగును.

ప్రమాణములోనెక్కువ కుదాహరణము :-

చెలియ పొక్కిలి పాతాల తులనకుచము
లల్లక్షీతిధరముల పోల్చినందుచుండ
యలకళింద సుతాపాత మట్లువేణి
భరము నీలంపుకాంతుల బిర్వజేసె.

ధర్మములలో నెక్కువ కుదాహరణము :-

రశ్మిచంచలమైన చక్రంబుదాల్చి
దేవుడు మురాసురారాతి తేజరిల్లు
బాడబాగ్నియు సుడియు నొప్పార వాహి
నీ మహానాయకుడు తేజు నెగడునట్లు

ఇచట బాడబాగ్నికి బ్రతివస్తువుపమేయమగు మురాసురారాతి యందు వేరొకటి చెప్పలేదు. కావున నెక్కువ యనుదోషము. ఈ రెండు దోషములలోనే విపర్యయమనుదోషమంతర్భవించును గావున నది పేరుగా స్వీకరింపలేదు. ఇట్లు మామతమున నాతే దోషములు.

ఉపమానోపమేయముల లింగవ్యత్యాసము లింగభేదము ౧౨ సూ.

ఉపమానపు లింగమును నుపమేయపు లింగమును జేతగుట లింగభేదమును దోషము.

ఉదాహరణములు :—

“నైన్యములు నదుల పోలిక జనియె సరగ”

పున్నపుంసక లింగములకు దఱచుగా నభిమతము ౧౩ సూ.

పున్నపుంసకములగు నుపమానోపమేయములకు లింగభేదమభిమతమే. లింగభేదమున్నను దఱచుగా పున్నపుంసకలింగముల కుపమానోపమేయ భావమభిమతమే. దోషముకాదని భావము.

ఉదాహరణము :—

“మొగము గన్గొంద్రు జంద్రుని పోల్కినెపుడు”

“చంద్రుడుంబోలె వదనమైనంగుచుండు”

లొకికియందును, సమాసోక్తయందును,

నుపమాప్రపంచమందును ౧౪ సూ.

లొకికియగు నుపమయందును, సమాసమున నుడవబడు నుపమయందును, నుపమా ప్రపంచమనందును చ్ఛాయికముగా లింగభేదమభిమతమే.

లొకికియందు లింగభేదమున కుదాహరణము :—

“అతడామెకు దోడునీడై చరించు”

“ఈమె మొగవానిపోలిక నెపుడునుండు”

సమాసోక్తయందు లింగభేదమున కుదాహరణము :—

“భుజిలతవినిల కువలయ విజయినియగు”

ఉపమానప్రపంచమున లింగభేదమున కుదాహరణము:—

వరమిందాధరమున్ పయోధరములు॥ వక్రాలకంబుల్ మనో
హరలోలాక్షలు చూపకవ్వలి మొగంబై నంత నేమాయె నీ
గురుదాస్వజ్ఞులునంబు కొమ్ముడియు మాకుంజాలవో గంగకి
ద్వరిక్షిడద్ధరిమేలనంగలదె యుద్యద్రాజ బింబాననా.

రామలింగని చాటుధార.

ఈతీరుగా నితర ప్రయోగ సమూహమునుగూడ గ్రహించునది.
దానిచే వచనము వేరుగుట వివరింపబడినది ౧౩ సూ.

దానిచే-లింగము వేరుగుటచేత.

ఉదాహరణము:—

* మధుపమలరునుబోలె నామంజులాస్య
లోచనమ్ముల దమినిగ్రోలుదును నేను॥

ఇంకొకటి

సరసుల్ కాంతల గుబ్బచంటికవతో సాటింగుబాళింప న
బ్బురపుంజాయల నిమ్మపండుచెలగున్ మోదానుసంధాయియై.

తిరుపతి వేంకటకవులు.

ప్రతీతములు కాని గుణములతోపోలిక,

పోలికకుదురకుండుట ౧౪ సూ.

ప్రతీతములు కానివనగా సహృదయుల మనసున కెక్కునివి.

* మధుపమ:— ఈయుద్దాహరణమున ‘గోల్లిలుదును’ అను నేకవచనముండుట వలన వచనభేదదోషము పున్సక్తించినదనియు ‘గోల్లిలుదుము’ అని యుండవలయునని దిష్టేంద్రభూపాలుడు వ్యాసెను. కాని యది సరికాదు. ఉపమానోపమేయములగు మధుపవక్తలకు ఏకత్వము విరుద్ధముకాదు కావున ‘గోల్లిలుదును’ అను నేకవచనమున దోషము లేకమేనియు సంభవింపబోదు. ఇంట్ల తత్త్వమిది. “లోచనములు” అను నుపమేయమునద్వివచనమున్నది. ఇకనుపమానమగు ‘అలరు’ నందేకవచనమున్నది. కావున వచనభేదము పొందెను. రెండవచోట ‘గుబ్బచంటికవతో’ అనగా స్తనములు రెండింటితో నొక నిమ్మపండు పోల్చబడినది. అచటను వచనభేద మను దోషమే.

అట్టి గుణములతోడి పోలిక నిరూపించినను నదిపోలిక లేనట్లేపర్యవసించును.

ఉదాహరణము:---

“అరుదగుకావ్యచంద్రునితత్వార్థమయూఖునిగూర్చుకూర్చెదన్”

కావ్యమునకిట జంద్రునితోడి పోలిక ప్రతీతములు కాని గుణములతో నేర్పడవలసివచ్చెను. “అర్థములకు మయూఖములతోడి పోలిక యేర్పడగనే కావ్యమునకును జంద్రునకును పోలిక యేర్పడును గనుక నిచట పైదోష మెట్లుపపన్నమగును” అనిన అర్థములకును మయూఖములకును సాదృశ్య సాధకముగా ప్రతీతమగు గుణమేమియు లేనందున కావ్యమునకు జంద్రుని పోలిక యేర్పడిననే యర్థములకు మయూఖములతోడి యుపమ కుదురును. గాననీతీరున నిచట నన్యోన్యశ్రయ దోషము దాటరాకుండ నున్నది.

పోలిక కుదురమి నుపమయు దన్నిష్ఠులగు కవులును

బాడగుదురు ౧౭ సూ.

తన్నిష్ఠులు అట్టి యుపమ నవలంబించువారు.

ఉపమానముల *యాధిక్యమున నదితొలగునని కొందరు ౧౮ సూ.

* ఆధిక్యము:—ఈయాధిక్యమొక్క యుపమస్థలముననేకాదు. రూపకాదు లందుగూడ గలదు. అదియొక్కొక్కపుడుల్లేఖాలంకారముగా బరిణమించి విశేషాధ్యక్షమగును. ఒక్కొక్కపుడట్లుపయోగింపకముందు సూత్రమున జెప్పినట్లు అపుష్టమగును. కర్మముగా నుదాహరింతుము.

అకులవాల్మీకియ సవివాగ్రణి బాచనశేషుట్టిల్లు బ
ల్లకి కుమంత్రనందనులు గంటము మట్టిలిఖించినట్టి వా
లాకులు రాటపాకులు చెవాకులు బ్రాహ్మణవీధిలోని పు
ల్లకులు లంజెలిండ్ల బలుగాకులు గాక నిజానికాకులే.

కానరకూనరై మిగుల గందరగోళపు మూలమై రసా
భాసపు హేతువై వికటపద్ధతియై శిగపట్లగోత్రమై
దాసరిపాటయై బహుదారనచేసిన యగ్రహార మా
కాశముముట్టితోక తెగి గాడిదవాలకమయ్యె జూడగాన్.

అది=పోలిక కుదురకుండుట. తొలగునని కొందరనుకొందురు; ఎట్లన:

“కాండావిర్భవభాండ భూపరివృథగ్రైవేయ వైలేయ సూ
కాండాటాధిప కేతుమాతుల బలాకాశస్రవంతీమరు
భ్యాండా ఇండలతుండి పాండురయశశకర్పూరపేటిభవ
త్యాండా! రాయనిమంత్రివాస్కరునికొండా! దండధారాగ్రణీ.

ఇటననేకములగును పమానములచే బోలికబాగుగా స్థాపిత
మగును. అనియన్నియు నెక్కువతెల్లనేకదా :

అపుష్టార్థము కావున నది సరికాదు ౧౯ సూ.

అపుష్టార్థము కావున నుపమానముల యాధిక్యము పైదోష
మును దొలగించునదికాదు. ఒక యుపమానమును బ్రయోగించినపిమ్మట
మతోకదానిని బ్రయోగించుటలో నర్థవిశేషమేమియు బోషింపబడదు.
దీనిచే “*బలసింధువు సింధువువలె బలమతీ కలగె” అనునది నిరా
కృతమైనది. ఇచట “సింధు” శబ్దము రెండు సారులు ప్రయోగింపబడినను
నర్థవిశేషమున్నందున బొనరుక్త్య దోషము సంభవింపదు. ఆయర్థము
నందలి విశేషమేమన:—వైపుల్యమువలన బలము సింధువు వంటిది.
కలగుటవలన బలసింధువునకు సింధుసామ్యము కుదురుననుట. కాని
యర్థమునకుమాత్రము వృష్టిలేదు. ఎట్లనగా; “సింధువువలె కలగె”
అనుటలోనేబలము విపులమని దెలియవచ్చును. ఇదివరకు చెప్పబడినది

* బలసింధువు:—ఈన్యాయముచే “మాగుపాతీన చంద్రమండలంబును బోలె
వడనారవింపంబు వన్నెదలుగ” అను వాక్యార్థపుత్త్యుపమోదాహరణమున “వడనార
విందమ్ము” అనుచోట నుపమానముకూడ “అపుష్టార్థము” అను నాశంక చాలమందికి
పొడగట్టవచ్చును. కాని నిజమున కచట నపుష్టార్థములేదు. ఏమనగా; అచట
వాక్యార్థపుత్త్యుపమకును పదార్థపుత్త్యుపమకును విరోధమును స్ఫురింప జేయుటకై
రెండుపలులను కలి పోయోగించెను. చంద్రుడువచ్చినపు డరవిందమెట్లు కళ్ళాహీన
ముగా నుండునో యట్టితీరు ప్రకృతమున దోచుట కవ్యభిమతము. ఇదేతీరు నాల్గవ
వరణమున గూడ నున్నది. “తోడగిచాలజలించు తొండంపుగవబోలె నూరురంభా
స్తంభయుగమువడక” అనుచోట “ఏనుగులతోండములజూచి యరటిచెట్లు వడకు
నట్లు భూమిదేవి యూరుయుగము వడకుచున్నది.” అను విశేషవ్యోతనము నభిల
షించి రెండుపమానములు పోయోగించబడినవి. ఇట్లు రెండు పాదములందుండుటవలన

గదా; “రెండు ధర్మములలో నొకటి చెప్పినపుడు రెండవది సాహచర్యము ననుసరించి స్ఫురించును” అని.

అనుపపత్తి యనలే లేకపోవుట ౨౦ సూ.

అనుపపత్తి = అనలుపమానవస్తువే పొసగకపోవుట.

ఉదాహరణము :—

హర్షవికసితమైన యాయతివ వదన
మందు జిరునవ్వు చాయదానలరుచుండు
బాగుగా వికసించిన పద్మమధ్య
మందు జిక్కనివెన్నెల యలరునట్లు.

పైపద్యమున వెన్నెలలో పద్మము వికసించుట యనునదియనలే పొసగదు. అయిన నిది అర్థవిరోధముకానిండు ఉపమా దోషమును గాగణింపనేల? యనిన నిచట నుపమ యందతిశయమభి లషితముగదా? అట్లయిన నికనది దోషమగుటెట్లనిన చెప్పుచున్నాడు.

విరుద్ధమగు నతిశయము కూడదు. ౨౦ సూ.

విరుద్ధమగు నతిశయమును గూర్చుట యయుక్తమని సూత్రము యొక్కభావము.

పై నిరూపించిన యుపమాదోషముల నారింటినెఱిగి చేరకుండ విడువవలెను.

ఇయ్యది ఆంధ్రీ కావ్యాలంకార సూత్రవృత్తియందు

నాలవ యధికరణమున రెండవ

యధ్యాయము ముగిసినది.

పైసవ్రాసిన యభిప్రాయము కవికి కలదనియు మేము మాయంతట గవియెఱుగ కుండ నతనికి లేని యభిప్రాయమును కల్పింపలేదనియు సహృదయుల మననునకు తోచ వచ్చును. ఇకరెండు మూడు పాదములలో కలవలలో దుమ్మెదలున్నట్లుగాను, నీల వేళుదర్శనమున నెమిలి పురి విప్పియాడడమును, ఆనుగుణ్యముచేత దోచుటకై పదార్థ పృత్త్యవములు రెండు ప్రయోగింపబడినవి. ఈతీరున సర్థవిశేషము సంపాదించి. పరికృతార్థమునకు బోషకములు గావున నీయుపమానము లేవియు నపుష్టార్థోష్కరములు కావు.

నాల్గవ యధికరణమున
మూడవ యధ్యాయము.

ఇప్పుడువమాప్రపంచము విచారించబడును. సరియే, అసలుపమా ప్రపంచమననేది? యనగా జెప్పుచున్నాడు.

ప్రతివస్తువు మొదలగునది యుపమాప్రపంచము ౧ సూ.

ప్రతివస్తువు మొదలుకొని యికముందు విరూపింపబోవు నలంకారములన్నియు నుపమాప్రపంచమనబడును.

ఇప్పుడు వాక్యార్థోపమకును బ్రతివస్తుపమకును భేదమును జూపుచున్నాడు.

ఉపమేయమునుడిని సమానవస్తువు నిడుట ప్రతివస్తువు ౨ సూ.

సమానవస్తువనగా దుల్యమగు వాక్యార్థము, ఉపమేయమనగా నిపు *ధర్మవశమున వాక్యార్థమే, అది నుడువబడగా దానితో దుల్యమగు వాక్యార్థమును జెప్పట ప్రతివస్తువు, ఈ యలంకారమున రెండు వాక్యార్థములుండును. వాక్యార్థోపమయందొకటియే యుండునుఇదియే యీ రెంటికిని భేదము.

ఉదాహరణము:--

రంజనచెడి పాండవులరి

భంజనులై విరటుగొల్వ బాల్పడిరకటా

* అర్థవశము:-- ఉపమానము వాక్యార్థముగా నంగీకరించుటవలన నొక యుపమేయముకూడ వాక్యార్థమే కావలయునుగాని పదార్థముమాత్రము కాజాలదని యర్థతస్సిద్ధము.

* ఒకటియే:-- ఉపమాను సిద్ధింపజేయు వాక్యార్థమొక్కటియే యని తెలియ వలయును శబ్దవో వాక్యార్థోపమానములయందుగూడ (మాగుపాటిన చంద్రమండలంబు... వన్నెదటంగ నిత్యాదులు) వాక్యార్థద్వయ మున్నది. కావున బ్రతివస్తువు కావలసివచ్చును.

సంజయః విహితేమందును

కుంజరయూధంబు దోమ కుత్తుకజొచ్చెన్.

సమస్తాశ్చరణము-తేనాశి కావలింగకవి.

ప్రతివస్తుపమకు వ్యతిరేకముననుదాహరణము:-

వేయిచేతులిచ్చి వెట్టజేసినకూలి

బాణుజెలువదలచి భండనంబు

గలుగజేసెనింక వెలుగు చేన్మేసిన

గాచువారలెందు గలరెజగతి.

ఉత్తరహరివంశము-౧ అ. ౪ శ. ౨ ప.

ప్రతివస్తువునకన్న సమాసోక్తి వేరగుటను జూపుచున్నాడు.

నుడువకున్న సమాసోక్తి ౩ సూ.

ఉపమేయము నుడువక సమానవస్తువునిడుట సమాసోక్తి. సమానమనగా సంక్షేపము, అట్లు చెప్పుట గావున సమాసోక్తి.

ఉదాహరణము:-

వారకయ్యాశ్వరుండు తలపై ధరియించిన యంతమాత్రన
వ్వారిజవై రితోడ సరివత్తువె యుమ్మెతపూవ నీపసన్ !
వారిధులుబ్బునోదెసలు వన్నెలుదేలునొ చంద్రకాంతముల్
నీరపునో చకోరముల నెవ్వగదీరునొ తాపమాటునో.

సమాసోక్తికన్న నప్రస్తుతప్రశంసంవేఱవి చూపుచున్నాడు.

కొంచెము నుడివిన నప్రస్తుతప్రశంస ౪ సూ.

ఉపమేయమును లింగమాత్రముచే జెప్పుట కొంచెము నుడువుట.
అట్లునుడువుచు సమానవాక్యార్థమును జెప్పినచో నప్రస్తుత ప్రశంస
యగును.

మెలుగుశృంగములందు మెదలకయున్నవి

నీలమేఘంబులు నీరజాస్య

వెన్నెలపులుగులువేకువ చంద్రుపై

తేలుచున్నవిచూడు తియ్యబోడి

మింటనాగడపలు మెల్లమెల్లనవిచ్చి
 కానరావయ్యె నోకలుప కంటే
 పారిజాతపుష్పిగ బహువర్ణ పుష్ప భా
 రంబు మోయగలేదు కంబుకంతి
 యనుచు దమలోన గర్భోక్తులాడుకొనుచు
 దనకు నుపచారములు నేయు ననుగుణెలుల
 జూచినవ్వుచు సహజస్యచూడనొప్పె
 జారుచోహదలక్షణ సహితయగుచు.

మదనసేనము-నంది మల్లయ.

“మెఱుగుశృంగములందు నీలమేఘంబులు, వెన్నెల పులుగులు
 వేకువచంద్రుపై” అనియునిట్లే కదమ రెండు చరణములందు గూడ
 సప్రస్తుతమగు నర్థమును బ్రశంసించుట యప్రస్తుతప్రశంస.

అపహ్నుతి దానికన్న వేరనుచున్నాడు.

సమమగువస్తువుచే నితరమునపలపించుట యపహ్నుతి x సూ.

తుల్యమగు వాక్యార్థముచే మరియొక వాక్యార్థమును ధిరస్కరించుట యపహ్నుతి.

విషమాస్త్రునకువేరు విండులుగలవెట్టు ?

బొలతుక నెలవంక బొమలకాక

యంగజునకువేఱ యమ్ములుగలవెట్టు ?

తనుమధ్యలోల నేత్రములకాక

శంఖరారికివేఱ చక్రంబుగలదెట్టు ?

బింబోష్ఠిపురుగుజునుంబకాక

చిత్తజునకువేఱ చిగురెల్లకలదెట్టు

ధవళాక్షియధర పల్లవముగాక

కాయజునకువేఱ కవదొనల్ గలవెట్టు ?

తోయజాన్య పిన్నతొడలకాక

భావజానకువేఱి పాపమ్ముగలదెట్లు ?
తరుణికిలగాక ధరణినాథ.

అ థ వా;

చంద్రమండలములే జలజాతములుకాక
కాకున్న నలులేల కాపులుండు ?
నెలదమ్మితూడులే యలరుతీగెలుగాక
కాకున్న సికోరకములు గలవె ?
క్రిక్కారుమెఱుగులే గునుమాత్తములుగాక
కాకున్న నీవిండ్లు గలగవచట
గనకకుంభంబులే ఘనచక్రములుగాక
కాకున్న దరగల గదియనేల ?
ననుచువదనాలకములు బాహునిభములు
బొలయుచూపులు బొమలుచన్నులును వళులు
జూచిజనములుదమ్ము సంస్తుతులునేయ
వఱులుదురు తత్పురంబున వారసతులు

అనిరక్షచరిత్రము-భావన పెచ్చున.

ఈరెండు పద్యములందును వాక్యార్థములకు తాత్పర్యము ననుసరించి తాద్రూప్యప్రతిపత్తి యేర్పడునుగావున రూపకముగాదు. అసలు రూపకమననెట్టిదనిన జెప్పుచున్నాడు.

ఉపమానముతో నుపమేయమునకున్న గుణసామ్యమువలన
దత్త్వాధ్యారోపము రూపకము ౨ నూ.

గుణసామ్యమువలన ఉపమానమునందుగల గుణములుపమేయమున నుండుట ననుసరించి తత్త్వాధ్యారోపము - ఉపమానముతో
* నభేదమునారోపించుటరూపకము. లోకికోపమయు గల్పితోపమయు

*అభేదము నారోపించుట :—“ముఖముచంద్రుడు” అని వేరువేరుగా చెలియ వచ్చు నరములు, సమానవిభక్తిములగు పదముల జెప్పబడినవి. కావున నభేద సంబంధముతో నన్వయింపవలసివచ్చినవి. “ఇవి రెండు వేరు” అనుబాధకజ్ఞానము మనకిది

గూడ నీరూపకమునకు చూలముగానుండును, ఈవిషయమును దెలియ జేయుటకే సూత్రమున నుపమానోపమేయముల రెండిటిని జేర్చినది.

ఉదాహరణము:—

కందర్పాస్త్రములంచు నంచిత తటిత్కాండంబులంచు సుధా
మందస్యందమలంచు గాంచనలతామత్తల్లులంచు న్ సుధీ
బృందంబుల్ ధ్వనినిందలందెగడు నీదీంతోష్ఠులందెల్ల నా
నందాభాసమెకాక ఛాసితచిదానందంబు పెంపొందునే.

పాండుగంగమాహాత్మ్యము-౪ ఆ.

అథవా,

ఎలదోటల్ వనముల్ వధూకుచములద్రీంద్రంబులాకంటికి
ఫలముల్వాతెఱలంగజాగమకళాబంధంబు లిచ్చాననం
బులు కోపంబున బా యుటల్ తపమునంభోగంబు కై వల్యమం
దుల లీలారతినుండు మానవులకెందు గానమీచిత్రముల్.

కాళహస్తిమాహాత్మ్యము-౧ ఆ. ౨౧ ప.

ముఖచంద్రుడు మొదలగునవి యుపమా సమాసములు కావున రూపకమనుట యుక్తముకాదు. రూపకమునకును శ్లేషకును భేదమును జూపుచున్నాడు.

పరకే కల్గియున్నది. మరియు నీచట గూడ వేఱువేఱు రూపములతో (ముఖశ్వము, చంద్రశ్వము అనునట్టివి) తెలియబడు చుండును. కావున నింతకుమునుపు జెప్పిన యభేదాస్వయమువలన నేర్పడిన యభేదబుద్ధి తెచ్చుకోలు తెలివియే (అహోర్యజ్ఞాన)మే కాని వేఱుకాదు. బాధకబుద్ధి యున్నపుడు కలుగునట్టి బుద్ధియంతయు నాహోర్య బుద్ధియేకదా! ఆహోర్యమనగా నదియే. కావున నీరూపకమున నభేదారోపమేర్పడుట తప్పనిసరి. ఈరూపకమునందుపమానోపమేయములకు అసహజవిభక్తికములగు పదము లుండవచ్చును. లేక వేరు విధముగాగూడ నుండవచ్చును.

ఉదాహరణము:—“వికసితావనమున నొప్పువెలదియీమె కమలమొప్పెడు సరసియే గదవయస్య” ఇచట నుపమానముమేయమును వేరువేరు విభక్తితోను నున్నది.

*అది ధర్మములయందు దంత్ర ప్రయోగమున నగుచోక్లేష ౭ సూ.

గుణక్రియా శబ్దరూపములగు ధర్మము లందభేదారోపము క్లేష
యగును. ఈయభేదారోపముమాత్రము తంత్రోచ్ఛారణము వలన
నేర్పడవలయును. తంత్రమనగా నొకసారి యుచ్చరింపబడి

*అది:—తత్త్వాధ్యారోపము: ధర్మములు-గుణక్రియాశబ్దరూపములు తంత్ర
ప్రయోగమున, తంత్రోచ్ఛారణమున. తంత్రమనగా నొకసారి యుచ్చరింపబడి యనేక
మై యుపకరించునది. తత్త్వాధ్యారోపము-ఇచటి తత్వమిది. ఒకచదునునొకమారు
పల్కినను రెండు మూడు పదములవలె నర్థమునకుపయోగించుట తంత్రము. ఈస్థితిలో
“కనులాకరస్ఫూర్తి” అనునొక పదమును రెండుపర్యాయము లుచ్చరించినపుడు
ఎట్లర్థస్ఫూర్తి కాగలదో యట్టి సాదృశ్యమున్నదనుట, అపుడు విభిన్నముగు రెండర్థము
లకును-పద్యాకరముల యతిశయమునకును, లక్ష్మీదేవికి నెలవైన యతిశయమునకును
సభేదారోపమేర్పడును. ముఖముచంద్రుడు అను పదార్థమును వినబడిన తరువాత
వాని యర్థములకభేదారోప మొనర్పబడుట లేదా? అట్లే యిచటగూడ నెఱుగదగును.
కావుననే తత్త్వాధ్యారోపము క్లేషయనబడినది. కాని రూపకమునకును దీనికిని నొక్క
భేదముకలదు. రూపకమున వేరువేరుపదములుండి తదర్థములకభేదాన్వయ మొనగ్గుట
వలన సభేదారోపమేర్పడును. ఇచట నొకపదమేయుండి యదియే తంత్రకైత్రీచే
బోధించిన రెండర్థములకును సభేదారోపమేర్పడును. ఇట్లుండ తరువాతవారు ఆలం
కారికులు క్లేషహీన సభేదాధ్యవసాయ మేర్పడుననియు, నది రెండర్థములొక పదమున
జెప్పటవలన వచ్చుననియు వ్రాసిరి. ఇది విచారణీయము. విభిన్నముగు రెండర్థము
లొకపదమున జెప్పబడినను వానికి దత్త్వాధ్యారోపము కలుగునేకాని యధ్యవసాయము
కలుగదు. ఎందువలననగా; ఈరెండర్థములును వేరుగట యెప్పుడును మనకెరుకగును
గదా? భేదజ్ఞానముతోడి యభేదజ్ఞానము తెచ్చుకొలు తెలివియై (అహోర్యజ్ఞానము)
అది యాహోపమేయగునుకాని భేదజ్ఞాన ప్రసక్తి లేని యధ్యవసాయ మెట్లగుచు? ఆరో
పమును సధ్యవసాయమును పూర్ణముగ భిన్నములని యుత్ప్రేక్షాతక్షణవృత్తిలో వామ
నాచార్యుడు వ్రాసి యాడు. రెండర్థములును వేరువేరుగా పదములవలన నుపస్థితములై
ఒకదానికొకటి యత్యంత విభిన్నములుగా రూపకాది స్థలములందు తెలియబడు
నట్లులే క్లేషస్థలమున నొకపదమున నట్లుభాసించుట యందఱకును జెలిసిన విషయమే.
కావున నిట సభేదారోపమేయుండుట సమంజసముగాని యభేదాధ్యవసాయముండుట

యనేకోపకారకమగునది. గుణక్రియా శబ్దరూపములైన ధర్మములం దొకే యుచ్ఛారణమువలన నేర్పడు నధేదారోపము రూపకము.

ఉదాహరణము:—

పలమాన చంపకోత్పలమాలికాది సం
 గ్రధనచాతురి నెఱకపులబోలి
 ధళముగెలిచిన సూత్రముననూల్ కొల్చు నే
 ర్చనయోధవీరుల పొలుపుదెలిపి
 ఖండితత్వమునరాగముగల పల్లవా
 వళిగోయుటలవేశ్య వలపునెఱపి
 పలుతావుల రసియెత్తులుపచరించు పెం
 పున జూదఱుల లేవబొడమజేసి
 తమనిజాంగమరీచులు తత్తదన్య
 పుష్పములుసావి నిక్కంపు బువ్వలమరు
 పేరబేర్కొను పౌరుల గేరికేరి
 నవ్వుదురు పుష్పలావికానళినముఖులు.

హాలీలావిలాసము - తెనాలి రామలింగకవి.

కేమాత్రమపకాశమును లేదు. ఒక పదమున జెప్పబడుట యట్టియనకాశము నీయ జాలదా? యని యాశంకింపవలదు. నిజమున కిచ్చట రెండుపదము లేయున్నవి. అవి యసామ్యమువలననేక శ్రుతిగోచరములగును. ఈవిషయమును భట్టోద్భటుని కావ్యా లంకార సంగ్రహమునను దానివృత్తియందును నున్నది. పోనిండు; ఒక పదమునుకొన్నను యధములు పూర్తిగ విభిన్నములని స్పష్టమైనపుడు వానిని అభేదమును చెల్పు ప్రయోజక ము లేనియున్నను నీకల్గిన యభేదజ్ఞాన మాహార్యము. మఱియొక టెట్లగును? బాధక జ్ఞానమచట సిద్ధముగనుండలేదా? అదియున్నపుడు కల్గ జ్ఞానమాహార్యమేకదా? అదియే దా యారోపము. రూపకమున నభేదమును బోధించు ప్రయోజకము. సమానవిభ క్తియున్నను నచటనారోపమే యేర్పడు ననుటకు కారణమేమి? పైజెప్పినబాధక జ్ఞానముండుటయేకదా! కావున జ్ఞేషయందును నభేదారోపమేకాని యభేదాధ్యవ సాయమే మాత్రము నేర్పడదను వామనాచార్యుని యభిప్రాయమే యుక్తియుక్త మగు సిద్ధాంతము.

అథవా,

కమలాకరస్ఫూర్తి కాసారములయందు
 దమయందు గలుగంగ దనరుచుండు
 గంభీరజీవన క్రమమగత్తలయందు
 దమయందు గలుగంగ దనరుచుండు
 ధారావిహారముత్తమతురంగములందు
 దమయందు గలుగంగ దనరుచుండు
 సుమనోవికాసంబు ప్రమదావనములందు
 దమయందు గలుగంగ దనరుచుండు
 దానమహిమ సముత్తుంగ దంతులందు
 దమకరంబుల గలుగంగ దనరుచుండు
 సిరులసంతోషమున ముఖ్యశీలవృత్తి
 రణజయౌదార్యముల బురిరాజకులము.

పద్మసీవల్లభము-బొడ్డపాటి శేరయ.

(రూపకాదులందు) గౌణార్థ మలంకారమైనట్లు లాక్షణి కార్థము
 గూడ నలంకారము కాగలదని చూపుచున్నాడు.

సాదృశ్యమున లక్షణ వక్రోక్తి ౮ సూ.

లక్షణకు హేతువులు చాలయున్నవి, అందు సాదృశ్యమూల
 మున నేర్పడు లక్షణ వక్రోక్తి.

ఉదాహరణము:—

కలువలు కిలకిలనవ్వెన్
 దొలిమిల నెలయేటియవలి తుహినాంశుకరం
 బులుగని, యపుడేటావలి
 గిలిగింతలటంట వానికి సరిదాకె.

సారంగధరచరిత్రము-౨ ఆ. ౧౬౧ ప.

ఇంకను

గొజ్జంగివిరులపై గుప్పించు గుప్పించి
కన్నెగేదగులపై గంతుగొనును
వకుళగుచ్చములపై వర్తించు వర్తించి
పున్నాగతతులపై బూన్కినెఱుపు
గురువిందపొదలపై గ్రుమ్మరు గ్రుమ్మరి
విరవాది లతలపై విశ్రమించు
మల్లికావలులపై మసలాడు మసలాడి
సురపొన్న తరులపై బొరలువెట్టు

ననుదినమునిట్లు పుష్పవాసనలదేలి
యంగజాభంగ రతులందు ననగిపెనగి
యలసిపడియున్న జనముల యలతమాన్సు
మలసియప్పురి బ్రాభాతమారుతములు.

మరియు

కిసలయంబులతోడ గెంగేలుదడవెట్టి
విరులపై నఖకాంతి విజ్జరాల్చి
లేదీగలకు దనూలీలగానుకయిచ్చి
గుత్తులు బాలిండ్లు గొలిచిచూచి
చలిగాలి నిశ్వాస సౌరభంబులనాగి
యశిపంక్తిగురులతో నలుకదీర్చి
పుప్పొళ్లునెలగందములు వియ్యమందించి
పూదేనె జెమటల బుజ్జగించి

తొడలు నరటికంబములును మెడలుబోక
బోదెలు నెలుంగులును బరపుష్టరుచులు
మాటలును గీరభాషలు మక్కళించి
చిగురుబోడులు వన కేళి చేయజేయ

ఇంకొకటి

చన్నులును జేతికలకంబు సరసమాడ
నవ్వనమృతంబు దమలోన నవ్వలాడ.
సిగ్గుతమకంబు వినయంబు జెంగలింప
వెలదియమృతంబు వడ్డించె విలుధతతికి.

ఈనిరూపితస్థలములందు లక్ష్యమగు నర్థము గ్రహింపబడుచుండును. కావున లక్షణయే యిచట నతిశీఘ్రముగా వివక్షితమగు నర్థమును బోధింపగలుగునని రహస్యమును విజ్ఞులు చెప్పుదురు. సాదృశ్యమాలకముగానిచో లక్షణవక్రొక్తికాదు. “జరరకమలకందచేద గౌరములు కిరణములు” ఇచట చేదము సామీప్యముచే ఛిన్నమగు ద్రవ్యమును లక్షించును. దానికిగదా గౌరవ్యముండునది.

రూపకము. వక్రొక్తి వీనికన్న నుత్పేక్ష వేరగుట చెప్పుచున్నాడు.

అతద్రూపము నతిశయము నపేక్షించి తద్రూపముగా

నధ్యవసించుట యుత్పేక్ష న సూ.

ఇచట రూపమనగా స్వభావము. వర్ణింపబోవు వస్తువునదాను సంభావించు స్వభావములేకున్నను నున్నట్లు సంభావించుట యుత్పేక్ష. ఇది సంభావించుటయే కాని యధ్యారోపము గాని లక్షణగాని కాదు. ఉత్కర్షమునకై యట్లు సంభావించిననే యుత్పేక్ష యగునుగాని లేనిచో నది భ్రాంతియే. కావుననే యతిశయము నపేక్షించి యనబడినది. ఈ యధ్యవసాయముకూడ సాదృశ్యమాలకమైననే యుత్పేక్షయగును, కాని కారణాంతరముల నేర్పడుచోగాదు. ఇట్టివట సాదృశ్యమునకుగూడ ప్రసక్తి యున్నది. కావుననే “పోలె, వలె, నా” మొదలగునవి యుపమను చెప్పునట్లు దీనిని గూడ బోధించును.

ఉదాహరణము:—

ఒక రామాతిలకంబు రత్నరుచితో నొప్పారు మందార కోరకమున్ గర్జవతంసతఁ నిలుపుచు రాగాలతాసక్త చూ

చుక చేలాంచలయైమలంగి విడుమంచు॥ గేలుసాచె॥ ససా
యకహార్షిన్ దెగగొన్నమన్మథుని పృథ్వీధపాదంబునా॥

ఉత్తరహరివంశము-౨ ఆ. ౫౩ ప.

కొంతమంది యుత్పేక్షయే యతిశయోక్తియనెదరు. వారిని
వారించుచున్నాడు.

సంభాష్యమగు ధర్మమును, తదుత్కర్షమునుగూడ గల్పించుట
యతిశయోక్తి యిం సూ.

రెండును గల్పితములగుచోటనే యతిశయోక్తి.

ఉదాహరణము:—

గబ్బిబేడిసమీలు కన్నుల కెనవచ్చు
బలుమారునవిమిట్టి పడకయున్న
దొగలనెచ్చెలికాడు మొగమునకెనవచ్చు
నొకయంత మేనగందుండకున్న
గొవ్వనజక్కవల్ గుచముల కెనవచ్చు
బ్రొద్దుపోయిన బాసి పోకయున్న
మెఱుగులు మెత్తని మేనుల కెనవచ్చు
దశతశ బొడకట్టి తలగకున్న
ననుచు సరసులు వర్ణింప నవయవాతి
విభ్రమ విలాసవిస్ఫూర్తి వినుతికెక్కి
గణనమీరిన మానినీ మణులుగలరు

.....

వలిపముగట్టి హారములువైచి పటీరముమైనలంది జా
దులు నెఱి కొప్పునందుఱిమి త్రోవనెపోయితి మేనితాకియుం
దలచెడువారు లేరని మనంబు కలంకలుదేర్చి జారకాం
తల సమయస్థలంబులకు దార్చిరి దూతికలట్టి వెన్నెలన్.

పారిజాతాపహరణము-౨ అ. ౫౫ ప.

ప్రాంతిష్ఠానాత్మకముత్పేక్ష యగునస్య సంరయశ్చానాత్మకము
సందేహాలంకారమగునని చూపుచున్నాడు.

ఉపమానోపమేయముల సంరయము సందేహము నిని సూ.

ఉపమానోపమేయముల విషయమున నుత్కర్ష మపేక్షించి
సంశయించుచో నది సందేహము.

ఉదాహరణము :—

చిన్నిమెటారులో చికిలిచేసిన మారుని చిక్కటారులో
వెన్నెలగుమ్మలో మెఱుగువెట్టినకెంపు కదానిబొమ్మలో
పొన్నలబంతులో మగుడబోవని మిన్నుమెఱుంగు కాంతులో
యెన్నగనంచునభ్రవరులిచ్చకు మెచ్చగవచ్చిరచ్చరల్.

అపూర్వ సంక్రందనము-2 ఆ.

సందేహమువలె విరోధముకూడ నవసరప్రాప్తమని నిరూపించు
చున్నాడు.

విరుద్ధమువలె భాసించుట విరోధము సూ.

“అర్థము” అని యిట వాక్యశేషము.

ఉదాహరణము :—

చెంచెతగుబ్బచన్నుగవ శీఘ్రతరంబుగ నంతనంత వ
ద్ధించిన యావనోపగమజ్ఞంభణ మెక్కిననంతకంత శో
పించెను దానినెన్నడుము జీవితనాథుడు వానివిల్లును
జెంచులరాజులున్ నవతిచేడియపిండును బిక్కణంబులన్.

శ్రమ్యమ్న విజయము-ఇణిధవుమాధవుడు.

విరోధముకన్న విభావనపేరిని చూపుచున్నాడు.

క్రియను నిషేధించి ప్రసిద్ధమగు దానిఫలమును
వ్యక్తీకరించుట విభావన ౧౩ సూ.

ఉదాహరణము:—

ముసుగువెట్టిననేమి ముత్యాలకమ్మల
కొమ్మించు లీలల గులకరించె
మోమువంచిననేమి మొలకనవ్వులకాంతి
చెక్కుటద్దములపై జీటువారె
జూడకుండిననేమి సొబగురెప్పలమించి
తేటవాల్ మెఱుగులు దిచ్చరించె
జాటుచేసిననేమి చక్రవాకలబోలు
పాలిండ్లమెఱుగులు బయలుపడియె
సిగ్గునటియించి మావేడ్క చిన్నబుచ్చి
యేలయిటులపిసాళించె దేమిబుద్ధి
కాము సామ్రాజ్యవట్టమ్ము గట్టినన్న
కొగలింపగదగదె యొకరణకాంత.

క్రీడాభిరామము.

విరోధ ప్రసంగమున ననన్వయమును జెప్పుచున్నాడ.
ఉపమానము నుపమేయము నొకటియే యగుట
యనన్వయము ౧౪ సూ.

ఉదాహరణము:—

వారిధికిని వారిధియే
మేరునగంబునకుసాటి మేరునగంబే
నారాయణదేవుకు సరి
నారాయణదేవుకాక నరపతులెదురే.

. చాటుధార - అజిదము నూరకవి,

ఇతరులతో బోలిక లేకపోవుటయే అనగా ననుపమత్వమే దీని
ఫలితాంశము.

కృమముగానగుచో నుపమేయోపమ ౧౫ సూ.

ఉదాహరణము :—

బాలముఖేందుబింబరుచి పద్మనిభాననయానలీల నీ
లాలకచన్నదోయిరుచిరాంగి మనోజ్ఞవిలాసహాసముల్
లోలకురంగలోచనవిలోకన సంపదనెట్లుచోల్చినన్
బోలినబోలునారతము బోలగనీత్రయి నొండుగల్గునే.

ఇదియే పరివృత్తియని కొందరందురు. వారిని త్రోసివేయుటకు చెప్పుచున్నాడు.

సమవిసదృశములతో మార్పుట పరివృత్తి ౧౬ సూ.
విసదృశము-సమముగాని యర్థము.

ఉదాహరణము :—

పనివడిపాకశాసను నెపంబున బంకజసంభవుండు నీ
తనువుదొఱంగజేసె నతిదారుణశాంభవరోష వహ్నిచే
మనముననాటియాగ్రహముమానక నీవునుసంఘటించితా
ఘనునిశిరంబుద్రుంచు తమకంబితరుల్ తెలియంగనేర్తురే.

సావిత్రికథ-తులసి బసవయ్య.

ఏ నిన్నుమామయనియెడు
దీనికిదగనిమ్ము భారతీకన్యక నా
కీనర్హుడవగుదని-నను
భూనాయకుపలుకు చిత్తమున కింపగుడున్.

నిర్వచనోత్తర రామాయణము-తిక్కన.

ఉపమేయోపమకన్న గ్రమము వేఱునుచున్నాడు.

ఉపమేయములకును నుపమానములకును

గృమ సంబంధముక్రమము ౧౭ సూ.

ఉపమానోపమేయములకు మొదట జెప్పినవానికిని వానిననుసరించి పిదప జెప్పినవానికిని గృమముగా సంబంధమున్నచో గ్రమము.

ఉదాహరణము :-

అరుణారవిందమ్ములని మొక్కికెన్నోకాని
 చిగురుబాకులనింత చేరరావు
 పులిసంబులనిచాల బుజ్జగించెనోకాని
 మరుచక్రములనింత మరగిరావు
 చక్రవాకములని సవరించెనోకాని
 కరికుంభములనింత గదియరావు
 గండమీలనిచాల గౌరవించెనోకాని
 పూవుదూపులనింత పొందిరావు
 తరగ లాత్మీయధనముల దాయచైన
 చరణములు నితంజములును జన్నుగవలు
 గన్నుగవలుదోతేర శృంగారజలధి
 తరగలింతలుపైకొన్న దలకినట్లు.

ఉత్తరహరివంశము-౧ అ. ౬౬ ప.

మఱియు,

వలపులబొమలమై నిలుకడగన్నుల
 బుష్పచాపధ్వజ స్ఫూర్తిగలిగి
 కాంతిగందంబునగరముల దనువల్ల
 గనకపంకజదామ గరిమదాల్చి
 కురులనుబొడ్డున బిటుదున గుచముల
 ఘనసరసీ చక్రగతివహించి
 నేర్పున నగవున నిగ్గున మొగమున
 శారదామృతభాను సమతనొంది
 కౌసునఖముల సౌఖ్యగున గల్గిచూపు
 హరిమణిశ్రీసమానత నతిశయిల్లి
 రూపకుభలక్షణమ్ముల నేపుమిగిలి
 వెలదులమరుదురవ్వీట వేడ్కతోడ.

విష్ణుకథానిధానము - ౭౭ తరాజముమ్మయ.

మానుషదానమాన బలమానితధర్మరమా మనోజ్ఞరే
 ఖానుతభూతివిత్తముల గాటయవేమనబోల్తు వానవిత్
 వానివిరోధివానివిభు వానివిపక్షుని వానియగ్రజు
 వానిమఱింది వానిసుతు వానియమిత్రుని వానిమిత్రునికా.

కాటవేయసునిమిది చాటుధార.

ఉపమానోపమేయ వాక్యములందొక్క క్రియదీపకము ౧౮ సూ.

ఉపమానబోధక వాక్యములందును నుపమేయ బోధక వాక్యము
 లందునుగూడ నొకే క్రియప్రసంగవశమున సంబంధించుచో దీపక
 మగును.

ఆదిమధ్యాంత వాక్యములందుండుట వలన నది
 మూడు విధములు ౧౯ సూ.

ఆదిదీపకమున కుదాహరణము :—

ఏమితపంబుచేసి పరమేశ్వరు నేమిటబూజచేసిరో
 రామునితల్లియుం బరశురామునితల్లియు భీముతల్లియుకా
 గాముని కన్నతల్లియును గంజనకాక్షననుంగుతల్లియుకా
 శ్రీమహితప్రతాపుడగు సిద్ధన తిక్కన గన్నతల్లియుకా.

మధ్యదీపకమున కుదాహరణము :—

అద్దములోనదోచు ముడుపందనిమ్రానిఫలంబు కోపపుం
 గ్రద్దటిచిల్వచేబడిన గందపుదీవె మహావిషంబులో
 నద్దినపణ్యరంబు మగనాలు; అదికొంచెమునన్ లభించునే
 సుద్దులువేయునేల బలసూదనుతో దెలియంగబల్కవే.

అహల్యా సంక్రందనము.

అంత్యదీపకమున కుదాహరణము :—

మిరియములేనికూరయును మెచ్చునెఱుంగనివారి యీవియుకా
 గరగరగాని ఛోజనము కన్నులపండువగాని రూపముకా
 మురిపములేని యౌవనము మోహములేని లతాంగి కూటముకా
 సరసుల కింపుగావు సుగుణాకర! పెమ్మయసింగధీమణి

దీపకమువలె నిదర్శనమును సంక్షిప్తమునుచున్నాడు.
తనకును స్వఫలకమునకును సంబంధమును క్రియచేతనే
స్పష్టపఱచుట నిదర్శనము ౨౦ సూ.

తనకును, స్వఫలకమునకును = తానుదేనికీఫలమో యట్టిదానికీని
గల సంబంధమును క్రియవ్యక్తపఱచునెడల నిదర్శనము.

ఉవాచరణము :—

మిగుల నున్నతపదవిని నెగడుటదియ
ధః పతనమునకే యనుదారి నర్థ
శాలులకు దెల్పుచును గ్రిందరాలుచెట్టు
పండుటాకులు తొడిమల పట్టువీడి.

తనకును-అనగా క్రియయగు పతనమునకును స్వఫలకమునకును
అనగా నాపతనమే ఫలముగాగల “ఉన్నతపదవి నెగడుటకును” సంబంధ
మును క్రియచేతనే స్పష్టపఱచుట. అనగా ఫలసాధనత్వరూపకమగు
సంబంధమును “మిగుల నున్నతపదవిని నెగడుటది యదః పతనమునకే”
యని పండుటాకులుక్రింద రాలుటచే నర్థశాలులకుదెల్పుట. ఇది యర్థాం
తరన్యాసముకాదు. అది యెట్టిదనిన నిరూపించుచున్నాడు.

ఉత్తసిద్ధికై మఱియొకటియేయగు వాక్యార్థమునుంచు
లర్థాంతరన్యాసము ౨౧ సూ.

ఉత్తసిద్ధికై-చెప్పినది రుజువుచేయుటకై, మఱియొకటియేయగు
వాక్యార్థము నుంచుటర్థాంతరన్యాసము. వాక్యార్థమునుంచుటయని చెప్పుట
వలన నొక పదమునర్థమును హేతువుగా గైకొనినచోటు లర్థాంతర
న్యాసము కాదని తెలియునది. ఎట్లనః “జలజసౌగంధ్యమియ్యది తెలియ
బరచు నాతిదూరానసరసౌకడలరుననుచు” “మఱియొకటియే” యను
టలో గల యభిప్రాయమిది. హేతువు వ్యాప్తిలో నిమిడి యించించుక
గన్నట్టుచోటు లర్థాంతరన్యాసము కావలయుననియు నట్లుగాక” “ఎచట

కావలయుననియు నట్లుగాక” “ఎచట బొగయున్న నచట నిప్పుకొండును” అను నిట్టి ప్రకటనేత స్వముగల చోట్లు అర్ధాంతరన్యాసములు కాకుండ వలయు ననియు,

ఉదాహరణము :—

ఆకుమఱుంగుపించె యయి యంతిపురంబునబోలె నున్నరా
కాకుముదప్రియాస్య భయగాఢతరత్వరనేగుగాని లో
నాకలిదప్పియు రవికాక్తియునెన్నడు మన్మథాత్మకీ
లాకులతప్తచిత్తలకు లక్ష్మిమె తక్కిన నొప్పలెవ్వియున్.

పాండురంగహాహ్మ్యము-3 అ. ౧౨ ప.

ఈయర్ధాంతరన్యాసము హేతురూపముగదా; హేతువన నన్వయ వ్యతిరేకముల రూపమేకావున నర్ధాంతరన్యాసమునకన్న వ్యతిరేకము వేరుకాదని కొందరనుకొనుచున్నారు. వారిని నిరసించుటకు చెప్పుచున్నాడు.

ఉపమేయమున గుణాతిరేకము వ్యతిరేకము ౨౨ సూ.

గుణాతిరేకము - గుణాధిక్యము. “ఉపమానమునకన్న” నని యర్థసిద్ధము. ఈగుణాధిక్య మొకచోట స్పష్టముగా జెప్పబడును. మరొక్కెడ నట్లు జెప్పబడక తోచును. క్రమముగా నుదాహరింతుము.

హంకారములులేవె యుపపురందరహారో

త్పాటనమునకు బాల్పడవుగాక

భూభంగములులేవె యాభీలవింధ్య గ

ర్వస్తంభనమునకు రావుగాక

చులుకాకృతులులేవె జలరాశినిశ్శేష

శోషణక్రీడకు చొరవుగాక

జాతరాగ్నులులేవె జటితాపివాతాపి

తనుదాహమున నెదుర్కొనవుగాక

నిశ్చనీమాడ్కి లేచేప్రతిష్ఠగురిచి,
దుష్టనిగ్రహణిష్ట సంతృప్తిహేతు
లోపభీషణరేపా నిరూఢగాఢ
లీలగ్రీడించు ప్రోడలు లేరుగాక.

సాంధ్యరంగమాహాత్మ్యము-౧ అ. ౧౩౬ ప.

గంగాసంగమిచ్చగించునే మదింగావేరిదేవేరిగా
నంగీకారమొసర్చునే యమునతో నానందముంజెందునే
రంగత్తుంగతరంగ హస్తముల నారత్నాకరేంద్రుండునీ
యంగమ్మంటి సుఖించెనేని గుణభద్రా తుంగభద్రానదీ.

సాంధ్యరంగమాహాత్మ్యము-౧ అ. ౧౩౭ ప.

వ్యతిరేకముకన్న విశేషోక్తి వేఱనుచున్నాడు.

ఒకగుణమునకు హాని కల్పించునపుడు పోలికను

దృఢపరచుట విశేషోక్తి ౨౩ నూ.

ఒకగుణములేదని చెప్పనపుడు మిగిలిన గుణములతో సామ్యమును దృఢపరచుటయే విశేషోక్తి. ఇది యించుమించుగ రూపకమే.

ఉదాహరణము :-

అవ్యాయామపురారులక్షభిత పారావారులక్షణ పు
ణ్య వ్యాపారసురేంద్రులగ్రహణ చంద్రాదిత్యులస్థావర
ప్రవ్యక్తామర భూరుహంబుల చతుర్భావాననబ్రహ్మలా
దివ్యద్వారవతీ పురింగలుగు ధాత్రీపాలు రెల్లప్పుడున్.

ప్రద్యుష్మచరిత్ర-పొన్నాడ పెద్దిరాజు.

“జూదమనగా బురుషునకు సింహాసనము మాత్రము లేని
రాజ్యముకాదు” “ఈమె కమలమువీడినలక్ష్మి” “ఏనుగనగా నడ
చెడు దుర్గముగదా” “నడచెడు” అను పదము కదలకుండుటను

నిరసించుటకే నుడువబడినది కావున నొకగుణమునకు హాని కల్పించుటయే యిచటగూడ నున్నది. ఈతీరుననే “వెలయాలనగా రూపొందిన టక్కరితనము” “కష్టమననూపిరియున్నచాపే” “ఈవిప్పుడు భూలోక బృహస్పతి” అనుచోట్లగూడ నొకగుణమునకు హానిని కల్పించుటను తెలియవలయును.

వ్యతిరేకము, విశేషోక్తి, వీనికన్న వ్యాజస్తుతివేరని చూపుచున్నాడు.

సంభావ్యమగు విశిష్ట కృత్యము నొనర్పలేదని నిందించుట
స్తుత్యర్థమగుచో వ్యాజస్తుతి ౨౪ సూ.

విశిష్టకృత్యము-గుణములచేనధికుడు విశిష్టుడు. అతడొవర్చిన పని. సంభావ్యమగు - చేయుటకువీలగు. చేయలేదని నిందించుట గొప్పవానితోడి సామ్యసంపాదకమై స్తుతివర్జవసానము నొందెనేని వ్యాజస్తుతి.

ఉదాహరణము :-

“కావుకావనువారి గదిసితుంగపయోధర పదాంతరంబుచే రంగనీడు
వివృతాగ్రరదనులై వ్రేళ్లుచీకెడువారి మోముజేర్చిశిరంబు మూరుకొనదు
పదములు తొటిరిలబరువులెత్తెడివారి ననురక్తవృత్తి వెన్నాడిచనదు
పలుచాపలముల బుట్టలుమెట్టజనువారిదత్తరంబునగ్రుచ్చియెత్తుకొనదు.”

కాంచదో విజయశ్రీల బెంచదో ప్రతాప

బాలార్కులను శుభోదయముమీర

నౌరతిరుమలరాయబాహాసిపుత్రి

యఖిలలోకాద్భుత క్రీడ నతిశయిల్లు.

పనుచరితము-౧ ఆ. ౫౬ ప.

వ్యాజస్తుతికన్న వ్యాజోక్తి వేరని జెప్పుచున్నాడు.

వ్యాజమునకు సత్యముతోడి సారూప్యము వ్యాజోక్తి ౨౫ సూ.

దీనినే మాయోక్తి యందురు.

‘శారదేందు మయాభాగైరమైనకాశపుష్పలవంబది గాలికెగిరి
నామొగమ్మునబడియెను, ఛామినీ: యిదేనిమిత్తము కనులునీరూనెచూడు’
స్వప్న వాసవదత్తము.

మఱియు

ఉదాహరణము:—

ఉన్నతసౌధమెక్కి యన్యతోదరి యొక్కతెపద్మనాభు జూ
డన్నిజ దేహవల్లిక గడల్కొను సాత్వికలీలజూచు నా
సన్నసఖీజనంబుగని సౌధశిఖాగమనశ్రమంబునన్
గన్నియలారమేన్బడతె గంటిరె నాకనిబొంతె నేర్పునన్.

పారిజాతాపహరణము-౩ ఆ. ౧౫ ప.

వ్యాజస్తుతికన్న తుల్యయోగిత వేరనుచున్నాడు.

విశిష్టముతో సామ్యమునకై యేకకాలయగు క్రియయందు

గూడిక తుల్యయోగిత ౨౬ సూ.

ఏకకాలయగు క్రియయందు-ఒకే సమయమున నొకే పనియందు;
విశిష్టమునకును నవిశిష్టమునకునుగూడ జేరిక వర్ణింపబడి యది సామ్య
నిష్పాదకమగుచో దుల్యయోగిత.

ఉదాహరణము:---

‘ఉదధిరశన ధరణి నూనుచునున్నారు భుజగవిభుడు నీదుభుజమునివుడు’
మఱియు

యామినీసమయంబు నాశాతటప్రదే

శంబు బ్రసన్నభావంబునొందె

బ్రియచుంబితాంగనా బింబాధరంబులు

నుడురాజునపరాగ యుక్తిదోచె

నఖిలవస్తువులు బ్రాగవల కూటవిటంక

తలములు నతిరోహితంబులయ్యె

నుత్తుంగ పురగోపురోపరిస్థలులు సా

రసములు నాస్తసౌరభములయ్యె

దరుణగోత్రకంబులు సురపధాంత
రంబులును విచ్యుతప్ర గ్రహంబులయ్యె
నియమపరతంత్ర భూదేవచయముగౌళి
కవ్రజంబు సమాధియోగమునబరగె.

పారిజాతాపహరణము - ౨ ఆ. ౬౨ ప.

ఉపమానము నాక్షేపము ఆక్షేపము ౨౩ సూ.

ఉపమానము నాక్షేపించుట యనగా నిషేధించుట. సమానమగు
కార్యము నొనర్పగలదానిని వ్యర్థమని చెప్పదలచునపుడీయాక్షేపము
ప్రసక్తించును. అనగా సుపమానమొనర్పవలసినపనిని యుపమేయమే
యొనర్పగలదు, కావున నిక సుపమేయమవసరములేదని నిషేధించుట
యాక్షేపమనిపర్యవసానము.

ఉదాహరణము :—

పడతికన్నులయొప్పు దడవుచో నదియెంత
వెలిదమ్మితేకుల విలసనంబు
పొలితినెన్నడపెంపు బొగడుచో నదియెంత
కలహంసములయాన గౌరవంబు
ఉవిదనెన్నడుముతో నుపమింప నదియెంత
కొఱనెల నెలకొన్న నెఱసుకలిమి
వనితయూర్పుల తావితెనబోల్చి నదియెంత
యరవిరులందలి సురభిమహిమ
లలన కరివంకబొమల యొప్పులుగణించు
చోటనదియెంత వెడవింటి సోయగంబు
కాంత తనుకాంతి నరసేయ నెంతమాత్ర
వాలుమెఱుగుల సౌభాగ్య వైభవంబు.

అనిరుద్ధచరితము - పెమ్మన భావన.

తక్కక రామసింగ వసుధావరుడర్థులకర్థమిచ్చుచో
దిక్కులలేవికర్ణుని దధీచినిభేచరు వేల్పుమానుబెం

పెక్కిన కామదేనువు శిబింద్రుని నెన్నెదుభట్టద్రిట్టవై
కుక్కచోనక్కచో ఫణిచోకోతిచో పిల్లిచోపూతపిల్లిచో.

శ్రీనాథుని చాటుధార.

నీమహత్త్వంబును నిర్జరు తెఱచిగిన
దరితోడ నమృతంబు తఱవబోరు

నీవిధంబును మునుపావని యెఱచిగిన
సంజీవి వెదకెడు జాడబోడు

నీవార్తమునుదేవతా వైద్యులెఱచిగిన
నాషధావళికి బ్రయాసపడరు

నీరీతి మునుచూని నికరంబులెఱచిగిన
బలుతపోనిష్ఠలు నలువబోరు

సంతతోక్షిప్త జీవరక్షణములకును
రోగముల్పాప, మోక్షంబు రూఢి తెలుప
బుడమిలోపల జనులను బ్రోవనీవు
ఓనర జనియించితివొకాక యోపొగాక.

ఉపమానము నాక్షేపము-ఉపమానమాక్షిప్తమై బోధపడుట యా
క్షేపమనియు సూత్రార్థము:—

ఉదాహరణము :—

సరసుల పొందుగల్గినగజాలి బహున్నతచారుశాఖలం
బెరిగి మహాద్విజావనమె పేర్కొనిజాయతిగాదనర్చి ని
ర్భరజనతాప సంహరణ పాత్రములయ్యుమహీజవాటికల్
పురివెలినిల్చె మేటియునపూజ్యుడగు మధుపానుకూలతఁ.

కందర్పకేతువిలాసము-తెనాలి రామలింగయ్య.

ఇందు మహీజవాటికలు శ్రేష్ఠపురుషులవలెను వెలినుండుట
సాంఘిక బహిష్కరణమువలెను స్ఫురించుచున్నవి.

కుల్యయోగితకన్న సహోక్తి వేఱని చూపుచున్నాడు.

ఒకేసమయమున జరుగు రెండువస్తువుల పనుల నొకపదమున
జెప్పుట సహాక్తి ౨౮ సూ.

సహార్థకములగు పదముల సామర్థ్యమువలన నొకపదముననేపై
జెప్పినట్టి రెండుక్రియలునుజెప్పుటకువీలగును కావున నదిసహాక్తి.

.....
ప్రొద్ధతోరిపులుగ్రుంకిరి నై న్యముల మరల్పుడీ.

వేణీసంహారము-౫ అం. పద్మావి సుబ్బారాయుడు.

ఇక మిగిలియున్న సమాహితలక్షణమును జెప్పుచున్నాడు.
ఏవస్తువుపోలికయో అదియే సమకూరుట సమాహితము ౨౯.

ఉదాహరణము:—

వానను నానులేజిగురు బాష్పజలంబున దోగుమోవిగా
స్వానుగుణర్తు హీనతలతాంతములన్న నగల్ దొఱంగి యిం
పొనశిపాటలేమి వగనయ్యెడు మౌనముదెల్పనంఘ్రులే
బూనినద్రోచివెన్నవెతబొందెడు కోపనవోరెదోచెడు.

ఇట్లు లతయందూర్వశిపోలికను బురూరవసుడు భావించుచుండగా
నాతీవెయే యూర్వశియైనది.

ఈనిరూపించిన యలంకారములన్నియు కేవలములుగాను నొక
దానితో నొకటి కలిపియుగూడ బ్రయోగింపవచ్చును. విశిష్టములగు
నలంకారములొకదానితో నొకటికలియుట సంస్కృష్టియను చున్నాడు.

అలంకారమలంకార హేతువగుట సంస్కృష్టి ౩౦ సూ.

అలంకారహేతువగుట అనగా; అలంకారము త న కు
హేతువుగా నుండుటయు నలంకారమునకు దాను హేతువుగా నుండు
టయు నని రెండు విధములుగా నర్థములను గ్రహింపవలయును.
సంస్కృష్టి-సంసర్గము-సంబంధమని.

ఉపమారూపకము ఉత్ప్రేక్షవయవమునని దాని భేదములు ౩౧ సూ.
దాని భేదములు—సంస్మృష్టిప్రకారములు.

ఉపమనేర్పడు రూపకముపమారూపకము ౩౨ సూ.

ఉదాహరణము:—

*సహకారాధిపు గౌగలించుకొని వాసంతీలతాకాంత సా
రహరిద్రారసగౌరవేనరములకై రంజిల్లుమాధ్వీక వా
ర్లహరీ స్వేదము జూపబట్టపగ లేలాయితలుకా నిగ్గులే
దహాహాయించుదొలంగినవ్వె జెలిమాలైముద్ద రాలయ్యెడకా.

ఉత్తరహరిపంశము.

*సహకారాధిపు :—ఇచట “వాసంతీలత కాంతవంటిది” యను నుపమ ననున
రించి “మాధ్వీకవార్లహరియను స్వేదము” అను రూపకమేర్పడును. లేనిచో
వాసంతీలతకు స్వేదము నరిగ కుదరదుగదా? ఇచట సహకారమును నధిపుని (నాయ
కుని) వాసంతీలతయనుకాంత (నాయిక) మాధ్వీకవార్లహరియను స్వేదము (సాత్విక
భావమును) అని యీతరుగా నుజివినచో బరంపరగా రూపకమేర్పడునుగాన బరం
పరితరూపకమేయనరాదా? వాసంతీలతాకాంత యనుచోట నుపమ నాశ్రయింప
నేల? యనిన సమాధానము వ్రాయుచున్నాము.

ఈవామనాచార్యుని మతమున “లతాకాంత, ముఖచంద్రుడు” ఇత్యోది పద
ములన్నియు నుపమితసమాసములేకాని రూపకసమాసములు కావు. “ఉపమితం
వ్యాఖ్యానిభిస్సామాన్యాప్రయోగే” అనుచోట వ్యాఖ్యాదిగణము నాకృతిగణముగా
నొనర్చి పై చెప్పిన పదములవంటి (లతాకాంత, ముఖచంద్రుడు) పన్నియు నానూత్ర
లక్షితముల నొనర్చెను. “ముఖచంద్రాదులుపమిత సమాసములు కావున నచట రూపక
మనుట యయ్యుక్తము”. అని యారవ సూత్రవృత్తిలోని యీతని వాక్యమే మనకీ
విషయమునంతను స్పష్టపరచుచున్నది. ఇట్లు ‘వాసంతీలతాకాంత’ యనుచోటుప
మిత సమాసమే కావున నిక పరంపరిత రూపకమనుట కవకాశమెట్లు? నిజమునకు
“మాధ్వీకవార్లహరీస్వేదము” అనుచోటగూడ బై న్యాయము ననుసరించి యుపమిత
సమాసమనుటయే యుక్తముకాని ముద్దరాలు మాధ్వీకవార్లహరిని జూచినచో “ఇంత
టన్ సిగ్గులేదహాహాయంభున్ దొలంగినవ్వునా? సాత్వికభావముగు స్వేదమును జూచి
నపుడట్లు నవ్వులుయౌపపన్నమగును. కావున నీవిషయము ననుసరించి “మాధ్వీకవార్ల
హరీ స్వేదము” అనుచోట రూపకమే చెప్పవలయును. ఇప్పటికిని దృష్టిశోధని
భారెప్పులైన నుందురేని వారికై తర్వాత యుదాహరణ ముద్దేశింపబడినది.

*జలధరంబుననెద్ది పొలసంబు వృట్టిండు
 నిల్లాల్లిమెఱుగుల మొల్లములకు
 మున్నీర నగనెద్ది మొలచుటకావాల
 మాణిపూసలువోని యాత్మజులకు
 నీడమౌకననెద్ది నిలువనీడైతోడు
 నాకటనుండు ద్విజావకులకు
 దాపననెద్ది యాధార చూచినిట్రాకు
 పితృవర్యులకు గుంటిపిచ్చుకలకు
 నట్టిగృహమేధి ధర్మంబునందునీవు
 కుత్సనేయుటనీరీతి గొడవయెవదె

* జలధరంబు :— ‘మొల్లములవంటి భనములవంటి ఇల్లాల్లి మెఱుగులు’ అని యుపమిత సమాసమును గ్రహింపవలయును. “ముఖచంద్రాద్రిలుపమిత సమాసములు గావుననిటరూపకమనుట యుక్తముకాదు” అని వామనుని వ్రాతయే యిచటములము. అయితే ముఖచంద్రాద్రిలకుపమిత సమాసమును యీతని మతము కావచ్చునుగాని “ఇల్లాల్లి మెఱుగుల మొల్లములు” అనునొంటగూడ నుపమితసమాసమగుట యతని యభిప్రాయమనుటకు యుక్తియేమున్నది? ఇవి యాంధ్రభాషీయుమగు సమాసముకదా; ఇచట సీసమాసమేమును నూహ యెట్లు సంభవించును? అనిన చెప్పబడుచున్నది. ఆంధ్ర భాషలోని యీసమాసము నుపమితసమాసమేనని వామనుడనెనని యనుటలేదు. వామ నాచార్యుని యభిప్రాయమున నీయచే సమాసము కాదగనను విచారించునో నుపమిత సమాసమే యగునని చెప్పబడుచున్నది. ఈవిషయమెట్లాహింపబడినదనిన “ముఖ చంద్రాద్రిలు” అనువాక్యమువలననే యూహింపబడినది. ఎట్లనగా; “ముఖచంద్రా ద్రిలు” అను వాక్యమున “అదిశబ్దము ముఖచంద్రాది గణమని యొకగణము లేనందున ప్రభృతివాచకముకాదు ఇకేమన్న ప్రకారవాచకమే. అదిశబ్దమునకు రెండేగదా యర్థ ములు. మొదలు, ప్రకారము. ప్రకారమనినతీరు, పోలికయనియనర్థము. ఆపోలికయేమని విచారించినచో “ఉపమేయోపమానము లేక సమాసమున కగమనివిష్టములై యుండు టయే” ప్రకారమని గుర్తింపబడును. ఆతీరున నున్న పదములేగదా; “ఉపమితం”... అను నూత్రి మునకు గోచరములగునవి. కావున నాతీరుగల “మెఱుగుల మొల్లములు” అనునది కూడ నుపమితసమాసమేననియు “ఉపమితం” ఇత్యాది మాత్రవిషయమే ననియు గ్రహింపవలగును. ఈపద్ధతి నితరస్థలములందుగూడ గ్రహింపవలగును. ఇంక రెండవ పాదమున నుపమయు తదారబ్ధమగు రూపకమును ‘ఆణిపూసలువోని యాత్మజులకు “మున్నీరనగా” అని స్పష్టముగనే యున్నది.

నొప్పుగతి నొప్పుగనగల్గ దుష్టతులకు
గసరిపైవచ్చు జ్ఞానపై గాలియైన.

పాండురంగసూహాశ్రయము ౫ ఆ ౨౬౦ ప.

ఈనిరూపణముచే

“ననుభవదీయదాసుని మనంబుననెయ్యపు గిన్నబూని దా
చినయదినాకు మన్ననయె చెల్వగు నీపదవల్లవంబు మ
త్తనుపులకాగ్రికంటకవితానముదాకిన నొచ్చునంచునే
ననియెదనల్కమానవుగదా యికనైననరాళకుంతలా.

పారిజాతాపహరణము

అనుచోట “పదవల్లవంబు, మత్తనుపులకాగ్రికంటకవితానము”
అనునదియు

వదనాంబుజంబుపై వ్రాలిన మదభృంగ

జాలంబుల బలనీలాలకములు

రదనముక్తాఫల ప్రకరంబుదాచిన

పవడంపునునుగోవి పడతిమోవి

యావనాంభః ప్రవాహములోన దేలెడు

జక్కవకవ కాంతచన్నుదోయి

నతనాభికూపసంగతయైన నవజల

ద్రోణిపల్లవపాణి రోమరాజి

రామణికినిడిన కమ్మపూదండల

జ్ఞాపీ కరయుగంబు చరణ పద్మ

ముల్ ముట్టంగ జాలునట్టి కరి

కరంబులు నిడువలుగంటితొడలు.

సావిత్రికథ-తులసి బసవయ్య.

అను పద్యమును వివరించినట్లయినది.

ఉత్ప్రేక్షకు హేతువు ఉత్ప్రేక్షవయవము ౩౩ సూ.

అవయవశబ్దమునకు లక్షణచే నారంభించునది యనియర్థము
కావున నుత్ప్రేక్ష నారంభించు సలంకార ముత్ప్రేక్షవయవమున బడును.
ఆరంభించుటయనగా పేర్పడుటకు సహాయమొనర్చుట.

ఉదాహరణము ;—

అంగుళులబోలు కిరణాల సంధకార
మనెడు ధమ్మిల్లమునుబట్టి యంబుజాత
నేత్రములు మొగుడనారజసముదము
నదిగొమ్మద్దిడుకొనునట్లు లలరెడుశశి.

ఇచట నుపమా రూపకములు “మ్మద్దిడుకొనునట్లు లలరెడు” అను
నుత్ప్రేక్షను సమకూర్చును.

మఱియు,

మాగుపాతిన చంద్రమండలంబులుబోలె
వదనారవిందంబు వన్నెదరుగ
మకరందమున నిండు మధుకరంబులువోలె
నేత్రోత్పలంబుల నీరుదేర
నెఱిదప్పివ్రాలిన నీలమేఘమువోలె
గచభారబర్హ మగ్గలమువీడ
దొడగిజాలజలించు తొండంపుగవబోలె
నూరు రంభాస్తంభ యుగమువడక
గడకలేని తనూవల్లి ఘర్మజలము
దళముగాజిందజెందని తాల్మితోడ
వగపుజిత్తురువో కళవళపుగరువో
యనగనొకకాంత గానంగనయ్యెనంత.

ఈపద్యమునగూడ పైయట్లే యుత్ప్రేక్షవయవమును గ్రహిం
చునది.

షచనభంగులవై చిత్త్యవశమువలన
 నుషమయే యన్నితీరుల నొప్పుచుండు
 సీయదియె స్వీయముల బరతీయములని
 దర్శనముల బ్రపంచితత్వమునొందె.

సౌభాగ్యము నొదవించున లంకారై కదేశములుగూడకవీశ్వరులచే
 నించుచుంచుగ నలంకారములుగనే కూర్పబడదగును.

ఇది ఆంధ్రకావ్యాలంకార సూత్రవృత్తియందాలంకారికమను

నా ల్గ వ య ధి క రణ ము

ము గి సి న ది.

పంచమాధికరణము.

ఇప్పుడు కావ్యసమయమును శబ్దశబ్దాని చూపుటకై ప్రాయోగికమును నధికరణమారంభింపబడుచున్నది. అందు మొదట కావ్యసమయము (సాంప్రదాయము) నుడువబడును.

ప్రాయికముగా నొకపదము రెండుసారులు ప్రయోగింపదగదు ౧ సూ.

ఉ:-“పయోద, పయోద,” సముచ్చయ బోధకములగు “ను” మొదలగు కొన్నికొన్ని పదములు రెండుసారులుకూడ నుపయోగింపనగును.

“జనకుండు ॥ గురుభీష్ములు ॥ దగినకర్జుణాస్తుతై నీక”

ఉచ్ఛ్వాసము-౩ ఆ. ౩౭౨ ప.

“కరితురగాదిఘట్టనయుగాలియు నొంపదెయ్యెంటియున్నయత్తరువు”

ఉచ్ఛ్వాసము-౨ ఆ. ౮౮ ప.

అర్ధాంతమునగాక మిగిలిన పాదముల సంహిత యొకపదము

నందువలె నిత్యము ౨ సూ.

సంహితయనగా నక్షరములు మిక్కిలి దగ్గరగానుండుట. ఇక పదమునందువలె అనగా నొక పదమున సంహిత తప్పకుండ నుండవలయునని సాంప్రదాయము. పెద్దలవాక్యమిది “ఏకపదమున నిత్య సంహిత క్రియాపదోపసర్గములను నిత్య” అని. అర్ధాంతమున సంహిత లేకున్నను దోషములేదు.

“సర్వతీర్థాభిగమనంబు సర్వవేద

సమధిగమము సత్యంబుతో సరియుగావు

ఎఱగుమెల్లధర్మములను నెల్ల బెద్ద

యండుసత్యంబు ధర్మజ్ఞులైన మునులు”

కాని యాంధ్రమున నొకవిశేషము, అర్ధాంతమునందు కాక పాదాంతమునందు సంహితలేకుండుట ప్రామాణిక గ్రంథము లందు గన్పట్టుచున్నది.

“పదగనున్న హనుమథయవిహ్వలుగాను
ఆరదమునకు సూతునయ్యుతుండు.”

పాదాంతమున లఘుపునకు గురుత్వమున్ను సంభటహడదు ౩ సూ.

ఉదాహరణము:—

“సర్వత్థాభిగమనంబు....” (చూ. 141 పే.)

ఇటువంటి వానియందును వసంత తిలకే ప్రవణోపేంద్ర వజ్రాదులందును పాదాంతలఘుపునకు గురుత్వ మొప్పువచ్చును. కాని వంశ స్థానుల మాత్రము పనికిరాదు “ గురుత్వమును ” ననుచోట సముచ్చయమువెనుకటి సూత్రములోని యర్థాంతమిచటగూడ ననువర్తించుటకై గ్రహింపబడినది.

గద్యముతోడి పోలికగల యుగ్గతాదులకన్న నిరరవృత్తములు

గద్యమున నిముడ్పరాదు ౪ సూ.

ఉగ్గతాదులు గద్యతోడిపోలికకలవిగాన చేర్చుట దోషముకానేరదు. ఇతరములు పోలికలేనివగుట గద్యబుద్ధిని తొలగించును కావున నచట వానిని జేర్పరాదు.

పాదముమొదల “ఁబు” వంటివి ప్రయోగింపరాదు ౫ సూ.

“ఁబు” వంటివి-అనగా నేవిమొదలనిడిన సరిగానదుకవోయట్టివి. వాటిని ప్రయోగింపరాదని యర్థము “ఒగి ఓజ” ఇత్యాదు లిట్టివే. ఇక “బత, హంత, రే, చెఱవు, ఎసకము” ఇత్యాదుల ప్రయోగము దోషావహము కాదని గ్రహించునది.

ఇంచుమించుగా ముగిసిన వాక్యము సగములో కూడదు ౬ సూ.

పద్యముసగములో చాలవరకు ముగిసిన వాక్యమునిముడ్ప కూడదు.

ఉదాహరణము:—

‘తాండవమ్మనమిగుల నందమ్ములగుచు

భంగురాంగుళి కోటులొపార్వతీకు

కరములు యోగతనయుని కలితవక్త
కపిశకాంతులు భుజములుంగనులజూడు”

మహేయు,

భీకర దానపుష్కాడు
నాకొమరుండాడుకొనుచు నాశ్రమముకడ
భూకాంతాయుండంగని
త్రైకొనిపోయె వచింపగలదేయింక”.

శ్రీరామ వచనాన నాబకము.

బహువ్రీహిబుద్ధినొదవించు కర్మధారయము కూడదు. ౭ సూ.

ఉదాహరణము :—

“అధ్యాసితమగు తరువు = అధ్యాసితతరువు” అని కర్మధార
యముకూడదు.

దానిచే విపర్యయము వివరింపబడినది ౮ సూ.

అనగా; కర్మధారయ బుద్ధినిగల్గించు బహువ్రీహికూడచేయదగ
దనిభావము. వీరులగు పురుషులెవనికిగలరో నాతడు “వీరపురుషుడు”
అనియు కలమగు రచముదేనికుండునో యది “కలరచ” మనియు
ననునట్టివాని నొనర్పరాదు.

సంభావ్యమగు నిషేధమును మరలించునపుడు రెండు

ప్రతిషేధములు ౯ సూ.

సంభావ్యమగు నిషేధము-ఇదియిచట నట్లుకాకపోవచ్చునని
యూహింపదగు నిషేధము.

ఉదాహరణము:—

“స్తనయుగ్మమ్మున వత్సనాభమును వాత్సల్యంపుబూతల్ చెలం
గినజూపుల్ వదనాంబుజమ్మున స్మితాంగీకారముల్ పల్కులన్
గొనబుల్ మేననువల్లవీస్ఫురణనెగ్గుల్ సేయగావచ్చు పూ
తననీ కెల్లెఱుగంగ రాదెఱుగుదంతా గోపికావల్లభా.”

గోపికావల్లభశతకము.

ఇచట పూతన మాయా గోపిక వేషమున వచ్చునపుడు శిశువుగా నున్న శ్రీకృష్ణునకు దానికవటమెఱుకవడకపోవచ్చును. అని యూహించిన నీ వేషమును మరలించుటకై యిచటనాలవపాదమున “ఎట్లు ఎఱుగంగరాదు? ఎఱుగుదంతా” అని రెండు స్రుతిషేధములు కూర్చబడినవి.

విశేష్యమెఱుకవడునపుడు విశేషణమాత్రప్రయోగము ౧౦ సూ.

ఉదాహరణము :—

(సంస్కృతమున) “నిధానగర్భామివసాగరాంబరామ్”

వృత్తిచ్చన్నమును సర్వనామముతో ననుసంధించుట ౧౧ సూ.

వృత్తిచ్చన్నము-సమాసముచే నప్రధాన మొనర్పబడినది. సర్వనామము-తదాదులు. అనుసంధించుట-పరామర్శించుట చేయదగినవివాక్యార్థము.

ఉదా. చెంచెతగుబ్బ (123 పే.) బాలముఖేందు (125 పే.)

సంబంధముతోడి సంబంధమునగూడ నొకయెడ షష్ఠి ౧౨ సూ.

ఒకయెడననుటచే నంతట నిదిపనికిరాదని గ్రహింపవలయును.

“తామరదుంప” తామరతో సంబంధించియుండినది తామరతీవే “దానిదుంప” యని సంబంధముతోడి సంబంధము. ఇట్లే “యరబిదుంప” మొదలై నవి యెఱుగునది.

బహుప్రయోగముగల దేశభాషాపదము ౧౩ సూ.

కవులధికముగా బ్రయోగించిన దేశభాషాపదమును ప్రయోగింపవచ్చును.

“హాలాపాన విజృంభమాణ” ఇట ‘హాలా’ యనునది.

లింగమును నధ్యాహారమును ౧౪ సూ.

“బహుప్రయోగముగల” యనునది యిచటి కనువర్తించును. కవులధికముగా నుపయోగించినట్టి లింగమును నధ్యాహారమునే ప్రయోగింపదగునని. లింగమున కుదాహరణము :— “సురాగంఢూషము” గంఢూషశబ్దము స్త్రీలింగముగా గూడ నిఘంటునందు జెప్పబడియున్నను కవులధికముగా పుంలింగముననే బ్రయోగించియున్నారు.

అధ్యాహారమున కుదాహరణము:—

“జీవుల్ సంస్కృతిజాలబద్ధులయి పుంజీభూతపాపవృత్తా
వై విధ్యంబున భారముంగనక బోవంగా దట్టస్థశబ్ద
తావిష్టుండగు వారికర్తయెపుడై నా? యెందుకై నా? యిదే
నా? వారందరి తెల్పిరేటలునరేనా? గోపికావల్లభా.

ఇచట “ ఉపయోగించునా ” యను సన్యాహారమన్యులకు
మున బ్రయోగింపదగును.

అక్షణాశబ్దములను ౧౫ సూ.

కవులధికముగా నుపయోగించినదే బ్రయోగింపవలయును.

ఉదాహరణము:—

“ ద్విరేపము రోదరము ” ఇవి క్రమముగా తుమ్మెదను చక్ర
వాకమును అక్షణచే బోధించును. ఎక్కువగా నుపయోగింపనివాటి
నుపయోగింపరాదు. ఉదా:-“ద్వికము”-కాకము.

అవి యెక్కుడుగా నొకయెడగూడదు ౧౬ సూ.

అలక్షణాశబ్దము లెక్కువగానొకవాక్యమున బ్రయోగింపకూడదు.
ఏలయనగా;వాక్యముననేచేనొక్క పదమచాచకమగుచోవానినెట్లో వాచక
మువలె నవరించవచ్చును. కాని చాలా పదములచాచకములగుచో
నట్లొనర్ప వీలుకాదు.

ప్రాయికముగాస్తనాదుల జాతిద్విత్వావిష్టము ౧౭ సూ.

వనితల కుచాధికములవర్ణించునపుడు ప్రాయికముగా వానిని
రెండుగానే వర్ణించుట యుక్తము. కాని యొకటిగావర్ణింపరాదనుట.

ఉదాహరణము :-

“ఎలదోటల్ వనముల్ వధూకుచముల ద్రింద్రంబులు”

వృత్తిలేకమున కుదా : “సరసుల్” చూ. 108 శ్లో

ప్రాయికముగా ననుటవలన నొకయెడ ద్విత్వమురాదు.

ఉదాహరణము :-

“ఇంతులందగిలి నీపైజూడ్కి నెక్కుల్పి”

విరాటపర్వము ౧ ఆ. 3౨౧ ప,

“తన దిద్దిచూచిన నానె యెటల”

విరాట పర్వము-౨ అ. ౪౫ ప.

“అయితే తాతి ద్విర్వావిష్టమగుటెట్లు ? అది ద్రవ్యమునందు గదాయుండును. తాతియందుకానే ? తాతి ప్రవ్యరూపముకాదుగదా?” యనిన సమాధానము:—తాతిదగ్గిన్నరూపమే. అవిషయము తై నులెట్లు గుడురు. మేము లక్ష్మము నిర్మించుటకై నిర్మమగు పరుల మతమునను వదింతుము. ఇదియుత్తమా ? ఎవడైన నేదో యొకమతము నను సరించి యేదైన నిట్లు సమర్థింపవచ్చునుకదా ? అట్లుగాదు; న్యాయము లక్ష్మము ననుసరించియుండును కావున నేదైన నిట్లు సమర్థించుట కవ కాశములేదు. అట్టి లక్ష్మమునవలయునుగదా । ఉండినచోయుత్తమే, లేనిచో నది న్యాయాపేతమగును. ఇట్లేదైన మరొకవ్యవస్థకూడ నూహింపవచ్చును. లక్ష్మముల ననుసరించియే యేన్యాయమైనను నేర్ప రుపబదెననియు దద్దిరుద్ధముగా నేదియు నేర్పరుపరాదనియు నిందుగల సారాంశము.

ఇయ్యది అంధకావ్యాలంకార సూత్రవృత్తియందు
పంచమాధికరణమున ప్రాయోగికమను
సభ్యాయము పరిసమాప్తము.

కొండిన్యగోత్రుడును వేదాల రంగమాంబానరసింహాచార్యుల పుత్రుడును
శ్రీరాధారమణ పాదసేవకుడునునగున్యాయశిరోమణి తిరువే. గణాచార్యుడు
రచించిన అంధకావ్యాలంకార సూత్రవృత్తి సర్వము సంపూర్ణము
శ్రీరాధారమణార్పణమస్తు

శ్రీః

ఓం తత్సత్

అనుబంధము

[37 పే.] ఇచటి వ్యాఖ్యానగ్రంథము మొత్తము నభిప్రాయమిట్లెఱుంగునది. “వాచకములు లేకున్నను స్వేచ్ఛకములున్నంత మాత్రమున నధికమునకుపపత్తి సామంజశ్యముండు” నను ప్రశంగమున మనుచరిత్ర పద్యపు విచారణ యిచ్చుకొనబడినది. “కొరంజితు” అని యసలు పాఠము. ఇది స్వేచ్ఛలమున గ్రీవాస్తలవారి యభిప్రాయము. ఆపుడు అప్రకృతముగు చోరాధికమున “కొఱుకబడు” అని యుత్పముతోడి పాఠముండవలయును. అట్లులేదు కావున నివట నప్రకృతాధికము సమన్వితముకాలేదు. అని వారివాదసారాంశము.

ఇదినిజమునకు స్వేచ్ఛలముకాదు. వ్యంగ్యస్థలము. స్వేచ్ఛలమును కొనినను “నఖిదుకాఖిదు కయోఃనవిసర్గా విసర్గయోః అను న్యాయమున నీయుత్పము లేకపోవుటదోషముకాదాదు. నిజమునకిదివ్యంగ్య స్థలమే కావున నివటనుత్పములేదను విషయమసలు లలంపునకే రాజోదు. వ్యంగ్యస్థలములందేదో యొక విధమున నధికస్ఫురణమే యభిలషింపబడును కాని వాచకములేయుండవలె ననునియమములేదు. ఇందుకు ప్రమాణము వామనాచార్యుని “చకాశేపనన” యనునట్లే లోదాహరణమును ఛన్దాలోకమునందలి “అత్రాస్తరే కుసుమసమయయుగముపసంహరన్న జృమ్భతపుల్లమల్లికాధవళాట్ట హాసోశ్రీష్మాభిధానోమహాకాలః” యనువాక్యమును. పైరెండుస్థలములందును గ్రమముగా “శేఖః” “కుసుమశరం” అనిలేకున్నను నప్రకృతముగు నధికముస్ఫురించి సమన్వితముగుచున్నది. కావున నీతీరుననుసరించి మనుచరిత్ర పద్యమున నేమియులోపము లేదని తెలియవలయును” అని మాసిద్ధాంతము.

[46 పే.] “అజగవశాఽలంకృత” యను పద్యమునగ్రమభంగమున్నదని తలందితిమికాని భాగుగాబగిశీలించినచో మాదేహౌరబాటు.

తిక్తనగారి యథాస్థాయములో “హరిహరనాథుడు” అఖండ వృత్తియగు పరమాత్మయేకాని యందు హరిహరులక్రమసమాపేళము గాని యట్టివిధాగముగానిలేదు. ఈ విషయమున వారిపద్యములే ప్రమాణము. శ్రీయనగారి నాటరగుజెల్వకు ఉత్తము పల్లవింప ద్రావ్యకమూర్తియై హరిహరంబగు రూపముదాల్చి విష్ణురూపాయనమ భవాయ”యని భవబనాక చెల్వకే “శ్రీ” యనియు “గౌరి” యనియు నామములు. అట్లే విష్ణురూపుడగుశివుడు. అనగా శివకేశవ భేదము లేక నామద్వయమున కాలంబమై యభండాద్వితీయమగు పరబ్రహ్మమే హరిహరనాథుడు. ఇదియేవారి వైదికధ్యాయితావిషయము. మరియు “తిమ్మస్థిమాలాంతిము కౌస్తుభంవాపరి స్త్రియాయాంబహుమన్య నేత్వం తంకాలకూటాంతిమువాయశోదాస్త్రన్యం తవస్వాదు వదప్రభోమే” యను స్లోకమునగూడ హరిహరనాథునందు వ్యక్తివిధాగములేదని స్పష్టపరచినాడు. ఇట్టిమొద విధాగసాపేక్షమగు క్రమమున కవకాశమేది? కావున బైపద్యమున హర కృత్యములు మొదలను హరి కృత్యములు తరువాతను నున్నవనికాని, మొదటిచరణము నందలి క్రమమును గణింపక నాలపచరణమున హరి కృత్యము మొదలను పదవ హరకృత్యమును నిబంధింపబడినదనికాని దోషమెన్నుట కవకాశములేదని స్పష్టము.

[౧౭ పే.] ఏకాంతర పాదాదియమకోదాహరణముల విషయము. మొదటి యుదాహరణమున బదభంగవైచిత్ర్యములేదు. రెండవ యుదాహరణమున “ముష్కర—హితవృత్తి” యని మొదటి చరణమునను “ముష్క—రహితవృత్తి” యని మూడవ పాదమునను పదభంగము విశేషము. ఇట్లే రెండుదాహరణములున్న ప్రతిచోటను నెదోయొక విశేషము తప్పక యుండునని గ్రహింపవలెను.

ఇవటి టిప్పణిపు తత్త్వమిది. “మధువములు” అనునుపమానగత బహుత్వము ననుసరించి “క్రోలుదును” అను క్రియయందుగూడ బహుత్వముం (“క్రోలుదుముఅని”)డ వలయునని వ్యాఖ్యాతయాశయము. అదిపొరబాటు. ఇట్టి యుపమాన్థలములందుపమేయగతవచన

ముననుసరించి క్రియకు వచన నిర్ణయముకాని యుపక్రమమును నుపమానము ననుసరించికాదు. ఇచట గర్తయుపమేయముకాని యుపమానముకాదుకదా ! కర్తృనిష్ఠమగు క్రియకర్తృ వాచకము ననుసరించియే యుండవలయును. కావున “మహాపముచ” అనునుపమాన వాచకము ననుసరించి క్రియకు బహుత్వముండవలయుననుచు లక్ష్యం. దోసిండత డన్నట్లు క్రియకు బహుత్వమును గల్గించినచో ననుపమమే దోషమా ? పోదాలదు. ఏమి ? ఉపమేయముగనర్హమై కర్తృదే కావునను పమాన బహుత్వము వలననేర్పడిన వచనభేదదోషము తొలగునెట్లు? తొలగదు. ఉపమేయము కూడ బహువచనార్హమే నందునా అప్పుడు ప్రకృతదోషమకు వచన భేదదోషమెట్లు ప్రసక్తింపగలదు ? ఉపమానోపమేయములగు మహాపవక్తలపదములు రెండుసమానవచనకములుగా నేయున్నవికదా! ఇక “క్రోలుదును” అను క్రియయందలివచనభేదము “ఆసాడు” పను దోషమేకాని యుపమాదోషముకాదోదు. కర్తృక్రియల్పవచనములు గానుండుట వ్యాకరణస్మృతివిరుద్ధము కాని యుపమకు విరుద్ధమెట్లుగను? కావున వ్యాఖ్యాత వ్రాసినచోషనిరూపణమంతయునయత్నమని స్పష్టము. అసలిచటినిజమేమనగా—“తుమ్మెదలు పూవునువలెనేనామెలోచనముల గ్రోలుదును.” అని యిచటివాక్యము. ఇందుపమానములు “తుమ్మెదలు, పూవు” ఉపమేయము “నేను” “లోచనములు”. ఇచట మొదటి యుపమేయము నందేకవచనమున్నది. మొదటియుపమానమున బహు వచనమున్నది. రెండవయుపమేయమున ద్వివచనమున్నది. రెండవ యుపమానముననేకవచనమున్నది. ఇట్లు రెండరకముల వచనభేదమును ఇచట గ్రహింపవలెను కావున నిటవచనభేదమను దోషముపమయందే ర్పడినది. ౨౦-సూ.

[111 పే.] ఇచట నీవిశేషము తెలియదగినది. “చంద్రికారేతనుకంజా చెలతాంగి భూసురుబ్రవుల్లన్నేత్రపద్మంబులఁ” అను మనుచరిత్ర పద్య భాగమున నీయనుపపత్తి దోషమున్నదని కొంతమందికి భ్రాన్తియున్నది. వారియభిప్రాయమిది. “వరూధినినేత్రపద్మములందు జంధి కలు తనుకుటయ యుక్తము పద్మములందు వెన్నెలలుండవుకదా !” యని.

కానినిజమునకు భవతి పద్మములకును వెన్నెలలకును సంబంధమునుడువ బడనేలేదు. ఇది రూపకస్థలముకాదు. అప్పుడే పద్మములకు వ్రాధాన్యము వచ్చును. అట్లుగచో “చూచెన్” అనుక్రియ సమన్వయింపదు. పద్మము లతో చూచుట కుడురదుకదా ! కావుననుపమ మొనర్పవలయును అనగా “తామరలవంటి కన్నులు” అని యుపమితసమాసమొనర్పవలెను. అప్పుడు పద్మములకు వ్రాధాన్యములేదు. నేత్రములలే కావున చైచెప్పి నవిరోధమురాదు.

అయితే చూచుటయును క్రియకుదురదనికదా ! నేత్ర పద్మం బులన్ అనుచోటను పమితసమాస మొనర్పబడినది ? అట్లుగచో “ప్రసన్నేన దృగ్జ్వేన పీక్షితేషుది లేక్షణా” య సు ప రిణా మా లం కారో దాహరణముతో “దృగ్జ్వేనయనునది రూపక సమాసమునెట్లు కుదురును? అచట మాత్రము పీక్షణక్రియావిరోధమురాదా? పోనిండవట గూడను పమితసమాసమే యుచోనిది పరిణామా లంకారమునకు ఉదాహరణమెట్లుగును? ఇటులేది రెండుప్రక్కల నుచ్చయిగల తాదైనదే! సమాధానము చెప్పెదము వినుడు.

అచట నుపమితసమాసమొనర్ప వీయలేదు. ఏల? “ప్రసన్నేన” యనిసామాన్య దర్శమిచ్చట ప్రయోగింపబడినది. “ఉపమితం వ్యాభూ దిభిస్సామాన్య ప్రయోగే” యనికదా నియమము. అయితే రూపక సమాసము (విశేషణసమాసము)నందు పీక్షణ క్రియావిరోధ మెట్లువారిం పనగును? అను ప్రశ్నయున్నది. అందుకొరకే “యారోపితమగు పద్మ ముపమేయ మగుశ్చత్రరూపమున బరిణమించి బ్రకృతక్రియయగు పీక్షణమున కుపయోగించును” అని యుగీకరింపబడినది. కావుననే యిచట బరిణామాలంకారము. ఇట్టిచట రూపక సమాసమున నేమియు నడ్డము లేదని తేల్చితిమి. ప్రకృతస్థలమున (నేత్రసగ్గుంబులన్) అను చోటనుపమాసమాసమున కేమైననడ్డుకలదా? “చంద్రికల్ తనుకుట” పద్మ ములకు సంబంధింపదు కావున సామాన్యదర్శముకాదు. ఇక నుపమిత

సమాసమేల చేయరాదు? నిజమునకు “పద్మంబులకై” అనునది లేక పోయినను “చంద్రికలై” అనునది ముఖ్యశబ్దము కాదు. గౌణశబ్దము. నేత్రములకు మాత్రము చంద్రికలు తనుకుటముండునా? కావునగన్నుల మెఱుగులో లేక ప్రేమతరంగములో చంద్రికలుగా నప్పునసంపదించవని గ్రహింప వలయును. ఇట్టి స్థితిలో పద్మంబులకును వానికిని విరోధ మెట్లేర్పడును? అది దోషాదృశ్యమెట్లును? అనలే పద్మములునేత్ర విశేషములు కావున చంద్రికలతో సంబంధ ప్రసక్తిలేదు. ప్రాచీన మెల్ల తేల్చినను గౌణాధికముగ “చంద్రికలై” అనువానిలో విరోధమురాజాలదు. గౌణపదములస్థలములందుముఖ్యార్థవిరోధముదోషము కాజాలదుకదా. “పశ్యన్తిలోత్పలద్వంద్వన్నిస్సరన్తి శితాశ్శరాః” యనుస్థల మునుబరికింపుడు. కావున “చంద్రికలు తనుకుటలు వహించి భూసురుని జూచుట” యేమాత్రమును దుష్టము నావని తెలియునది....

[115 పే.] “చంద్రమండలములే” యని. పైపద్మమునగేవల నిషేధము మాత్రమే ఈపద్మమున ముఖ్యార్థ హృదయము తాత్పర్యలభ్యము కాని వాచ్యముకాదు. మరియు పశ్యవసానాంబనకమగు చంద్రమండలత్వమును దిరస్కరించుటయు కేవలమందిశి త్యాధ్యవసానమును బురస్కరించుకొని జలజాతత్వము వాక్యతాత్పర్యబలముచేసారోపితమగుటయు విశేషము ఇట్టివిశేషము తరువాతిపాదములందుగూడ గ్రహింపవలయును.

[116 పే.] “ఎలదోటల్యనముల్” అనిపైవానియందొక్క పనితలయందే కందర్పాస్త్రత్వాదులా రోపింపబడినవి. రెండవపద్మమున నొక్క సమాజములోని వానికినిమరొకసమాజములోని వానికినివానివాని యుపయోగసామ్యముత్తుల ననుసరించి యారోపము సమకూర్పబడినది.

[121 పే.] “ఈయధ్యవసాయము” అని. ఇవటమూలములో “సాదృశ్యాది యము త్రేక్షేతి, ఏనాచేవాది శబ్దాః ద్యోతయన్తి” అనియున్నది, వ్యాఖ్యాతయిట్లర్థముచెప్పినాడు. “ఉత్ప్రేక్షోవాహరణములందు కొన్నిచోట్ల “ఇవ” శబ్దము పినబడుచుండుట వలన నెవ్వనికైన “నుపమ” యను

సందేహము కలుగవచ్చును. దానికి సమాధానమిది. అనగా “ఉత్పేక్షో దాహరణములలో ‘ఇవ’ శబ్దమున్న యెడల అది సాదృశ్యమూలక మగుటను సూచించివానిమూలమునను త్రేక్షను గూడా సూచించును.” అనిధావము అని. ఇదియంతయు పొరబాటు మూలకారుడు “ఇతి” శబ్దముతో వాక్యమును ముగించి “ఏనాంచేవాది శబ్దాః ద్యోతయన్తి” యని విభిన్న విషయమును నిరూపించుచుండగా సీరెండువాక్యములకును సంబంధము కుదుర్చబోవుట యుక్తముకాదు. పోనిండు మూలవిరుద్ధమైనను వ్రాసినది సరిగానున్నదేమో యనినదియులేదు.

ఇవాదులుత్రేక్షనుబోధించునపుడు ‘దేవదర్త ఇవదృశ్యతే’ ఇత్యాదిస్థలములందు ‘దేవదత్తునిగా’ అను సూహనుమాత్రమే చెప్పునుగాని సాదృశ్యమూలకత్వమును గూడనుత్రేక్షకు జెప్పుడాలపు. ‘దేవదత్తుని వలె దోచుచున్నది’ యనుచోట ‘వలె’ యనునది యూహాప్రకారమును బోధించునుగాని “ఉత్పేక్ష సాదృశ్యమూలకము” అను విషయమును బోధించునా? ఇటు సాదృశ్యమునకు బోధనముగాని సూచనముగాని యావశ్యకమా? “ఉత్పేక్షై ప్రకరణమున బై శబ్దములు సాదృశ్యమును సూచింపవలెనని మేమనుటలేదు. కాని సాదృశ్యసంభావననుగూడ సూచింప గల్గునని మాయాశయము” అని కదాయప్పయ్య దీక్షితులు కువలయానందమున వ్రాసిన పంక్తులయాశయము. ఇటనివాది శబ్దములు సంభావనసాదృశ్య మూలకమని సూచించుటగాని అట్లు సూచింపవలసిన యవసరముగాని లేదు. అట్లు సూచింపకున్న, సంభావనను బోధింప జాలదా? ఇవాదులుత్రేక్షవ్యంజకములనెడి దండివాక్యమునే యనుసరించి పై వాక్యములను మూలకారుడు వ్రాసియుండునను ధ్రాంతిచేవిభిన్న విషయకములగు పైరెండు వాక్యములనేదో విధముగానతికివ్యాఖ్యాతపై పొరబాటును గావించి యుండును. ఇదియే యిందలి రహస్యము.

[123 పే] “చిన్న మిటారులో” అని. ఇవట కొందరు అతిశయోక్తి యని యనుకొందరు. అభ్రచరులకు పీఠచ్ఛరలని తెలిసియు చిన్న మిటారులో

చికిలిచేసిన మారుని చిక్కటారులో' అను సీరితిగా ననుట సంశయము కాదు. ఏమి ? సంశయమనాహార్యత్వక జ్ఞానముకదా! ఇదియాహార్య జ్ఞానము. 'ఇచ్చకుమెచ్చగ' అనుపదమునర్థముకూడ దైయధిప్తాయమునే దృఢపఱచును. 'అభ్రవరులుసంశయించుటలేదు. వారిసౌందర్యాతిశయమును 'వెన్నెలగుమ్మలో' యనుతీరున మెచ్చుకొనుచున్నారు ? ఇది యధ్యవసాయముగాని సంశయముగాదు." అని వారి యభిప్రాయము.

అది సరికాదు. ఏమన ? సంశయమాహార్యముగాకుండ నుండ వచ్చును. శాస్త్రజ్ఞులే యొప్పుకొన్నారు. మరియు స్త్రాస్త్రము లందెల్లెనను కావ్యసమయము నందాహార్య సంశయము తప్పదు. కావ్యగ్రధితులగు వక్తలకందరకును సంశయము కల్పించుటలో కవులెట్టియభిప్రాయముతో నున్నారు? ఇట్టి సాదృశ్యసంశయములందుతప్ప కుండా యసలువస్తువు నెఱింగియు నా వస్తువున కతిశయమునమకూర్చుటకే కదాసంశయముచు కల్పింపబడుచుండును? కావునవస్తుతత్వజ్ఞానముతోడికావ్యములగల సంశయములన్నియు నాహార్యసంశయములే అసలు శాస్త్రజ్ఞానము. అందును కావ్యములందు గల్గినది జాభజ్ఞానమునకు లొంగదనియు. ఇవట వాస్తవికత్వావాస్తవికత్వ విచారము కూడదనియు ప్రాచీనులగు నాలంకారికులు నిర్ణయించి యున్నారు. "ఇచ్చకుమెచ్చగ" యనునది 'సౌందర్యమును మెచ్చుకొన్నారని' తెల్పినను "వారచ్చరలు" అని తెలియుననుట కదిజ్ఞాపకముకాదు. కావున, సంశయమాహార్యము కాగూడదనునియములేదు కావునను, నిటసందేహాలంకారమును గురించి యాశంకింపరాదు.

[124 పే.] "మునుగువెట్టిననేమి" యని, ఈపద్యమున "మునుగువెట్టు" యనియీ తీరుగా క్రియచెప్పబడినదేకాని "నిషేధము" చెప్పబడలేదు కదా ! లక్షణమెట్లు సరిపడును ! అని సంశయింపవలదు.

మునుగువెట్టుట—బయల్పరుపకుండుటయని యధము కావున క్రియానిషేధము కుదిరినది. పదముల కిట్లధమునుడువుటలో వామనా

చామ్యుని విశేషోక్తి సూత్రవృత్తియే ప్రమాణము. “జంగమ శబ్దస్యస్థావరత్వనివృత్తి ప్రతిపాదనపరత్వాత్” (“ నడచెను ” అనుపదము కదలికుండుటను నిరసించుటకే సుదుపబడినది) (చూ. విశేషోక్తివృత్తి 130 పే సూ. ౨౩) అని యచటి వాక్యము.

[125 పే.] “వారముచేందు, అని. “ఎట్లువోల్చినవోలు” అనునది. “ఆ రతమువోలగనీత్రయియొందుగల్గినే ?” యను వాక్యార్థముచే నుపప్రప్తమై “ముఖకాంతియానరీలాదులు తమవో బరస్పర ముపమింపదగును” అనియు సమేయోపమాస్వరూపమును సమర్పించుచున్నవి. “ముఖాన్నియానరీలాదులకువానిలోవానికై నాకొంతపరస్పరము పోలిక కుదురవచ్చును కాని తరతముతో సమానమైనది మాత్రమీప్రపంచమున వేరొకటిలేదు, అని యనన్వయమిటనున్నది.

[127 పే.] అంత్యదీపకోదాహరణమునుగురించి.....

సరసులకింపుగావు” అనుదానితర్వాత “సుగుణాకర! పెమ్మయ సింగధీమణి” యని యున్నది కావున సంత్యదీపక మెట్లుగును ? క్రియ చివరనున్నగదా యంత్యదీపకమగును ? అని యాశంక కలుగును.

క్రియవాక్యవసానముననున్నచో నంత్యదీపకమగును. వాక్యమును బట్టియే యాదిమధ్యావసానములు దీపకమునకేర్పడును. ప్రకృతోదాహరణమున క్రియ వాక్యవసానముననేయున్నది. “సుగుణాకర పెమ్మయసింగధీమణి” యనునవి సంబోధనములు. అవిపైవాక్య ఘటకములుకావు. ఇవిస్వతంత్రములు. సంబోధనాస్తములకు వాక్య ఘటకత్వములేదని వ్యుత్పత్తివాదాదిశాస్త్ర గ్రంథములందు నిర్ణయింపబడి యున్నది. మధ్యదీపకములో “సుద్దులువేయునేల” ఇత్యాదివాక్యమొకటి పైవాక్యముతో నేకవాక్యతాపన్నమగునది క్రియకు దర్వాతనున్నది. కావున నదిమధ్యదీపకమగుట సరిపడునని గ్రహింపవలయును.

[138 పే.] 'చ. నిరూపణముచే'నని.

ప్రకృత విషయమున నిందితము మాట్లాడినను నొకయొక పుట్టుకతప్పదు. ఏమనగా 'పదిపల్లవంబు పులికాగ్రకంట కవితానము' అనుచోట పల్లవమునకు కంటకవితానము తాకిన నొచ్చుకన్యాయము. ఇట్లే యంబుజములందు మదభృంగవాలంబు వ్రాలుటకుదురునుగాని వదనమునందు వ్రాలుటకుదురది. ఇట్లే సంస్కృతిమురొని వామనాచార్యుని యువాచారణము 'చతుర్థశ్లోకవల్లకంబిః ? అనుచోట (తీవ వంటి నడునాలగు శ్లోకములకును మొదలింపయగు నారాయణుడు) గూడ తీవకు దుంపయుండునుగాని శ్లోకములకును మంపకును సంబంధమేమి ? ఇట్లే 'సహకారాధిపు' 'జలభరంబు' అనుచోట్లగూడన నుపపత్తులు గ్రహించునది. ఇట్లేయనుపత్తులన్నియు మొదలనుపమిత సమానగ్రహణమువలననేర్పడుచున్నవి. ఆపుడేకదాపైజెప్పిన స్థలముల నంతటను నుపమేయములకు బ్రాధాన్యమేర్పడును. ఇక రూపక సమానము (విశేషజనమాసము) నాశ్రయించుచోనిరొప్పు. ఆపుడు పమానములే ప్రధానములు కావున పైజెప్పినట్లు పపత్తులుగ్రహించునది. ఇట్టిస్థితిలో నుపమితసమాసమొనర్చుటచో వామనుని యభిప్రాయమేమి? దీనికి సమాధానమిది. అసలు రూపకము ఎవట జెప్పుట స్వాయ్యము. ఎవట నుపమన్యాయము అనువిషయమును మనము దాగుగా నాలోచించినచో నిందులోగల రహస్యమంతయు బోధపడును. అసలు రూపకమనగానేమి ? ఉపమానముతోనుపమేయమున కభేదారోపము గదా ! అదిదేని నాధారముగా గొనియేర్పడును. గుణసామ్యమును. అనగా గౌణవృత్తిరూపకమునకు మూలమని తెలిసినది. దీని పిండి తార్థమిది. శ్లోకముననుపమానోపమేయములుగా ప్రసిద్ధిసొందినవానికి గాని, కవిచేనట్లుకల్పింపబడిన వానికి గాని గుణ సామ్యమును బురస్కరించుకొని యభేదమునుడువ వలసివచ్చినచో రూపకమనుట యుక్తము. ఇకనుపమకుస్థలమేదనగా పైజెప్పిన రెండవిధములగు నుపమానోపమేయములకును నభేదము చెప్పవలసి న యావశ్యకత లేక

ఔషమ్యము నుడువుటకవకాశముకలస్థలము. చూడుడు. 'ముఖమును చంద్రునివలెజూతురు' అనుచోటగాని 'ముఖచంద్రుడు' అనుచోటగాని అభేదము చెప్పకున్నచో పోయెడిదేమియులేదు. ఔషమ్యమునుడువుట కవకాశమున్నది. కావుననిదియుపమాస్థలము. ఇక 'కందర్పాస్త్రములు' 'ఏలదోటల్లానముల్' అనుచోటులందు సామ్యమునుడువుట కవకాశము లేదు. 'నామార్తములకభేదము సంబంధము' అను శాసనముననుసరించి ఉపమానోపమేయములగు కందర్పాస్త్రవనితలకును, ఉద్యానపనములకును సభేదముచెప్పితిరవలయును. కావున నిటరూపకము.

సరియే : రూపకోదాహరణములలో మాకువిప్రతిపత్తియేమియు లేదు. ఇకనుపమోదాహరణములలో 'ముఖచంద్రుడు' అనుచోట రూపక మేలచెప్పరాదు? వెనుక జెప్పినట్లుపమవలననుపపత్తులురూఢనేర్పడును కదా ! అని యాశంకింపకుడు. 'ముఖచంద్రుడు' ఇత్యాదిస్థలములందు నిజమువిచారించినచో రూపకమునకవకాశములేదు. ఏమి ? 'విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమ్' అనుసూత్రముననుసరించి విశేషణ సమాసముగా దానినంగీకరించినపుడుకదానచటమీకురూపక మేర్పడును, అసలాసమాసమే యచటచేయుటకువీలులేదు. విశేషణమువిశేష్యముతో సమసింపినపుడుపై సూత్రము ప్రవర్తించును. చంద్రునకు ముఖము విశేషణముకాదు. ఉపమానమగును. చంద్రునియందుండి అతనిని నితరమునుండిభేదింప జేయునదిగదా చంద్రునకు విశేషణమగును. అసలు విశేషణములు నాలుగు విధములు. జాతి, గుణ, క్రియా, ద్రివ్యములు. 'ఇదికుండ' 'ఇదినల్లనికుండ' 'ఇతడువంటవాడు,' 'ఇదికొమ్ములుకది' అనిక్రమ ముగానుదాహరణములు ద్రవ్యము విశేషణ మగునపుడుమతుబాదులు (కలవాడు, కలదియను నర్థమునుడువునవి) చేరవలసియిండును. ఏల? జాతిగుణ క్రియవలెప్పుడును పరనిష్ఠములే. అనగా స్వతంత్రముగా నిలువలేనివి. ద్రవ్యమన్నచో అట్టిదికాదు కావున కదమవానివలె మతు బాదులులేకుండ విశేషణము కాజాలదు. కావుననే విశేషణములు స్వని ష్ఠములు పరనిష్ఠములని రెండు విధములుగా విభజింపబడి మతుబాదులు

లేకుండగనే యితరాస్వయులగుట పరనిష్ఠముల లక్షణమని ప్రాచీనులు వ్రాసిరి. అదియట్లుండనిండు. ప్రకృతమున ముఖము ద్రవ్యము అనగా స్వనిష్ఠము. ఇది చంద్రునకు విశేషణముగా నన్వయింపవలెననినచో మతుబాదులులేనిదేయెట్లు? పోనిండు 'అర్థా ఆది భోక్తృ' అనుసూత్రము ననుసరించి అజంతముగా గ్రహించి విశేషణమునుకొందమన్నను నిది చంద్రుని యందుండదుగాన విశేషణము కాజాలదు. ఇట్లు విశేషణ విశేష్యభావములే నందున విశేషణ సమాసము పనికిరాదు. ఇకనేమి చేయవలయును. ముఖపదమునకు ముఖతుల్యమని సర్థముచెప్పి (గౌణవృత్తి నవలంబించుటచే) విశేషణ సమాసము జేయవలయును. ఇది కొంత వరకు నై యాయికాదులంగీకరించినను వైయాకరణ సిద్ధాంతమునకు విరుద్ధము ఏమి? ఇతరులమతములలో సమాసము నందఖండ శక్తిని (బోధకత్వమును) అంగీకరింపలేదు. కానవారికి సమాస్తేక దేశమగు ముఖపద మునందు ముఖతుల్యమను సర్థమునకై గౌణవృత్తి నవలంబింపదగును. కాని సమాసము నందఖండ బోధ కత్వమును (శక్తిని) అంగీకరించిన వైయాకరణులకు ముఖపదమునందు గౌణవృత్తికవకాశమేది?

అదికాదు. ముఖముచంద్రుడు అను విగ్రహములో గౌణవృత్తిని గల్పింతుము అనియందురేమో! అదియుకుదురదు. అసలీరెండును సుపమానోపమేయములని లోక ప్రసిద్ధములు. వీనికి 'చంద్రునివంటిది ముఖము' అని విగ్రహవాక్యమొనర్చినచో లోక ప్రసిద్ధమేగు సర్థము సరళముగా వచ్చుచుండగా ననావశ్యకముగా గౌణవృత్తినాశ్రయింపనేల? అట్లా శ్రయించినను నపుడు వచ్చుసర్థము ముఖమువంటి చంద్రుడు అనితల క్రిందుగానుండును. చంద్రుడు సమాసముగాని ముఖము కాదుగదా! కావున నిది యత్యంత మసంగతము.

పోనిండు. 'మయూరవ్యంసకాయశ్చ' అనుసూత్రముచే నిచట సమాసమును కుదుర్తమన్నను సరిగాలేదు. 'ముఖచంద్రుడు' అను

స్థలమును పురుషవ్యాఘ్రాదులతోజేర్చి 'ఉపమితం' అను సూత్రమునకు లక్ష్యముగానొనర్పవలయునా ? 'మయూర వ్యంసకాదయశ్చ' అను దానికి లక్ష్యమొనర్పవలయునా ? విచారితము.

పురుషవ్యాఘ్రముడనునట్లు ముఖచంద్రుడనునది ఉపమా నోపమేయ పదఘటితస్థలము. ఉపమానో పమేయభావమే ఉభయత్ర నిరూపింప దలచినది. కావున వెనుకజెప్పినట్లుగా అదిశబ్దార్థమగు ప్రకారము వ్యాఘ్రాదిగణమునకు సంబంధించినదేముఖచంద్రుడనుచోట స్పష్టముగనున్నది. గాననిదియుపమితసూత్రమునకేలక్ష్యమగుటసమంజసము. ఇక మయూరవ్యంసకాదులు సహజముగా విశేషణవిశేష్యభావము కలిగి విశేష్యము ముదుంను, విశేషణము తర్వాతనునున్న సమాసములు. చూడుడు వ్యంసకమగుమయూరము — మయూరవ్యంసకము. ప్రాయికముగా నిట్టిస్థలములే పై సూత్రమునకు లక్ష్యములు. ఎచ్చట నైనపై దానికి విరుద్ధములగు లక్ష్యములు నవి సూత్రాంతరముల చేసమర్థింపబడనపుడే యీసూత్రము క్రిందికి గొవిరాబడును. ఇట్టి స్థలములకును ముఖచంద్రుడను స్థలములకును ఏ విషయమునను పోలికలేదు.

అటుకాదు, పోలికయున్నది. 'చంద్రుని వంటి' అను విశేషణము తర్వాత నుడుటయు ముఖమగు విశేష్యము మొదటనుండుటయు అను విషయమున సామ్యమున్నదికాదా యని యందురా ? అదితప్ప. "మయూరవ్యంసకము" అను పదము విన్న వింటనే సహజమగు విశేషణ విశేష్య భావము స్ఫురించినట్లు "ముఖచంద్రుడు" అనునదివిన్నవెంటనే స్ఫురించునా ? ఉపమానోపమేయ భావమే స్ఫురించును. ఇట్లా సమాసము విన్నవెంటనే యెట్టియధము స్ఫురించునో తదనుగుణమగు విగ్రహమే మొనర్పదగునుకదా ! కావున నుపమిత సూత్రమునకే దీనిని లక్ష్య మొనర్పదగునుకాని "మయూరవ్యంసకాదయశ్చ" యను దానికి లక్ష్య మొనర్పదగదు. అది యుంగాక "ముఖచంద్రులు"

ఇట్లే విగ్రహమొనర్పవీలగుచో “ఉపమితం” అనుసూత్రమేల : “పురుషవ్యాఘ్రా దులన్నియునిట్లే విగ్రహమొనర్చి “మయూరవ్యంస కాది” గణములోనే చేర్పవచ్చునుగదా : ఆమహర్షి పాణిని యీవివేకమును గ్రహించియే “ఎవట నుపమానోపమేయ ఛావము స్ఫురించు నోయచటనెల్ల నుపమితం” అను సూత్రము ప్రకారమును “ఎవట వ్యత్యస్త విశేషణ విశేష్యఛావము స్ఫురించునో యచటనెల్ల “మయూరవ్యంసకాదయశ్చ” అను సూత్రము ప్రకారమును విగ్రహమొనర్పవలయునని రెండు సూత్రములను వ్రాసియున్నాడు. ఆమహానుభావుని యీహను “ఉపమితం” అను సూత్రారంభమే స్పష్టపరచుచున్నది. ఇది యసలు తత్వమైయుండ” ముఖచంద్రాదులు” “మయూరవ్యంస కాదయశ్చ” అనువానికి లక్ష్యములనుట సరియగునా ?

అదికాదు : గౌణవృత్తినాశ్రయించునపుడు “ముఖమువంటిది చందమామ” యనికాని “చందమామవంటిది ముఖము” అనికాని విగ్రహమేలచెప్పవలయును ? “మయము చంద్రుడు” అనియే కదా విగ్రహవాక్యము. ఈ రెంటికిని విశేషణవిశేష్యధావమెట్లుకదురును ? అను ప్రశ్నకుసమాధానము కొరకేకదా గౌణవృత్తినాశ్రయించినది : దీనివలన “ముఖాభిన్నుడు చంద్రుడు” అనియే అర్థమేర్పడును. వెనుకటిమీయను పపత్తులన్నియు దొలగిపోవును.

ఇదియుబొరపాడే. దీనివలననింకను చిక్కేర్పడును. ఆ సలీగౌణవృత్తి విగ్రహములోనా ? సమాసములోనా ? మొదటిదానికి “ఉపమితం” అను సూత్రమువలననిట్టి స్థలములందట్టి విగ్రహ మొనర్పరాకుండుటయేబాధకము. “ఉపమవివక్షించునపుడు అట్టి విగ్రహము పనికి రాకున్నను రూపకమును జెప్పదలచినపుడు పనికివచ్చును. సమాసమువైవక్షికముకదా !” అనియనరాదు. ఇట్టి స్థలములందు పురస్కారికమగు నుపమనే లోకము గ్రహించునుకాని రూపకమును గ్రహింపదు. సమాసమువై వక్షికమైనను లోకప్రసిద్ధి విరుద్ధమగు విగ్రహమునొనర్పరాదు. అనగా సమాసస్థలములందు లోకప్రసిద్ధి

విరుద్ధములగు నభిప్రాయములను స్ఫురింపజేయు విగ్రహములను డువరాదు. ఈ విషయమునీవాచాచార్యుడే అయిదవయధికరణమున మొదటి యధ్యాయములో 7, 8, సూత్రములందు వ్యక్తపరుపబోవుచున్నాడు.

అట్లుగవో “వార్లహారీ స్వేదము” మొదలగు ప్రయోగములం దెచ్చటను రూపకమాశ్రయించుటకు వీలుకాకపోవును. ఇట్లే చాల మందిమహాకవుల పరంపరితరూపకములు కుదురక పోవలసివచ్చునే.

సరి : ఇక నిల్వడు. వానికన్నిటికిని తగిన యుపపత్తులున్నవి. నిజముగకుపమానోపమేయభావము పురస్కూర్తికమగుచోటనెచ్చటను రూపకముచెప్పదగదు. కారణమేమి ? ఉపమితనమాసములో శబ్ద స్వభావముననుసరించి జఘన్య వృత్తికి (గౌణవృత్తికి) ప్రసక్తి లేకుండగనే నిర్వహించును. కావునను పమాస్కూర్తి నిర్బాధకమైముఖ్య వృత్తిచేతనే సంపన్నమగును. ఇకరూపకమాశ్రయించుచో ముఖ్యవృత్తి బోధ్యమగు” ముఖాభిన్నుడు చంద్రుడు” అనునర్థముబాధితమై జఘన్యయగుగౌణవృత్తి నాశ్రయింపవలయును. అప్పుడు చంద్రభిన్నమైననుముఖము గుణములచే జంద్రునికన్నవేరుకాదు” అనునాహార్య జ్ఞానరూపమగు రూపకమేర్పడును. ఇది సభాధకమైజఘన్యవృత్తి నాశ్రయించి సంపాదించబడవలయును. కావున సుత్తమవృత్తి లభ్యమును, బురస్కూర్తికమును నిర్బాధకమును, రూపకమునకు బర్యవసానసీమయు, నగునుపమాధా మునువీడి, జఘన్యవృత్తిలభ్యమును, బురస్కూర్తికముకొనిదియు, సభాధకమును, నపర్యవసాయయు, సుపమాపర్యవసాయయునగు, రూపకమును గ్రహించుట యుక్తమగునా ? కాదు. ఇట్టిలాఘవ గౌరవములజాల దూరము పర్యాలోచించియే వామనాచార్యుడు “ముఖచంద్రాదులుపమితనమాసముల్ కావున రూపకమనుట అయుక్తము.” అని స్పష్టపరచినాడు ఇట్టి అంతవరకుపమాస్థల మేదియోసిద్ధాంతికిరించితిమి

“ఇకరూపకమేచట గ్రహించుటయుక్తము.” అను ప్రశ్న యున్నది. వస్తుతఃభిన్నములగు రెండువస్తువులు (ఉపమానోపమేయములుగా లోకమున బ్రసిద్ధములు కానిండు కవి కల్పింపనిండు. ఏవియైనను) సామ్యము నుడువుట కవకాశములేకుండ నొకదానితో నొకటి యభిన్నములుగా జెప్పబడు స్థలమున రూపకమనుట యుక్తము. ఎట్లనగా—“ఈనెఱత మొగము చంద్రుండే నిజముగ” ఇట్టి వ్యస్తస్థలములందు ద్వైత్యవిధేయభావము స్ఫురించును. ఇటవిభిన్నులగు “ముఖచంద్రులకుపమానోపమేయ భావమును దోధించు శబ్దసామధ్యమేమియునులేదు. మరియు “నామాళములకభేదము సంబంధము” అని సర్వశాస్త్రజ్ఞు లంగీకరించిన న్యాయము. విభిన్నములగునీ ముఖమునకును జంద్రునకును అభేదము బాధితము. కావున నీయన్ని విషయములను బర్యాలోచించి యిట్టిస్థలములందు గౌణవృత్తి నాశ్రయించి ముఖమునకును జంద్రునకును సభేదమునకు హర్షబడినది. అది యేరూపకము. దీని పర్యవసానమిది. “ఉపమానము, నుపమేయము విడివిడిగా బ్రయుక్తములై సామ్యబోధకమగు శబ్దసామధ్యమేమియు లేనిచోట సభేదమునుడువ వలసినచో నచటరూపక మంగీకరించుట యుక్తము.” అని ఈయభిప్రాయమును మనసుననిడుకొని యేవామనాచార్యుడు “ఇయంగేహే లక్ష్మీరియమమృత వర్తిర్నయనయోః” అని వ్యస్తస్థలమును రూపకమున కుదాహరణముగాను, “చతుశర్దలోకవల్లి” అని సమస్తస్థలముపమ కుదాహరణముగాను నిరూపించెను. అట్లు నిరూపించుచు “ముఖచంద్రాదులు పమిత సమాసములు. కావున నచట రూపకమనుట అయుక్తము.” అని సందేహము తొలగించుచు నిష్కర్షగా రాయి గ్రుద్దిచెప్పెను. ఆయాచార్యుని సూత్రవైఖరిని ఉదాహరణ వైఖరిని వృత్తి వైఖరిని పూర్వాపర గ్రంథసమన్వయమును జక్కగాబరిశీలించుచో మనకీ యభిప్రాయము స్పష్టపడిపోవును.

మఱియు నుపమానమాన స్థలములందుకూడదానికి బోధక మగు ప్రబల ప్రమాణమేమైన నున్నచో రూపక మాశ్రయించిననే య చట

యథాముపపన్నమగుచో నాచోటగూడ రూపకమునే చెప్పవలయును. ఉదాహరణము “మాధ్వీకవార్లహరి స్వేదము జూచి పట్టపగలేలాయంతటఁ సిగ్గులేదహహా యంచు దొలంగినవ్వె చెలిమాత్రైముద్ధురాలయ్యెడఁ.” ఇచట ముద్ధురాలు నవ్వుట మాధ్వీకవార్లహరిని జూచికాదు. ఇకనేమి ? సాత్వికభావమగు స్వేదమునుజూచి “పట్టపగ లేమగని గొగిలించుకొని తత్పార వశ్యమును వెల్లడించుచున్నదే యింతటనైన సిగ్గులేదా ?” యనినవ్వెను. తానుముగ్ధకావున నిగూఢప్రేమయగుటయు లజ్జలుత్పమును దనస్వభావము కావున దానికి విరుద్ధముగా నున్న యీ విషయమును జూచినవ్వెను. అనవ్వుటకూడ ప్రకటముగానా ? కాదు. అదిముగ్ధా స్వభావమునకుదగునా ? నిగూఢభావత కదాయది ! ఇక నేమి ? చెలిమాత్రై నవ్వెను, ఇట్లాముగ్ధనవ్వునకు గారణము స్వేదమేకాని “మాధ్వీకవార్లహరి” కాదు, కావున నిచట నుపమితనమా సము బాధితమైనది. రూపకమాశ్రయించిననేయనగా “మాధ్వీకవార్లహరియను స్వేదము.” అని రెంటికిని నభేదమా శ్రయించిననే యుప పన్నమగును. ఎట్లు ? ఇచట స్వేదమున్నగాని నగవుకుదురదుకదా ! మాధ్వీకవార్లహరికన్న స్వేదమున కుపుమేయముమఱొకటి యిచట లేదుకదా ! ఏకనమాన ఘటితములగు సీరెంటికిని నభేదమా శ్రయింప కున్నచో ననలిచట శబ్దార్థమే యుప పన్నము కాదుకదా ! మరియు మాధ్వీకవార్లహరి కిచట స్వేదరూపమునకన్న వేరురూపమున బ్రకృత మున నుపయోగము లేదుకదా ! ఈయన్ని కారణములవలనను రూప కమే అనగా మాధ్వీకవార్లహరి స్వేదముల కభేదమే యాశ్రయింపవలసి వచ్చినది, కావున నిదిగూడ రూపకమే.

సరియే ! కాని యాయభిప్రాయమును వామనాచార్యుడెచట నుడివి నాడు ?

నిరూపితుము. ఈ యభిప్రాయమనగా నేయభిప్రాయము ? ఉపమాస్థలమైనను దానికి బాధకమును, రూపకము నాశ్రయించిననేగాని

యచటి యర్థము కుదురకుండుటయునున్నచో నచట రూపకమే చెప్పువలయును అనునదియేకదా ! వామనాచార్యుడు అపహ్లాతి లక్షణ సూత్రప్రతిలో నీ వాక్యమును వ్రాసియున్నాడు. “ఈరెండు పద్యములందును వాక్యార్థమునకు తాత్పర్యమువలన తాద్రూప్య ప్రతిపత్తి యెర్పడును గాన రూపకముకాదు” అని. ఇందుగల యభిప్రాయమేమి ? తాద్రూప్యము వాచ్యము కానున్నను ప్రకృతము లోననుపపత్తి యేమియులేదు కావున రూపకమనవలసిన యావశ్యకతలేదు అనియేకదా ! ఇప్పుడు “తాద్రూప్యము వాచ్యమైననై ప్రకృత ముననుపపన్నమగుచో రూపకమంగీకరింపక తప్పదని స్పష్టపడితేదా ? మరియు విశేషోక్తి సందర్భమున ‘ఇది చాలవరకు రూపకమే’ అను వాక్యమువలన ఈ క్రిందియభిప్రాయము స్పష్టపడుచున్నది. “రూపక దీక్షమగు తాద్రూప్యప్రపత్తికే కొంచెము విఘాతము కలిగినను అనగా ప్రకృతార్థము స్వాంశములందును సామంజస్యము నొందుటకై స్వీకరింపబడు తాద్రూప్యప్రతిపత్తియితర సహాయమును గూడ బొందుచో నచట రూపకముకాదు.

ఆ సహాయము అలంకారాంతరకృతమగుచో నచట సంస్కృష్టి. మరియొకపేదై ననగుచో విశేషోక్తి” అనియేకదాయచటి వాక్యమువలన దెలియవచ్చునది దీనివలన రూపకమాశ్రయించిననే సర్వసామంజస్యము సంపన్నమగుచో నచటరూపకమేయనవలయుననునంశములభించినది. ఇక నుపమాస్థలమైనను దానికి బాధకమున్నచోననునంశమెట్లులభించునో తెలియవరతుము. ప్రతివస్తువమ మొదలుకొని నిరూపింపబడు నీయలంకారములన్నియు సుపమాప్రపంచమేకదా ! ఉపమాప్రపంచమనగా నేమి ? ఉపమాస్వరూపమీయలంకారములన్నిటియందును గనపడుచుండును. ఇవియన్నియు ఉపమాలంకారముయొక్క రూపాంతరములు. అనగాపరిణామభేదములు అనియేకదా ! ఇవి యుపమారూపాంతరములు, పరిణామభేదములెట్లయినవి. అచటనుపమాలంకారమనుటకు కావలసిన సామగ్రిలోనేదో లోపముండుటవలన నచట సుపమానుగమమున్నను నాయాచోట్లగల విశేషవిషయములనుసరించి ‘ప్రతిపత్తి’ మొదలగు

పరిణామములై నవి. క్రమముగానుపమానుగమమును, ఉపమాప్రతిపాదనమునకుగల బాధకమును నిరూపింతుము. మొదటప్రతిపస్తువునందు రెండువాక్యముల యర్థమునకును తాత్పర్యమువలన నొపమ్యము స్ఫురించును. గావుననుపమానుగమమున్నది. “ఇవ” శబ్దప్రసక్తియేతీరున గూడనచటసంభవించదు గావున నుపమయనుటకవకాశములేదు. తత్తన్నామధేచప్రయోజకములగు విషయ విశేషములు వానివాని లక్షణములకడనే జెప్పబడియున్నవి కావునవాని నిచట నిరూపింప దొరకొనము. ఇట సమాసోక్తియందు తాత్పర్యమువల్లనే అప్రస్తుతార్థము వాచ్యమగునపుడు ప్రస్తుతము తత్సమానమగు నది ప్రతిపన్నమగును కావుననుపమానుగమమును, పైచోటవలెనేఇవాదిశబ్దములకెట్టిప్రసక్తియు లేదుకావున నుపమాలంకారమనుటకు బాధకమును సమకూడినది. ఇట్లే యప్రస్తుత ప్రశంసయందుకూడ నెరుగునది. ఇకనవహ్నుతి, రూపక, శ్లేష, వక్రోక్తి, ఉత్ప్రేక్షా, అతిశయోక్తి, సందేహ, పరివృత్తి, క్రమ, దీపక, అర్ధాంతరన్యాస, వ్యతిరేక, విశేషోక్తి, వ్యాజస్తుతి, వ్యాజోక్తి, తుల్యయోగితా, ఆక్షేప, సహోక్తి, సమాహితములందు నుపమాప్రసక్తియున్ననునచట నివాదిశబ్దములను ప్రయోగించి సామ్యప్రతిపాదన మొనర్పవీలులేదు. కావున నుపమయనుటకువీలులేదు. పైజెప్పిన యలంకారములలో గొన్నియుపమామూలకములు. పరివృత్తి, క్రమ, దీపకా, అర్ధాంతరన్యాస, విశేషోక్తి, వ్యాజస్తుతి, తుల్యయోగితా, సమాహితములు తక్కుమిగిలిన యలంకారములన్నియునిట్టివే. అన్ని యలంకారములును నుపమాపర్యవ సాయులే. అందుపరి వృత్త్యాదులు కేవలము సమాపర్యవసాయులు మాత్రమేకాని యుపమామూలకములు కావు పరివృత్తియందు పమాపర్యవసానమెట్లని శంకింపకుడు. పరివృత్తిలోని “సదృశవిని మయము” అను మొదటి ప్రకారములో నుపమానుగమ మున్నదికదా ! రెండువదియగు విసదృశవినిమయ ప్రకారమునందుకూడ వినిమయము వలననేయచటివస్తువులకు సామ్యమిచటనించించుకస్ఫురించును. అసలీ రెండుప్రకారములందునువినిమయమువలననే సామ్యస్ఫూర్తియేర్పడును.

కావుననే యిదిపర్యవసాయిగా గణింపబడినది. లేనిచో మొదటిప్రకారము వలెనుపమామూలకములలో గణింపవలసివచ్చును. అట్లు గణించుటకు గారణమగు సామ్యమును బురస్కరించుకొనినవినిమయమచటలేదు కదా ! అనగానచటనొనర్పబడు వినిమయము సామ్యమును బురస్కరించుకొని జరుగుటలేదుకదా ! కర్ణాకలయగ్రహణముచరణకిసలయ సమర్పణములందు గర్తయగు సాగరిక రెంటిసామ్యమును గ్రహించి యొనర్పలేదుకదా ! ఇకనేమి ? అమె యొనర్చిన పనిని సామ్యపర్యవసాయిగా కవిసాయకుని నోటచెప్పించుచున్నాడు. ఇట్లే తెనుగున నుదాహరణములందుగూడ గ్రహింపవలయును. అయితే రెండిటి యందును సాదృశ్యమూలకత్వములేక క్రియానస్తరముననే సాదృశ్య పర్యవసానమగుచో సదృశవినిమయమనియు వినదృశవినిమయమనియు బ్రకారభేదములెట్లచట నేర్పడినవి ? వినుడు వినిమయానస్తరమున గృహ్యమాణ మగుసామ్యములోకముననిదివరకే సుప్రసిద్ధముగానున్న చోనవియిదివరకే సదృశములుకావున నావినిమయము సదృశవినిమయ మనియును, సాదృశ్యము లోకసిద్ధము కాకుండుటయేకాక వస్తువులలో తారతమ్యముకూడ తర్వాత స్ఫురించుచో, నచట వినదృశవినిమయ మనియునందురు. ఇట్టిచటగూడసాదృశ్యపర్యవసానమును గ్రహించునది. ఇకప్రకృతమునననన్వయోపమేయోపమలందివాదికల్పములప్రయోగమున సామ్యప్రతిపాదనావకాశమున్నదికాని యనన్వయములో రెండవ వస్తువు లేకపోవుటవలన నచటనుపమాలంకారము కుదురదు ఉపమేయము కన్న వేరగు వస్తువుతో నుపమచెప్పబడినకదా ; యచటనుపమాలంకార మగును. కావున నచటగూడ నుపమకవకాశములేదని స్పష్టము. ఇక నుపమేయోపమయందాబాధకము లేకపోయినను నుపమానత్వోపమే యత్వముల వ్యవస్థితములై తద్వ్యవస్థామాత్రనిష్పాద్యమగు నుప మాలంకారమునకవకాశమీయవు. ఇచటనుపమి తనమానమునకొకపక్ష మున నవకాశమున్నను రెండవపక్షమున నట్టియవకాశములేకపోవుటయే కాక, రూపకమాశ్రయించిననేకాని ప్రకృతాధాముపపన్నముకాదేమో యను బాధకములేదు. కావుననిచటరూపకమునకవకాశములేదు. ఇకవిరోధ

విభావనలతో నుపమానుగమమేది ? అని సంశయింపకుడు. మొదట విరుద్ధముగాచోచుటయు దూర్భాతనది యవిరుద్ధముగా నుండుటయుగదా : విరోధాభాసము. ఇందు శబ్దవిశేషముచేతగానిండ్డభావ విశేషముచేత గానిండు విరుద్ధావిరుద్ధములకు ప్రభమమున సామ్యస్ఫురణమగువడుట లేదా ? ఎట్లు ? అవిరుద్ధమగునది విరుద్ధమువలె స్ఫురించునపుడే ఉపమానుగమము సృష్టపడుచున్నది ? “సీవుపానయెనర్పగా నామననునకుమర్తత కలుగుచున్నది,” అనునపుడు ప్రేమవలన సీహర్షము విరుద్ధముకాకున్నను. కార్యకారణములు (పానమర్తతలు) భిన్నాధికరణస్థములగుటచే విరుద్ధములవలె స్ఫురించుచున్నది. ఇదియే ప్రాచీనులవిరోధాలంకారము నందుపమానుగమము. ఇక నవీనుల మతమున విరుద్ధములకాదాద్రూప్యము రూపకమునవలెనుండును. ఉదా :— శ్రీ రామచంద్రుడు వింటనమ్ముసంధింపగనే నదీనుడయ్యు దీనుడై సముద్రుడగుదెంచెను.” ఇచట “ముఖము చంద్రుడు” అను రూపకమునవలెదీననదీనులకుదాద్రూప్యముతోబాటు విరోధమునున్నట్లు ప్రతిపన్నమగును. అట్టి తాద్రూప్య ప్రతిపత్తివలన నౌపమ్యము రూపకమునవలె స్ఫురింపగల్గును. పిమ్మట గౌణవృత్తికాకవేరుగా వక్త్రనివక్షితమగు నుపాయాంతరము, శ్లేషాదిక ముండుటవలన గౌణ వృత్తి ప్రతిహతమై విరోధముకూడపోవును.

ఉపాయాంతరమున బరస్పర విరుద్ధముల కభేదము సమన్విత మగుచో ననగా విరోధము వారితమగుచో నచట గౌణవృత్తికెట్లు ప్రసక్తికలుగును ? ఇట్టిచటకూడ బ్రాధమిక సమన్వయదశలో నౌపమ్య స్ఫూర్తియుండును. కావున నుపమానుగమ మిచట గూడ దప్పనిదే. ఇట్టి యుపమానుగమమునే వామనాచార్యుడు సూత్రములో సృష్టముగా సూచించెను. “విరుద్ధమువలె భాసించుట విరోధాభాసము.” అని గదా విరోధాభాస సూత్రము. “విరుద్ధమువలె” ననుపదమే యిచటి యుపమానుగమమును సృష్టముగా సూచించుటలేదా ? ఇట్లు ఆభాసము లగుచోటుల నెల్లెడనునౌ పమ్యస్ఫూర్తియుండుననుట ఆబాలగోపాలమె

రింగినదే. “హేత్వాభాసము, రసాభాసము” ఈ స్థలములందు “హేతువులవంటిది, హేతువులవలె భాసించునది యనియు, రసము వంటిది రసమువలె స్ఫురించునదియనియు.” సభాములు శాస్త్రజ్ఞుల కందరకును దెలిసినవే. ఇట్లు స్పష్టముగా నుపమానుగమమున్న స్థలమునే యుపమాప్రకృచ్చమని తెలియజాలని శ్రీమదభినవభట్టజ్ఞానులకు, ఇక విభావనాలంకారములోనుపమానుగమమెట్లు తెలియవచ్చును? అది యట్లుండనిండు. ఇక విభావనాలంకారమున నుపమానుగమమును వివరింతుము. “క్రియనుబ్రతిష్ఠించినను బ్రతిష్ఠమగు దాని ఫలమును వ్యక్తికరించుట” కదావిభావన? ఇచట “గారణమగు క్రియలేకున్నను, ఉన్నప్పుడువలె కార్యమగు ఫలమేర్పడినదని వర్ణించుటయే విభావన” యని స్పష్టమగుటలేదా? అందుకొరకేకదా “దానిఫలమును” అని ఇక్కడి ఫలమునకు వెనుకటిక్రియతోడి సంబంధము స్పష్టపరుపబడినది, కారణములేని యవస్థయందునుగూడనున్నప్పుడువలెకార్యోత్పాదమును” వర్ణించుట లోకారణసత్త్వాన్వితత్వావస్థలకు సామ్యమునే కదాఫలోత్పత్తి వర్ణన రూపమగు విభావనస్ఫురింపజేయునది? ఇట్టివటగూడ నుపమానుగమమును దెలిసికొనునది. ఇంకనుజాలనవీనాలంకారములందుపమానుగమమున్నది కాని యవి ప్రకృతగ్రంథమునగైకొనకుండుటవలన వానినిచట వివరింప బూనము. గ్రంథాంతరములవాని ప్రసక్తి వచ్చిన పుకు వివరింతుము. ఇట్లేయుపమానుగమముగల ప్రకృతా లంకారములు రెండును నుపమాపర్యవసాయలే. ఇచట నివాదిశబ్దములకుగాని యుపమితసమాసాదులకుగాని ప్రసక్తిలేదుకదా! కావునబై నిరూపించిన వామనాచార్యుని మూడు వాక్యములనుండియు (అపహ్నూతిలక్షణ సూత్రవృత్తిలోని వాక్యమును, విశేషోక్తి సూత్రవృత్తిలోని వాక్యము, “ప్రతివస్తువు మొదలుకొని యుపమా ప్రపంచము” అనుసూత్రరూపమగువాక్యము.) మేముపై నిరూపించిన యభిప్రాయము సంపూర్ణముగా నేర్పడుచున్న దనుటలోనేమైననెవరికైన విప్రతిపత్తి యుండుట కవకాశమున్నదా? లేదు. కావున “సహకారాధిపు” ఇత్యాది

పద్యములమేమునిరూపించినచోటులందు గూడ రూపకమే యాశ్రయింపక తప్పదని స్పష్టపడినది.

సరియేనయ్యా : అచట రూపకమైననగుగాక మేమునుడువు విషయమిది. “పాదములను పల్లవములకు పులకములను కంటకవితానము తాతిన నొచ్చుటయు యుక్తము. ఇట్లే వదనములను సంబంధముల భృంగజాలము వ్రాలుట యుక్తము కాని మొగమున వ్రాలుట యుక్తము కాదుకదా : కావున వెనుకచోటగూడ రూపక మాశ్రయించుటయుక్తము కాని యుపమానాశ్రయించుచో నీయనుపపత్తి వారించుటెట్లు ?

ఎట్లు వారించునో చెప్పెదము వినుడు. సత్యముగా విచారించుచో రూపకమాశ్రయించునదే యీయనుపపత్తి వచ్చును. ఎట్లు ? మనమెన్ని యలంకారములవాడిను బ్రకృతమగునధః మునందువానికి సంబంధము కలిగి శోభోత్కర్షములు కలుగుట కదా వానికి ఓటికిని ఫలము. ఇప్పుడు. “వదనమను పద్యమున వ్రాలుతుమొదలుకురులు.” అనుచోట వదనమునకును గురులకును సంబంధము, స్వాభావికమగునది, విసష్టమైయవిరెండును వ్యవహితములగుచున్నవి. “పద్యము భృంగములు” ఇవి రెండును, వదనకున్తలముల నడుమజేరివానికి సాహజికమగు సంబంధమును దొలగించుటయేకాక, వానిని రెంటిని చాలచూరమొనర్చినవి. మరియు తుమ్మెదలకును మాత్రము సంబంధము స్వాభావికమా ? కాదు. అట్లా సంబంధముకూడ బోయి యిచట బ్రకృతములును నుత్కర్షణీయములును నగువదనకున్తలములకుగల సాహజికరామణీయకము వినాశమగుచున్నది. ఇంకొక విశేషము. అనలుత్కర్షణీయములగు వాని సంబంధమున సాహజికత తొలగి యవాస్తవికత యేర్పడుటయు, ననుత్కర్షణీయములగు పద్యభృంగముల సంబంధమున సాహజికత్వ స్ఫూర్తియునుత్కర్షణము నేర్పడుటయు నయుక్తముకాదు : కావుననే వామనాచార్యుని మతముననిట్టి స్థలములందు బరంపరిత రూపకములేదు. ఏమి ? అందు ప్రకృతము

ల కుత్కర్షణముపోయి యప్రకృతములకుత్కర్షణము శబ్దతః పేర్పడును అసలుశబ్దతస్తాద్రూప్య మేర్పడినగదా రూపకము. అదిప్రకృతోత్కర్షణము కావలయునుకదా! అట్లు రూపకమున శబ్దతస్సంపాద్యమగు. ప్రకృతోత్కర్షణము, పరంపరితరూపకమును స్థలమునందుసిద్ధింపకపోవుటయును, నప్రకృతోత్కర్షణమేర్పడుటయుజరుగును అదియలంకారత్వభంజకముకదా! దీనినంతను నుదాహరణము నవివరింతును. “ముఖ పద్మమున కున్తల భృంగములు జెలువొందుచున్నవి” ఇది పరంపరిత రూపకమని కదా యితరుల యభిప్రాయము. ఇచట బ్రకృతములును నుత్కర్షణ ణీయములునునగు ముఖకున్తలములకు సమాసాత్మకమగు శబ్దమున (ముఖమును పద్మము, కున్తలము లనుభృంగములు.) నప్రాధాన్యమును వ్యవహితమగు సంబంధమును (ముఖ కున్తలములు పద్మభృంగములచే తవ్యహితము లొనర్పబడినవి) నుత్కర్షణ రాహిత్యమును (పద్మ భృంగముల బరస్పర సంబంధమున సౌందర్యసామంజస్యముస్ఫురించును కానివదనకున్తలములకసలుసంబంధమే కలియకుండుటవలనవానికలయిక వలననేర్పడవలసినసౌందర్యముస్ఫురింపదు.)నున్నవిజకనప్రకృతములగు పద్మభృంగములకుశబ్దమునందు ప్రాధాన్యమునునవ్యవహితమగుసంబంధమును నందువలన శోభోత్కర్షణమును నేర్పడుచున్నవి. సమాసములో (ముఖ పద్మమున, వదనకున్తలములు) ముఖమును కున్తలములును నప్రాధాన్యములుగానే చెప్పబడునుకదా! “మొగమును పద్మమున కున్తలములను తుమ్మెదలు” అని గదాయథము. కావున నిట్టి పరంపరిత రూపకమసలంకారసామాన్యలక్షణమగు ప్రకృతశోభోత్కర్షణకత్వము లేకయసలంకారమే కాకపోవుచున్నది. ఇకనిట్టి చోటుల గతియే మందురా? ఉపమాలంకారాశ్రయణమే, అనగా “పద్మమువంటి మొగమున దుమ్మెదలవంటి ముంగురులు శోభిల్లుచున్నవి” యనియేయథము చెప్పవలయును. అపుడుపమిత సమాసమునా శ్రయింపకతప్పదు. ఎచట నట్లాశ్రయించుట కవకాశముండదో యచట నగత్యా శబ్దమునందు గౌణవృత్తి నాశ్రయించి తాద్రూప్యప్రతిపత్తివాచ్యాధమునందుదాత్కాలికముగానేర్పడినను. బర్యవసానమున బ్రకృతార్థమునకే ముఖ్యతయేర్పడును

కావున గొంతకొంత ప్రకృతోత్కర్షము సమకూడును. ఇది యెట్లు? “వదనాంబు జమ్ము నవ్రాలు భృంగములు కురులు” అను స్థలమును గైకొనుడు. ఇవట “భృంగములు కురులు” అను భాగమున నుపమచెప్పుట కవ కాశములేదు. కావున భృంగ కుంతలములకు దాద్రూప్యప్రతిపాదక మగు నభేదముతో నన్వయము. అప్పుడు ప్రముఖమున రూపకమేర్పడి నను జీవరకు కురులకే విశేష్యతయుండును కావున బ్రకృతమగు నధః మునకు ముఖ్యతయుండును. ప్రకృతములకు సంబంధముకూడ తొలగదు (పద్యమువంటి మొగమున వ్రాలు తుమ్మెదలుకురులు,) మరియు నిందు భృంగతాద్రూప్యము కురులయందు విశేషణముగా నన్వయించును కావున గురుల కునుత్కర్షమును సమకూడును. మొదలిచోట (వదనాంబు జమ్మున అనుచోట) నిట్టులంబుజతాద్రూప్యము వదనమున నన్వయించుట కవకాశములేకపోవుట వలన వదనమున కుత్కర్షమేర్పడ జాలదు. ఇది ఎందువలన నేర్పడినది? “వదనమును నంబుజము” అను రూపకమివట జెప్పుట వలన వచ్చినది. ఈ పక్షమున వదన తాద్రూప్యము అంబుజమున నన్వయించును గాని అంబుజ తాద్రూప్యము వదనమున నన్వయింపదు. అందు వలన నంబుజమునకు క్రాధాన్యమును శోభోత్కర్షమును నేర్పడును కాని వదనమునకవి యేర్పడజాలవు. ఇందుకొరకై కొంతమంది పీనిని “మయూరవ్యంసకాదిగణము” లో జేర్చి “అంబుజముతో నభిన్నమగు వదనము” అని చెప్పబోయిరి, కాని యిది మిక్కిలియనందర్పమైనది. “వదనమును పేరితమ్మిని వ్రాలునకులు కుంతలమ్మలు” అను వ్యస్తస్థలములందు అంబుజతాద్రూప్యమువదనమున కెట్లు చేకూరును? మరియు అప్పుడు వదనమునకును భృంగములకును సంబంధమెట్లుకుదురును? అది కుదురదనియేకదా. యుపమితపమానము పనికిరాదని మాతోమీరింత నేపటినుండి వాదించునది? ఈ విషయమున మరొకరు ఇంకొకవిధమున సమన్వయమును వ్రాయుచున్నారు. “కేవల వదనమునకును భృంగములకును సంబంధములేకున్నను, అంబుజరూపము నొందిన వదనమించుమించుగా నంబుజమేకావున నట్టులంబుజ తాద్రూప్యాక్రాంతమగు వదనమునకును భృంగములకును సంబంధ

ముపపన్నము కావచ్చును.” అనివారిసమర్థయము. కాని యిచటనొక మాటను నుడువవలసియున్నది. అసలు “వదనాంబుజము” అనునిత్యాది ఫలములందు గౌణవృత్తి నాశ్రయించుటకుదగిన ప్రమాణమేది ? “వదనాంబుజము, ముఖచంద్రుడు” మొదలగుపదములు చెవినిబడిన వెంటనే యుపమానోపమేయములని స్ఫురించునుకాన” ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగే” అను సూత్రమువెంటనే యుపస్థితమై యుపమిత సమాసమాశ్రయించుట యుక్తమైయుండును. “అంబుజ రూపమగు వదనము” అనునధర్మము అసలెవ్వరికిని స్ఫురింపనే స్ఫురింపదు. అట్లు స్ఫురించినపుడుకదా : వ్యత్యస్తవిశేషణ విశేష్య భావజ్ఞానముకలిగి “మయూరవ్యంసకాయశ్చ” యనునది యుపస్థిత మగును. అప్పటికిని గౌణవృత్తినాశ్రయించుటకు గావలసినంతటి ప్రమాణములేనేలేదు. “మయూరవ్యంసకము” అనుచోట గౌణవృత్తి యాశ్రయింపబడుచున్నదా ? తత్ప్రకారముగలదని స్వీకరింపబడిన “వదనాంబుజము” అనుచోట గౌణవృత్తినాశ్రయించుటకు తగినంత ప్రమాణమేది ? సమాసపదమునందుగూడ నిట్లే గౌణవృత్తియాశ్రయింప వీలుకాదని తెలియునది.

మయూర వ్యంసకాదిగణములో “వదనాంబుజాదుల,, చేర్చుట కవకాశములేదని యిదివరకు చూపియుంటిమి. ఇప్పుడు “తుష్యతు” న్యాయమున నంగీకరించినను వారికేమాత్రమునుగూడ లాభములేదని స్పష్టపరచితిమి.

అదికాదయ్యా ! “అంబుజతాద్రూప్యమునొందని వదనమునకును భృంగములకును సంబంధము కుదురదు” అను ననుపపత్తియే యిచట గౌణవృత్తినాశ్రయించుటకు బ్రమాణముకారాదా? సంబంధానుపపత్తియే కదాలక్షణకు బీజము. “గౌణ్యపిలక్షణా ప్రభేదపప” యని విద్యానాథుడు “గౌణవృత్తిని” గూడ లక్షణయే” యనెను కాదా ?

ఈ మార్గముకూడ మంచిదికాదు. ఏమందురా ? అంబుజ తుల్యమగు వదనమునకుగూడ భృంగములతోడ సంబంధముండవచ్చును. ఇది యెట్లు ? ఇచటి భృంగములు కేవలభృంగములుకావు. కావుననే మీమతమునగూడ అంబుజతాద్రూప్యము నొందిన వదనమున వానికి సంబంధముపొసగినది. అట్లుగానిచో వదనమ్మునందంబుజతాద్రూప్యము శబ్దమువలన జెప్పబడినంతమాత్రమున లోకసిద్ధములగు కేవల భృంగములు ఆచట నుండగలవా ? అదికుదురదు కావున అంబుజ తాద్రూప్యమునొందిన వదనమునకును భృంగములకును మీరుసంబంధ మంగీకరించినట్లు మేము అంబుజతుల్యమగు వదనమునకును కుంతల తద్రూప్యములగుభృంగములకునుసంబంధమంగీకరింతుము. అంగీకరింతు మనుచేల? అంగీకరింపదగినదియు మీకుగూడ నంగీరింపకతప్పనిదియు నదియే ఏమందురా? ఇతరోపాయములచే నన్వయముపపన్నమగునపుడు గౌణవృత్తియెన్నడును ప్రసక్తింపజాలదని యిదివరకే చూపియుంటిమి. మరియు భృంగతాద్రూప్యము కుంతలములందు శబ్దముచే జెప్పబడిన తర్వాతగూడ డివరకు సామ్యమేకదా తేలునది. రూపకమునందంతటను డివరకు బర్యవసానసీమయగునది సామ్యమే. ఈనిషయమును వామనా చార్యుడు విశేషోక్తి లక్షణములోనిట్లు చెప్పియున్నాడు. “ఒకగుణమునకు హాని కల్పించునపుడు పౌలికను దృఢపరచుట విశేషోక్తి”. సూ. ౨౩. “ఇది యించుమించుగా రూపకమే”. (పై సూత్రవృత్తి) అని ఈ వ్రాతవలనను “రూపకమునకుపమయే మూలము” అని రూపకలక్షణ సూత్రవృత్తిలోనుడుపుటవలననుగూడ వామనాచార్యుని యభిప్రాయమున “రూపకముపమాపర్యవసాయి” యని స్పష్టపడుచున్నది. కావున బ్రకృతమున భృంగముల తాద్రూప్యము భృంగములతోడి యుపమా పర్యవసాయియే యనవలయును. ఇట్టియెడ “అంబుజమువంటివదనమున భృంగములవంటి కుంతలములు”. అనుపర్యవసన్నాధికము చాలా యుక్తియుక్తముగానుండలేదా ? నిష్ప్రమాణమును సబాధకమునునగు గౌణవృత్తినాశ్రయించుట కవకాశములేనపుడు సప్రమాణమును సరిగా

కుదురునదియు నిర్బాధకమును నగునుపమితసమాసమునాశ్రయింపక
యేమిచేయుదురు ?

అయితే పర్యవసానమున నుభయత్రయుపమయేర్పడుటవలన
బాగున్నట్లుతోచినను ప్రముఖమున భారంభముననుపమయుదర్వాత
రూపకమును (పద్యమువంటి మొగమున భృంగములు కురులుఅని)
నరిగానున్నదా ? ఇట్లెచ్చితైననుండునా ?

ఇట్లు రూపకమునకుపమాసాహాయ్యమున నిర్వహణము
అసందిగ్ధముగానెచ్చటనులేదనుకొనవలదు. చూడుడు, వామనచార్యుడు
త్రేక్షవయవమునకుదాహరణముగా నిరూపింపజోవుచున్న'' అంగుళుల
బోలు కిరణాలనంధకారమనెడుధమ్మిల్లమునుబట్టి యంబుజాతనేత్రములు
మొగుడగా రజనీమృణము నదిగొ : ముద్దిడుకొనునట్టులలరును శశి.'' అనుపద్యమును. ఇచట కిరణములందు అంగుళీసామ్యమును మొదట
నుడివి, అంధకారమునకునుధమ్మిల్లమునకును తాద్రూప్యమును దర్వాత
జెప్పుచున్నాడు మహాకవి కాళిదాసుడు. అంగుళీతుల్యములగు కిరణము
లకును అంధకారాభిన్నమగు ధమ్మిల్లమునకును నిచటగూర్పబడిన
సంబంధము నిర్బాధకముగాను సమంజసముగానునుండలేదా ? మరియు
''జలధరంబననెద్ది'' యను తరువాత పద్యములోని రెండవపాదమును
జూడుడు ''మున్నీరనగనెద్ది మొలచుట కావాలమాణి పూసలువోని
యాత్మజులకు.'' (పాండురంగమాహాత్యము. తెనాలి రామకృష్ణకవి.)
అని ఇచట రూపకముపమానిర్వాహ్యమగుట స్పష్టముగానేయున్నది.
కావునప్రకృతముననంబుజతుల్యమగువదనమునకునుకుంతలతద్రూప్యము
లగు భృంగములకును సంబంధముండుటలోనే మాత్రము బాధకమును
లేదు. అదియేసమంజసము. అత్యంతరుచిరమును. కావున ఈవిషయమై
వదనాంబుజములకు గూడరూపకమంగీకరింపవలసిన యావశ్యకతలేదని
యొప్పుకొనకతప్పదుకదా !

ఇట్లు “వదనాంబుజమున” అను స్థలమునందు పమితసమాసము నాశ్రయించినపుడు మీరునుడువుననుపపర్తులన్నియు వారించితిమి. గౌణవృత్తికవ కాళములేదని చూపితిమి. పరంపరిత రూపకమనునది ఇట్టి స్థలములందు (ఉపమిత సమాసమాశ్రయింప వీలగుచోట్ల) కుదురదనియు స్పష్టపరచితిమి. ఈయభిప్రాయముతోనే అనగా నిట్టిస్థలములందు పరంపరిత రూపకము సంభవింపదను నభిప్రాయముతోనే “చతుర్దశలోకవల్లికందః” అనుస్థలమును నుపమాహుపకోదాహరణముగా వామనాచార్యుడు నిరూపించెను. కావున నీతీరుననున్న స్థలములన్నియు పరంపరిత రూపకములు కావనియునుపమా రూపకములను సంస్కృష్టి భేదములనియు గుర్తించునది. పరంపరిత రూపక ప్రసంగమువచ్చినది కనుకనింకొక చిన్న విషయమునుగూడ చెప్పెదము. “విద్వన్మానసహంస” ఇత్యాది స్థలములు పరంపరిత రూపకమను మాట సరియైనదేకాని ఇతరుల (అప్పయదీక్షితాదులు) మతమునకును వామనాచార్యుని మతమునకును భేదమున్నది. “మానసపదమునందు శ్లేషమున్నది. అందువలన సంభవించునది తాద్రూప్యప్రతిపత్తి. ఈ విషయము శ్లేషలక్షణ సూత్రమునందును దానికిమేము వ్రాసినతిప్పణమునందును విస్తరించి నిరూపించి యున్నాము. కావున “మానస” స్థలమునందొక రూపకమును “హంస” యను స్థలమునందొక రూపకమును కలసి “పరంపరిత రూపకము” అగుట వామనాచార్యుని మతమున యుక్తియుక్తమే. ఇక నితరులమత ముననట్లుకాదు. వారందరికిని శ్లేషస్థలమునంద భేదాధ్యవసానమేకాని యారోపములేదు. ఇట్టివారికి “మానస” స్థలమందు రూపకమెట్లేర్పడును ? అది మొదట నేర్పడినగదా రెండవ రూపకముతోగలిసి పరంపరిత రూపకమేర్పడుట ? కావుననెదో “యంధపరంపరా న్యాయమున” బైస్థలమునందు వీరు పరంపరిత రూపక మనుచున్నారకాని నిజమునకు శ్లేషస్థలమున యుక్తియుక్తమగునారోప మంగీకరింపనివీరికి “విద్వన్మానసహంస” ఇత్యాదిస్థలములందు పరంపరిత రూపకము యుక్తియుక్తముగా కుదురదు ? అని మనకందరికిని స్పష్టపడుచునే యున్నది. అదియట్లుండనిండు. పైస్థల

ములతోబాటు పమితనమాన మంగీకరింప వీయలేని “వదనమును పేరి తమ్మిపైవ్రాలునకులు కుస్తలమ్మలు గమనింపు కువలయాక్షి” ఇత్యాది వ్యస్తస్థలములు కూడ బరంపరిత రూపకములేయని గ్రహించునది.

[139 పే.] “ఇవటనుసమారూపకములు” అని. “ముద్దిడుకొనునట్లు తోచుచున్నాడు” అనురూపాకు కిరణములు వ్రేకులవలెనుండుటయు చీకటికొప్పుగానుండుటయు నావశ్యకములు. ఎట్లు? ఇవటచుంబినమన, నాయికొ నాయకులు పరస్పరానుగాతిశయమున నొనర్చెడుసంభోగాంగ మగుచుంబిన విశేషము. అదియొనర్చునపుడు ధమ్మిల్లమును వ్రేకుల తోబట్టి ప్రియుడు ప్రియురాలి మొగమెత్తును. ప్రియురాలాచుంబిన జనిత మగు నానందాతిశయముచే దన్మయీభావము నొందుచునేత్రసరోజముల మొగుడును. ఇదియాచుంబిన పద్ధతి. కావున నంగుళలతో ధమ్మిల్ల గ్రహణమును నేత్రసరోజముకుళనమును నిపుడిచటనావశ్యకములేకదా : నిశాముఖమున కిరణములు చీకటిపై వ్యాపించుటయు సరోజములు ముకుళించుటయు గనుబడినతోడనే కిరణములు వ్రేకుల వలెచీకటియను కొప్పును బట్టికొనుట స్ఫురించును. అప్పుడు “చంద్రుడునిశావదనమును ముద్దిడుకొనుచున్నాడా?” యను సూహతట్టును. కావున నీవిధమున మొదలనున్ననుసమా రూపకములు రెండును సుత్రేక్షరంభకములు. అగుటచేనిట “సుత్రేక్షవయవము” అను సంస్కృష్టి పృథే ద ము ను గ్రహించునది.

ఇవట తిప్పేన్ద్రగోపభూపాలుడు తన వ్యాఖ్యానములో శ్లేష యొకటియున్నదనియు నది యుత్రేక్షరంభకమనియు వ్రాసినాడు. అది పొరబాటు. ఏమి? అసలిచట శ్లేషయెక్కడున్నది? “రజనీముఖమ్ము” అనుచోట శ్లేషయనుకొన్నాడు అతడు అచట “ముఖము” అనగా “వదనమే” కాని “ప్రారంభము” అను నధిక మనవసరము. వెనుక నిరూపించిన నంగుళికేళగ్రహణములచే నిశావదన చుంబినము త్రేక్షింప బడును కావున నిచట ముఖశబ్దమునకు “ప్రారంభము” అను నధికము చెప్పవలసిన యావశ్యకత యేమున్నది?

అట్లుండురేమి ? దీనితోదుల్య విషయమగు ఉపోధరాగేణవి
 లోలతారకంతభాగ్య హీతంశశేనా నిశాముఖం యథాసమస్తంతిమి
 రాంకుకంతయాపురోఽపిరాగాద్గళి తంనలక్షితం (ధ్వన్యాలోకం ౧ ఉద్యో
 తం) అను శ్లోకమునకు వ్యాఖ్యచేయుచునభి నవగుప్తపాదాచార్యులు
 “నిశాముఖం-ప్రారంభః వదనకోకనదంచ.” అని రెండధాములను
 వ్రాసియున్నారు. కావునదానితోదుల్య విషయము కావుననీ శ్లోకమున
 గల “రజస్ముఖము” అను పదమునకుగూడ “రజనిప్రారంభము.”
 అనునధాము తప్పక చెప్పవలసినదే. ఇప్పుడు శ్లేషయుండలేదా ?

పౌరవడుచున్నారు. మీరు వ్రాసిన శ్లోకమునునాశ్లోకమును
 నొక విషయమందలివర్ణనములే కానివర్ణనా ప్రకారములు మాత్ర
 మొకటికావు. అచటనలంకార రూపవర్ణనము ప్రాచీన మతమున సమా
 సోక్తి రూపము. వామనాచార్యుని మతముననాక్షేపరూపము. ఇచటి
 వర్ణనము ఆందరి మతమునను నుత్పేక్ష రూపము. కావున భిన్నప్రకా
 రములగు వర్ణనములందు గలపదముల కొకేవిధముననధాములనుడువ
 వలయునను నిర్బంధమెట్లు పొసగును ? మీరు వ్రాసిన శ్లోకమునసమా
 సోక్తి, లేక యాక్షేపము, కావుననవి పొసగుటకై “ముఖ” పదమునకు
 “ప్రారంభము” అను నధాముచెప్పక తప్పదు. ఏమందురా? అచట
 ప్రకృత మగునధాము చంద్రోదయ కాలమునందలి వాస్తవికాధాము.
 “ఉదయరాగముతోడి చంద్రుడు, నక్షత్రములు స్ఫురించుచుండగానిశీ
 ప్రారంభమునొనర్చినాడు” అనునధామును జెప్పినతర్వాతనే “అను
 రాగమెక్కినచంద్రుడను నాయకుడు తారకములు చలించుచుండనిశయను
 నాయక వదనమును చుంబనాధామై గ్రహించెను,” అనునప్రస్తుత
 నాయకా నాయక వృత్తాంతము స్ఫురించును. ఇట్లే వామనాచార్యుని
 మతమున ఎఱ్ఱవనము అనురాగమువలెను, నక్షత్రములు కనీనికల
 వలెను, చంద్రుడు నాయకుని వలెను, నిశనాయకవలెను, ప్రారంభము,
 వదనమువలెను ఆక్షిప్తులై తర్వాత స్ఫురింతురు కావున నాక్షేపము.
 ఇట్లచట మొదట ప్రస్తుతాధాము చెప్పవలయును. పిమ్మట రెండవ

యథామునకు బ్రసక్తి కల్గును. కావుననచట ముఖపదమునకు రెండ థములును చెప్పవలసియున్నవి. ఇక ప్రకృతమున “అంగుళుః” అనుచోటనుత్పేక్షలంకారముకావున “ముఖ”పదమునకు “ప్రారంభము” అనునథము చెప్పవలసిన యావశ్యకత యేమున్నది ? అది చెప్పక పోయినందువలన నచట నుత్పేక్షలంకారమున కేమైనలోటుకల్గినా ? ఉత్పేక్షస్థలములందు విషయమును నుడువవలసిన యావశ్యకతలేదు చూడుడు. “లింపతీవతమోంగాని వర్షతీవాంజనంనభః” ఇత్యాదు లందు విషయమగు నంధకారవ్యాపనము నుడువబడనేలేదు. అంధకార వ్యాప్తి నే గదయచట నుత్పేక్షించినది. అయిననునచట విషయమును జెప్పకుండుట వలన నుత్పేక్షకులోపేమియు గల్గలేదు,

అచట విషయమగు వ్యాప్తిని జెప్పుపదములేదు కావుననది నుడువబడకపోనిండు. ప్రకృతమున విషయము ముఖము, దానిని జెప్పుపదమున్నదికదా దానినేలజెప్పరాదు ?

చెప్పరాదు. చెప్పినచో నుపయోగము లేకపోవుటట్లుండమీదు మిక్కిలి యసలథము కుదురదు. ఎట్లు ? “నిశాప్రారంభమును ముద్దుపెట్టుకొనుచున్నాడు” అనికదా యపుడథము. ఇదిపొసగునా ? “శశినిశావదనమును ముద్దిడుకొనుచున్నాడని” యూహించుటలోక సిద్ధముకాని “నిశాప్రారంభమును ముద్దిడుకొనుచున్నాడు” అనియూహ లోక సిద్ధమా ? నాయికావదన చుంబనమేకదా లోకప్రసిద్ధము.

అదికాదయ్యా ! ముఖపదమునకు “ప్రారంభము” అనునథము నుడువునపుడు విశిష్టార్థ మిట్లుండును. “నిశాప్రారంభమును వదనమును శశిముద్దిడు కొనుచున్నాడు” అని కాని, మీరు చెప్పినట్లుకాదు.

అని యందురా? సరేకాని, యపుడు మాత్రమానథాన్వయమేచటకు పోయినది? “నిశావదనమును ముద్దిడు కొనుచున్నాడు” అను నూహయే

కుదురుచుండగా “నిచాప్రారంభమను వదనము” అని యుండవలసిన యావశ్యకత యేమున్నది. “నిశకు బ్రారంభమేకాని వదనమేది?” యనుచో మొత్తమంతయు నూహయే కావుననిశకువదనము లేకున్నను బాధలేదందుము. అట్లేకానిచో “నిశయను నాయికకు ప్రారంభమను వదనము” అని యుండవలయును కాని “నిశకు” మాత్రము “ప్రారంభమను వదనము” ఎట్లు కుదురును? దానిని చంద్రుడు ముద్దుపెట్టుకొనుటమాత్రమెట్లు కుదురును?

“అదికాదయ్యా! ఇచ్చటి తత్త్వము. ఉత్పేక్ష యనగా నభేదాధ్యవసాయముకదా! కావున నిచటప్రారంభమునందు ముఖాధ్యవసాయమును స్పర్శ యందుచుంబనా ధ్యవసాయమును నుత్పేక్షయని గ్రహింపవలయును”

అనియందురా?

సరే : నిజమేకాని యిచట నుత్పేక్ష యొక్కనియతస్వరూపమేయగు నీయధ్యవసాయములోశ్లేషకుపయోగమేమున్నది ? శ్లేషలేకున్ననా యధ్యవసాయమెట్లు కుదురునందురా ? అధ్యవసాయముకు దురవలసినచోట్ల నంతటను శ్లేషయేయుండునా? చూడుడు” బాలేందు వక్రములగు పలాశకుసుమములు వనస్తనంగతలగు వనస్తలుల సఖితములనా నొప్పారు చున్నవి” అనునీచోట పలాశకుసుమములకు సఖితముల స్వభావాధ్యవసాయమే కదాయుత్పేక్ష. ఇచటశ్లేషయేది? “వస్తూత్పేక్షయందుండకపోయినను క్రియోత్పేక్షయందుండక తప్పదుదురా?” అదియుబొరపాచే, చూడుడు.

“అతివ : యీర్వాకషాయితమైన నీదుమొగము సామ్యమ్ము నిప్పుడ పొందినంత . పూర్ణిమాచంద్రుడదియేమి పొంగొతనదునొడలిలో నిముడనెయిముడడిచె చూడు.”

(ఆంధ్ర ధ్వన్యాలోకం ౨ ఉద్వోతం)

ఈ పద్యమునందు పూర్తిమావంధ్రునకుచితమగు దశదిక్పూరణమాతన శరీరములోనిముడకుండుటగానధ్యవసీయమానమగుచున్నది. ఇచట శ్లేషయేది ?

పోనిండు శ్లేషలేని స్థలములనెట్లో సరిపెట్టుకొందము. ప్రకృతముననున్నదికదా ! దానిని వదలుకొనుటెల ? దానియధ్యవసానముననుపయోగ మంగీకరింపరాదా ?

అదితప్ప. ఇచట ముఖ ప్రారంభములకు శబ్దతః అధ్యవసానమని మీతాత్పర్యమా ? అథాతః అధ్యవసానమనియా ? మొదటి పక్షమున రెండుత్రేక్షలన వలసినవచ్చును. “ముద్దిడుకొనుచున్నాడు” అనుచోటనొకటియు నిచటనొకటియు. “కానింతైనచో నష్టమేమ”ందురా ఏయుత్రేక్షకీ శ్లేషయారంభక మందురు ? మొదటిదాని కేయనినచోని “శ్లేషకుపమా రూపకములను ప్రాణకముల”ను మీవ్రాత తప్పుకావలసినవచ్చును.

“అంగుళుల వంటి కిరణములు” అనునపమయు “తిమిరమను ధమ్మిల్లమును” అను రూపకమును లేకపోయినచో నిచట “ముఖ” పదము “ప్రారంభము” అనునర్థమును జెప్పలేదా ? నిశాప్రారంభము పదనముగా నధ్యవసాయ మొనర్పరాదా ? ఏవిధమగుననుపసత్తియు సంభవింపబోదు. కావున ప్రారంభపదముల యధ్యవసాయమున నుపయోగించునని మీరనుకొనిన శ్లేషకుకపమా రూపకములతోఁబాటుపయోగింపదు. ఇక “ముద్దిడుకొనుచున్నాడు” అను రెండవ యుత్రేక్షయందీ శ్లేషకేమియు నుపయోగము లేదు “ముఖము సిద్ధించినగదా చుంబనాధ్య వసాయముపపన్నమగును?” అనినచో నపుడు ముఖాధ్యవసాయము చుంబనాధ్య వసాయమునకు పయోగించునుగాని శ్లేషయేముపయోగించును?

“ఈశ్వరవలననేకాదా యాయధ్య వసాయమేర్పడినది. ఇట్లే ర్పడిన యాయధ్య వసాయమేకదా చుంబనాధ్యవసానమున నుపయోగించును. కావున వ్యాపారరూపమగు నీముఖాధ్య వసాయము ద్వారా చుంబనాధ్య వసాయమునకు శ్లేషయవయోగించును. వ్యాపారము చేత వ్యాపారికి అన్యధాసిద్ధిని శాస్త్రజ్ఞులొప్పకొనరుకదా? ఇపుడు ముఖాధ్యవసానముననుపయోగించును కావున శ్లేష కన్యధాసిద్ధిరాబోదు”. అని యొకరందురు.

కాని అసలిచటవాస్తవమేమో వదలిపెట్టి చాలదూరము పోయి తిమి. అసలు శ్లేషకధ్యవసాయమున నుపయోగమున్నదా? లేదు. వామనాచార్యుడు శ్లేషకేమని లక్షణము వ్రాసినాడు? “అదితంత్రప్రయోగముననగుచో శ్లేష” అని. “అది” యనగా “అభేదారోపము” ఇకను త్రేక్షలక్షణ సూత్రవృత్తిలో నిట్లువ్రాసినాడు. “ఇది యధ్య వసాయమేకాని యధ్యారోపముకాని లక్షణకానికాదు! అని. తాద్రూప్యము శ్లేష, అధ్యవసాయముత్రేక్ష. వీనికి సహకారిత్వము కుదురుటెట్లు? “ముఖము” అనుపదమునందు ప్రారంభ పదములకు తాద్రూప్యమేర్పడునుగాని యధ్యవసాయమేర్పడదు. శ్లేషయన నారోపమేకాదా, అదియచట స్ఫురించిననేకదా శ్లేషయగును? ఇకనచటసధ్యవసాయమేది?

“పోనిండు! తాద్రూప్యప్రతిపత్తికల్గిన తర్వాత నధ్యవసాయము స్ఫురింపరాదా” యందురా?

అదియుగుదురదు !

తాద్రూప్యారోపమును నధ్యవసాయమును పరస్పర విరుద్ధములు. ఎట్లు? పేట్టని స్పష్టముగదెలియు చున్నను రెండువస్తువులలోనొకదాని రూపము ఇంకొకదాని యందున్నదను తెచ్చికోలుతెలివి (అహర్యజ్ఞానము) తాద్రూప్య రోపము, అధ్యవసాయమన్ననో భేదజ్ఞానము

లేకమునులేక “అదియేయిది” యని భావించుట. ఇట్టియీ రెండిటికి పరస్పరోపకారమెట్లు జరుగును ? కావున “ముఖ” శబ్దమునందు గల శ్లేషయధ్యవసాయమున కుపయోగింపదని స్పష్టము. ఈ పౌరబాటున కనలు కారణమే మందురా ? “ముఖ” పదమునకు రెండధములుండుట యొకటి, నవీనుల మతములో శ్లేషమువలన నధ్యవసాయ మేర్పడునను నభిప్రాయమొకటియు నీవ్యాఖ్యాత పౌరపాటునకు గారణములు.

వామనాచార్యుని మతమున శ్లేషలోదాద్రూప్య ప్రతిపత్తియేకాని యభేదాధ్యవసాయమురాజాలదు. వామనాచార్యునిమతమననేల ? నిజమునకెపుడు నెచటనుగూడ శ్లేషయంద భేదాధ్యవసాయము రాజాలదు. ఈ విషయమును శ్లేషవివరణమున విస్తరించి నిరూపించితిమి. మరియు నెచట శ్లేషకవసరమునులేదు. దానివలన నుపయోగములేక పోగా వైరుధ్యముకూడ నేర్పడును, గావున “ముఖ” పదమున శ్లేషనంగీకరింప వీలులేదు. ఇది యంతయు ప్రారంభ వదనముల కధ్యవసాయము శబ్దతః ఏర్పడుననుటలో శ్లేషస్వీకరింపవలనుగాదని నిరూపించితిమి. ఇకనధికతః అధ్యవసానమగుచోననలు శ్లేషపేరైన వినబడరాదుకదా !

ఈ నిరూపణమువలన నీక్రింది పూర్వపక్షము కూడనిరాకరించి నట్లయినది “ముద్దిడుకొనుచున్నట్లు” అనుచోట శ్లేషనంగీకరింతుము. అప్పుడు స్పృశించుట చుంబించుటగా నధ్యవసీయమానమగును. ఇట్లు శ్లేషకుత్త్రేక్షోపయోగమున్నది. “అని పూర్వపక్షము. దీనికి సమాధానమిది. ఇచట “స్పృశించుట” యనునధికము జెప్పవలసివచ్చినచో సాదృశ్య ప్రయుక్తమగు లక్షణనొప్పవలయును. ఆయధికములక్ష్యము కాని ముఖ్యముకాదు. అదిలేకపోయినను బ్రకృతమగునధ్యవసాయమునకు గలుగులో తేమియులేదు. ఆయధికమును దప్పక చెప్పవలయునను పట్టుదలమీకున్నచో నపూడిచట వక్రోక్తియనునలంకారమగును

కాని యుత్ప్రేక్షకాదు “సాదృశ్యమున లక్షణవక్రోత్తి” యనికదా వామనాచార్యుని లక్షణసూత్రము. ఇంతయేలనీచోట ప్రకృతార్థమేవిధమునగూడ జెప్పవలసినయావశ్యకతలేదనియునది యధ్యవసాయమున కెఱును నుపయోగింపదనియు పిండితాదాము. కావున స్లేషకెఱును సుత్ప్రేక్షరంభక త్వములేదని సిద్ధాంతము,

మరియునవయవ పదము ఆరంభకమును లక్షణచే బోధించుననికదా వామనాచార్యుడనునది. ఇపుడుమనము జాగ్రతగా నాలోచించిననో వారియభిప్రాయము పరీకారము శ్లేషయధేదాధ్య వసాయమును బోధింపగల్గినను నదియుత్ప్రేక్షరంభక మెట్లుగును? ఉత్ప్రేక్ష బోధకమగును? కాని యారంభకము కాజాలదు. ఏల? ఉత్ప్రేక్ష రంభకమనగానేమి? అధ్య వసాయమును బ్రారంభించునది. అనగా భావనయేర్పడునట్లొనర్చునది. అని పర్యవసానము. శ్లేష రెండధాముల బోధించినవీ నమతాను సారముగా నధ్యవసాయమును దెలిపిననునది యధ్యవసాయమును జెప్పినదేయగును కాని యారంభించినది కాజాలదు. అనగా భావనా సంపాదకము కాజాలదనుట. కావున స్లేష కుత్ప్రేక్ష వయత్వ మెన్నటికిని రాబోదు. ఇది వాఖ్యాత పొరపాటే. ఇకనుపమారూపకములకట్టి యవకాశమున్నది. చంద్ర కిరణములు వ్రేకులవలె తిమిరము మీదవ్యాపించిన తోడనే తిమిరమును కొప్పును బట్టుట సమకూడినది. (ఇది యేయుప మారబ్ధిమగు రూపకము) ఇట్లు చుంబనారం భకృత్య మేర్పడినతోడనే సరోజినేత్రముకుళనము గలనిశాముఖమును శశిచుంబించుచున్నాడను నూహసహజముగానే యేర్పడును. తత్పూర్వతన కృత్యము జరగినతోడనే యాకృత్యము, సన్నిధి వశమున సహజముగానేయుపస్థితమగును “ఈవిషయము లోకమునందును మీమాంసాది శాస్త్రములందునుగూడ సుప్రసిద్ధమే. కావున వ్రేకులవలె కిరణములు గనుపడుచుండగా తిమిరము ధమ్మిల్లరూపము నొందినపుడు ధమ్మిల్లమును వ్రేకుల గ్రహించినట్లు స్పరించిన తోడనే చంద్రుడునిశావదనమును ముద్దిడు కొనుచున్నాడనునూహ సహజముగా కలును.

ఇట్లుపమారూపముల కిచట నుత్ప్రేక్షరంభ కత్వమున్నది కావుననవి యుత్ప్రేక్ష వయవములు కాజెల్లును.

సరియే ! కాని యిచటనొక విషయమడుగవలసి యున్నది. “అరోపాత్మకమగు శ్లేషయభ్యవసాయాత్మకమగు నుత్ప్రేక్షకుపయోగింపదు. పరస్పర విరుద్ధములవి రెండును.” అనికదా ఇంతవరకును మీరునుడివినది. అట్లగుచో రూపకము మాత్రము ఉత్ప్రేక్షకైట్లా రంభకమగును ? రూపకముకూ డనారోపాత్మకముకాదా; మీరు శ్లేషశ్లేషయమున జెప్పినయావత్తు లన్నియునించుమించుగా నిచట గూడ సంభవించునే.

నిజమే ! చాలమంచిప్రశ్న; సమాధానమునువినుడు. శ్లేష యందలి ద్వితీయాధికమునకు బ్రసక్తియేమియులేక వైయభ్యవసాయ మొకడున్నది. అది ప్రకృతమగు రూపకమున బ్రసక్తింపదు. ఇక తాద్రూప్యారోపాత్మకమగు రూపకమభ్యవసాయాత్మకమగు నుత్ప్రేక్షకు విరోధికాని యుపకారకమెట్లు కాగల్గును ? అని మీయనుమానము. అయితే యిచటనున్నరహస్యమిది. రూపకమునందు విరుద్ధపదాధికముల కభేదాన్వయమువలన తాద్రూప్యారోపము సంభవించును. ఎచట నాయారోపము పర్యవసానమున గూడనిలువ గల్గునో యచట రూపక స్వరూపము సమగ్రమైనిలసిల్లును. దానికిఇతరాంగత్వముఅనగానుత్ప్రేక్ష రంభ కత్వము సంభవింపదు. కారణమువెనుకమేము నుడివినదే. అయితే యీరూపక స్వరూపము సమగ్రము కాకుండుటకు జాల ప్రతి బంధకములున్నవి.

శబ్దమువలన తాద్రూప్యప్రతిపత్తి యేర్పడక తాత్పర్యమువలన నేర్పడుట యొకటి. రెండవది యారోపప్రతి బంధకముగానేదో యొకగుణములేదని చెప్పుట. మూడవది యారోపము గొణవృత్తి శాశ్రయింప నక్కరలేకయే కుదురుట. నాల్గవది తంత్ర ప్రయోగమున

నారోపము. అయిదవది పదార్థముల కారోపము వాచ్యమగుచున్నను పర్యవసానమున రూపకఫలమగు తాద్రూప్యప్రతిపత్తి యేర్పడకపోవుట. ఇట్లేయింకను ప్రతిబంధకముల నూహించునది.

పైవానిలో మొదటిది యపహ్నుతి. రెండవది విశేషోక్తి. మూడవది విరోధాభాసాదికము, నాలవదిశ్లేష, అయిదవదుత్రేజ్ఞిదు లేర్పడుచోటు. దీనిపర్యవసన్నతాత్పర్యమేమి? రూపక స్వరూపము పూర్తినందుటకే కొంచెమభ్యంతరమున్ననునది మరియొకయలంకారము ప్రసక్తించు స్థలమగును. అచట రూపకైక దేశమేకాని పూర్ణమగు రూపకమేర్పడలేదని తెలియవలయును. అయితే యీరూపకమేర్పడు దుటకుగారణముపమయే కావున సీ రూపక స్వరూపము పూర్తియైన తరువాత చివరకు సామ్యదాడకైమే రూపకమునకు జరమ ఫలమగును. మరియు రూపకనిష్పాదకములు రెండు రకములుగా నుండును. ఒకచోట నేవస్తుద్వయమునకు రూపకము చెప్పబడునో అట వానికిగల యౌపమ్యము రూపకనిష్పాదకమగు చుండును. ఇంకొకచోట మరొకవస్తుద్వయగతమగు ధర్మమునిష్పాదకమగుచుండును. ఆధర్మము రెండు విధముల నుండును. ఒకచోట మరొకవస్తుద్వయమునందలి రూపకము ప్రకృతరూపకనిష్పాదకము కావచ్చును దీనికే పరంపరిత రూపకమందురు. ఇంకొకచోట వస్తువంతరగతమగునౌపమ్యము ప్రకృతరూపకనిష్పాదకముగావచ్చును. ఈస్థలమునే యుపమా రూపకమందురు. అనగా కడమచోట్ల రూపకముపమాజన్యమును సుపమాపర్యవసాయి యునగునుకానియుపమా రూపకమునందలి రూపకము మాత్రము ఉపమాపర్యవసాయియేకాని యుపమాజన్యము కాదని గుర్తుంచుకొన వలయును. రూపకాశ్రయ వస్తుద్వయమునందలి యుపమ,దానికి కదమరూపకములకువలె మూలకారణముకాదని భావము. వస్తువంతరగతో పమకారణము కావుననేయుపమా రూపకమను నీపేరు వచ్చినది. లేకున్నచో రూపకములన్నియు సుపమాజన్యములేకదా : దీనికి మాత్రమే యుపమాజన్యమని పేరురానేల? ఈ నిరూపణమంతయు

బ్రహ్మతమునకేముపయోగమని సంశయింపవచ్చును. ఇంతకును చెప్పవచ్చిన విషయమది. ఉపమా రూపములోనున్న రూపకము మామూలు రూపకమువలె పూర్ణస్థూరూపముకాదనియు, తదేకదేశమే సవియు, దానియేకదే శాంతరహిత్యముపడువలన నగుననియు, ఇట్లే సుత్రేజైవయవ మగురూపకముకూడ ననమగ్రమగురూపకమేననియు సది యధ్యవసాయాత్మకమగును త్రైక్షికారంభకము కాగల్గననియు కిప్పవచ్చితిమి. ఈచివరిసంగతి నింక కొంచెము వివరించి నిర్హాసంతుష్టు.

ఏచట దాద్రూప్యప్రతిపత్తియే పర్యవసానసీమయగునో యచట శబ్దములవలననేయధేదారోపము చెప్పబడుచో రూపకమే. అదియించుమించుగా సుత్రేక్షికారంభకము కాజాలదు. ఏచట రూపకము యొక్కయ సమగ్రస్వరూపముండి యనగానచటదాద్రూప్యప్రతిపత్తిపర్యవ సానసీమకాకపోవునోలేక ప్రధానము కాకపోవునో యాస్థలమున రూపక మధ్యవసాయాత్మకమగు సుత్రేక్షికారంభకము కావచ్చును. ఏమి? ఆరోపము దృఢముగానుండక పోవుటవలన భేదజ్ఞానమునకు బ్రాణాంతము పోవును శబ్దజన్యమగునభేదజ్ఞానము మోత్రము దృఢముగానుండును. అది యధ్యవసాయమున కించు మించుగా జాలచేరువగా నుండును. బాధజ్ఞానము దుర్బలముగానే యుండునుగదా! అట్టియాప్రతిపత్తి, తర్వాతనధ్యవసాయాత్మకమగు సుత్రేక్షికను బ్రారంభింప గల్గును.

ఉదాహరణము — చీకటిమీద వ్యాపించిన చంద్రకిరణములు కొప్పుబట్టు కొనిన ప్రియుని వ్రేలుల వలెనున్నవి. ఇప్పుడు కిరణాలకు నంగుళులకునుండు పోలికవలన చీకటిధమ్మిల్ల మనుబుద్ధికల్గినది. ఇచట తిమిరధమ్మిల్లముల కారోపబుద్ధి యున్నది. కాని యిదిస్వప్రతిష్ఠితము కాదు. ఏమనగా—తమోధమ్మిల్లములకు ఇచట గల్గిన యభేదబుద్ధి వాని యౌపమ్యమునవలంబించి యేర్పడలేదు. ఇకనేమి? చీకటి

మీదకిరణములు వ్యాపించుటను బరికించుట వలన కిరణముల కంగుళుల యుపమస్ఫురించి యీయుపమలోని యొకభాగముగా నిదితయారై నది. అనగా కిరణాంగుళుల యౌపమ్యబలమే యీతాద్రూప్యబుద్ధికి దోహదమైనది. కావుననిచట “చీకటి ధమ్మిల్లముకాదు” అనుబాధ బుద్ధి, (భేద బుద్ధి) చాల దుర్బలమైనది. ఇట్లుగుటకు, పదార్థాంతర గతమగు నౌపమ్యము ఈరూపకమునకుగారణమగుటయు నిదికూడ నాయుపమలోనియొక ఖండముగా దయారగుటయు గారణము (కావుననే యీరూపకము సుపమాజన్యరూపక మందురు.) ఇట్లు కాగా శబ్దముల వలననేర్పడు నభేదబుద్ధి యేప్రబలమైనది. ఇట్ల బాధబుద్ధి యించుమించుగా లేనట్లే. ఉన్న పదార్థాద్వయా భేదబుద్ధి యధ్యవసాయాత్మక జ్ఞానమునకు జేర్చువైనదేకదా! కావుననిది యుత్ప్రేక్షా రంభకము కావచ్చును. అసలు ప్రకృత రూపకము త్రేక్షారంభకమగుటకు పై జెప్పినంతమాత్రమే కారణము కాజాలదు. నిజమునకు వెనుక నిరూపించిన దంతయు రూపకములోని తాద్రూప్యప్రతిపత్తి యధ్యవసాయాత్మకమగు సుత్రేక్షకు విరోధికాకుండుననుటకు మాత్రమే పనికి వచ్చును. అసలారంభకమగుట కింకొకకారణమున్నది. అది యేమనగా నీయుపమా రూపకము త్రేక్షలోని యొక భాగమై బోయునది. గరుకనిదియు త్రేక్షావయవమనబడును. ఎట్లనగా—చీకటియందువ్యాపించిన చంద్రకిరణములు ప్రియురాలి కొప్పు బట్టుకొనిన ప్రియుని వ్రేళ్లలవలెనున్నవి. (ఇది యే యుపమారూపకము) ఇది ప్రియుడు ప్రియురాలిని ముద్దిడు కొనబోవునపుడొ (అధరచుంబన మొనర్ప బోవునపుడు) నర్చుకృత్యమేకదా. కావుననిదిచుంబనా రంభౌత్వము, తర్వాతి చుంబనోహను కలిగించినది. (ఇదియేకదా యుత్ప్రేక్ష) కావుననిటనుపమారూపకముత్రేక్షారంభకము అనగా సుత్రేక్షావయవము అనుటకుదగి యున్నది. ఎవటనిట్లు హారంభకములు కాజాలవో యచట రూపకములు మరొకవస్తువునందువస్త్వంతరరూపజాదికమునుసమకూర్చియేకదేశవివర్తి రూపకాదిక మనబడును. ఉదాహరణము “నిరీక్ష్యవిద్యున్నయనైఃపయోదో ముఖనిశాయావ

భిసారికాయాః । ధరానిపాతైస్సహకిన్న వాస్తవ్యుద్యోయమిత్యా
 ర్తతరంరరాన ?” ఇవట విద్యుత్తులండునయనతాద్రూప్యమున్నను నది
 యుత్ప్రేక్షరంభకము కాజాలక పోయినది. అనగా” వానకోబాటుచంద్రుని
 గూడ నేలబడవై చితినేమోయని పయోదుడతిదీనముగా మొఱవెట్టెనా ?
 యనునూహను కల్గింపజాలదు. “రాత్రియందభిసారికావదనమును మొఱపు
 దీవెలకనులతో మేఘుడుచూచుట” పై యూహలోని భాగముకాదు.
 ఈ చూచుటతోడనే యట్టియూహ కల్గుచుండుట లోకసామాన్యన్యాయ
 సిద్ధిమునుకాదు. కావుననేయచట పయోదుని యందు దుఃఖితమనుష్య
 రూపణము మాత్రమునుమకూడి యేకదేశవివర్తి రూపకమైనది, అట్లు
 గాక తాద్రూప్య బుద్ధివర్ధవసానమున నేర్పడినను దానికి బ్రాధాన్యము
 లేకయది కూడ మొత్తపుటూహలోని యేకదేశమాత్రముగా నేర్పడుచో
 నది-అతాద్రూప్యబుద్ధి-రూపకము-అచటియుత్ప్రేక్షక (మొత్తపుటూహకు.)
 ఆరంభకమై యుత్ప్రేక్ష వయవమనబడదగును. అనగానచటి రూప
 కము సంపూర్ణ స్వరూపమగు రూపకముగాదు. తదేకదేశమేనని
 తెలియవలయును. అట్టియేకదేశాలంకారములలంకారాస్తరములతో
 గలియనగును వానినిగలుపుట యుశోభోత్కర్ష హేతువేయగును. ఈ
 యాశయమునే వామనాచార్యుడు ఈయధికరణము చివరనిట్లుచెప్పినాడు.

“అలంకారైకదేశాయే మతాస్సౌభాగ్యశాలినః ।

తేస్యలంకారదేశీయాః యోజనీయాః కవీశ్వరైః ॥”

అని (సౌభాగ్యమునొదవించు నలంకారైకదేశముల గూడ కవీ
 శ్వరులచేనించుమించుగ నలంకారములుగనే కూర్పదగును,)

కావునబై చెప్పిన రూపకముకూడ సంపూర్ణముగాక తదేకదేశ
 మీనని స్పష్టము. ఉదా : పలితాని ముఖేందురోచిషాంశకలాసీతి
 నితర్కయామహే । అతఏవనితన్వతే తరాంతరుణీ లోచనపద్మ
 మీలనం” (నరసిన వెంట్రుకలు ముఖచంద్రుని కాంతిశకలములని

యూహించెదము కావుననే యుపతులకనుదమ్ముల మొగుడృచేయును.) ఇవట ముఖేందులకగుల రూపకముత్ప్రేక్షరంభకము. ఈరూపకము పూర్ణసామగ్రికముగాదు. అపుడుద్దేశ్యవిధేయభావాదిక మంతయు నుండును. ఇదిపైనున్న యుత్ప్రేక్షలోనియొకభండము అనగా ముఖమున టిరాడుచున్న నరసిన వెంట్రుకల జూచినతోడనే చంద్రుని తెల్లని రోచిశ్శకలములను నూహకల్గినది. ఈయూహలోని యొక భాగమేకదా ముఖము చంద్రుడనుబుద్ధి; కావుననీ రూపకైకదేశముత్ప్రేక్ష రంభకమైయుత్ప్రేక్ష వయవమనచిడదగును. ఇట్లేస్థలాస్తరములగూడ గ్రహింపదగును. నిజముగా విచారించుచో “సహకారాధిపుగొగిలించు కొని” అనుచోటి రూపకము కూడముగ్ధకుగల్గిన యూహకు గారణమే “సహకారము నల్లకొనిన వాసంతిలత కుండు మాధ్వీక వార్లహరిని” జూచినతోడనే ముగుదకు “నాయకుని గొగిలించుకొనిన నాయికకు గల్గిన పులకాంకురముల”ను నూహపొడమెను. కావున రూపక మిచటగూడ నుత్ప్రేక్షరంభకమే. అయినను నదిగమ్యమే కాని వాచ్యముకాలేదు. ముగుద “ఇంతటా సిగ్గులేద హహాయంచునవ్వు” టకు బైయూహకల్గుటయేకదా కారణము. చూచి నవ్వెననుటలోనా యూహతోచుచున్నది కాని యది వాచ్యముకాదు. మరయు నీయూహా కన్నమగ్ధా స్వభావమే రూపకాలం కృతమై చమత్కారాతిశయ మొసగు చున్నది. ఈ యూహకు జమత్కార కత్వమగు పడుటలేదు. మరియు వామనాచార్యుని యదాహరణ వైఖరిననుసరించి వాచ్యోత్ప్రేక్షరంభక మగుదానినే యుత్ప్రేక్షవయవ మనదగియున్నది. ఈ విషయమింకను బరిశీలింపవలసియున్నది. ప్రకృతము మాటాడుదము. ఇప్పటికి దేలినదేమి ?

ప్రకృత స్థలమున సుపమా రూపకమునగల తాద్రూప్యప్రతి పత్తిలోని భేదబుద్ధి భాగము దుర్బలము అభేదబుద్ధ్యంశము మాత్ర ముట్లుగాకుండుటయు గారణముగ్ధా సీరూపకమధ్యవసాయాత్మక మగు

నుత్పేక్షకు విరుద్ధముగాక చేరువై తదేకదేశమైతదారమ్మకము కాగల్గును. కావున నుత్పేక్షవయ వమనబడుట సమంజసము. అని తేలినది.

ఇచట నింకొక్క చిన్న విశేషము తెలియవలసియున్నది. కిందటి సూత్రముననుపమారూపకమును సంస్పృష్టి ప్రకారమును జెప్పెను. ప్రకృత సూత్రమున నుత్పేక్షవయవమును జెప్పెను. దీని తాత్పర్య మిది. వెనుకటి సూత్రములో సంస్పృష్టిని నిరూపించి ప్రకృత సూత్రములో సంస్పృష్టి సంస్పృష్టిని జెప్పెను. ఇది యతని యదాహరణము వలన స్పష్టపడుచున్నది. ఉపమారూపకములకు సంస్పృష్టి వెనుక సూత్రమునకు దాహరణము. ప్రకృత సూత్రోదాహరణము ఉపమారూపకమును సంస్పృష్టితోగలసిన యుత్పేక్షయును సంస్పృష్టి సంస్పృష్టి. వివరింతుము.

ఇచట తిమిరధమ్మిల్ల రూపకము కిరణాంగుళ్యవమవలన నేర్పడును. ఈ యుపమాజన్య రూపకము “చంద్రుడుముద్దిడుకొనుచున్నాడు”? యను నూహనారంభించి యుత్పేక్షవయవమగును. ఇట్లు సంస్పృష్టి సంస్పృష్టి యీసూత్ర లక్ష్యముగా గ్రహింప వలయును. ఇట్టి విచిత్రనిరూపణము నొనర్చు శ్రీవామనాచార్యునిప్రతిభా విశేషమును వెలువరించుటకే మేమీ తిప్పేస్త్ర భూపాలుని వ్యాఖ్యానమును మిషగా గైకొంటిమిగాని నిజమున కుదత్తండనా గ్రహము మాకులేదు. అది యెట్లున్నమాకేల? నిజముగా దానిని ఖండించుటయే మాయభిప్రాయమగుచో నింకను నాతడు తప్పుగా వ్రాసినవి చాలకలవు. వాని నన్నింటిని నిరాకరించితిమా? లేదు శ్రీవామనాచార్యుని నిగూఢమగు నభిప్రాయమును వెలువర్చుటకును జిజ్ఞాసువులగు విద్యార్థులకు విషయ విశేషముల దెలుపుటకును మాత్రమే మాయానాగమును మాయానాగ యార్పణమగు విజ్ఞాపనము.

[113 పేజీ] “కర్మధారయము కూడదు” అని

ఇచటివృత్తిమిది. “అధ్యాసిత” యను పదము వినబడిన తోడనే అధిష్టంపబడినయను కర్మార్థము స్ఫురించును. అప్పుడు బహుప్రీహిబుద్ధి కలుగునుగాని కర్మధారయబుద్ధికలుగదు. కావున నిట్టివి పనికిరావని భావము. ఇట్లే “కృతమగుకటము కృతకటము” మొదలగువానిని (కర్మాధికకర్త ప్రత్యయాస్తమలగు మొదలిపదములుగల సమాసములను) గ్రహింపవలయును. ఇచట సీవిషయము ముఖ్యముగా గ్రహింపవలయును. కర్మధారయము కూడదనగా నేమి? “అధ్యాసిత తరువు” అను పదము పనికిరాదని కాదు ఏమి? ఆపదమున దోషమేమియులేదు. అయినచో నిచటి యభిప్రాయమేమి? ఇట్టిసమాసములందు గర్మధారయ సమాసలభ్యమగు నర్థమును జెప్పరాదు. అనగా గర్మధారయాధికమును బోధించు విగ్రహము సీన్థలమునందు నుడువరాదు. అని భావము. ఇట్లే ముందు సూత్రముకడగూడ గ్రహింపవలయును. కర్మధారయాధికమనగా “అధ్యాసితమగు తరువు” అనునట్టి యభేదసహితమును సుత్తర పదాధిక ప్రాధాన్యమునుగల యధికము. బహుప్రీహియధికమనగా “అధ్యాసితమగు తరువుకలది” యని ఈ సమాసఘటకములగు పదములయధికముగాక వేరొక పదాధికమునకు బ్రాధాన్యము కల యధికము.

[143 పేజీ] “వీరపురుషుడు” అని. ఈపదము విన్నవెంటనే “వీరు డగు పురుషుడు” అనుకర్మధారయాధికము స్ఫురించునుగాని పైన వ్రాసినట్లు బహుప్రీహీ సమాసాధికము స్ఫురింపదు. ఏల? ఇచట వీరాది పదములు వెనుకటి “అధ్యాసితా”ది పదములవలె క్రియాకర్మలను బోధించి క్రియాకర్మాదుల నపేక్షించునవికావు. ఇకనేమి? ఉత్తర పదాధికములతో పూర్వపదార్థముల నభేదమున నన్వయింపగలిగి యుండును. కావున నిచట వెంటనే కర్మధారయబుద్ధి కలుగును. తదర్థాను గుణమగు విగ్రహమునే యొనర్తురు. అంతేకాని బహుప్రీ

హియధా మునుస్ఫురింపజేయు గురుతులేవియు నివట లేవు కావున నాయభిప్రాయము స్ఫురింపదు.

అయితే “పితాంబరుడు” ఇత్యాది పదములందు బహువ్రీహిసమాసమయొక్కము కాబోదా? యని కొందరు సంశయింపవచ్చును. వారుసంశయించుటకు గొంత హేతువున్నది. మేమింతకు బూర్వము చెప్పినట్లుగా సమాసములోని మొదటిపదమగు “పీత” యనునది క్రియాకర్మను బోధించికర్మ నపేక్షించి యుండలేదు. తనకుదర్వాతనున్న “అంబర” పదముతో నభేదముననన్వయించును. ఇవి యన్నియు గర్మధారయ బుద్ధికి అవకాశమునిచ్చునవి యెకాదా.

కాని యివట ముఖ్యమగు విషయమొకటున్నది. బహువ్రీహిస్ఫూర్తికది ముఖ్యముగా సాధకమగుటయేకాక కర్మధారయబుద్ధికి బ్రతిబంధకముగా గూడనున్నది. అది యేదనినచోపుంలింగము అనగా మహత్తుగుట. అట్లు మహత్తుగాకుండునపుడు గర్మధారయమే పురస్ఫూర్తికము. చూడుడు “పీతాంబరము” పట్టుపీతాంబరము” ఇత్యాది స్థలములందు గర్మధారయమేకదా. ఇక మహత్తుచిహ్నమగు “దుడ్డ” కనుపడినతోడనే యీసమాసములోని పదములయర్థముగాక మరేదో వేరే పదమునధా మునుపాయముగా గొనినగాని సరిపడదని వెంటనే స్పష్టమగును. “పచ్చని గుడ్డ” యనుకర్మధార యార్థమును విలువ నీయదు. కావున నిట్టిస్థలము లందంతటను నిట్టివే యేవో మరికొన్ని బహువ్రీహిచిహ్నములు పురస్ఫురితములై కర్మధారయప్రతిపత్తిని త్రోసివై చునని గ్రహించునది. బహు వ్రీహియర్థమును జెప్పుచిగ్రహమును జేయుటయివట సమ్మతముగా నుండును. గాని కర్మధార యార్థమునకు లోకాంగీకారముండదని తాత్పర్యము. ఇవట దేలిన విషయమిది. “లోకపరిసిద్ధి ననుసరించి సమాసమున విగ్రహ మొనర్చుట కావ్యసాంప్రదాయము కాని, దానినవతికరిమించియధేచ్ఛగా నొనర్చుట కావ్యసాంప్రదాయ విరుద్ధము” అని.

[146. పే.] “ఇట్లే మరోక వ్యవస్థకూడ నూహింపదగును” అని.

ఈగ్రంథమునగల సందిగ్ధదోష వివరణములో సంశయజనకమగు వాక్యముసందిగ్ధమను దోషముతో దుష్టమైనదని సీరూపించెను. ఇచట గలన్యాయమేమి? ప్రమాణములన్నియు, నిశ్చయజ్ఞానమునేకల్పించి తీరవలెననియు, వానిలోనొకటగు శబ్దప్రమాణముకూడ నిశ్చయమునే కల్పింపవలెననియు, అట్లుగాక సంశయమునుకల్పించుచో ప్రమాణము యొక్క ప్రామాణ్యమునకు భంగము కలుగుననియునై యాయీకాదుల సిద్ధాంతము. అందలి వ్యవస్థలను లక్ష్యములగుపరించి గ్రహించ వలయునని సూచించెను. ఇట్లే స్థలాంతరము లంపగుడ వ్యవస్థాంతరములను గ్రహింపవలయును. ఇట్లు సర్వమును సమంజసము.

శ్రీవేదాల తిరువేంగళాచార్య విరచితమగు

ఆంధ్ర కావ్యాలంకార సూత్రవృత్తి వివరణము ముగిసినది.

శ్రీ

శ్రీ

శ్రీ

